

tiszatáj

1991. JÚL. * 45. ÉVF.

7-12.

7

Gömöri

György,

Király

László,

Marsall László versei; Sigmond István
novellája; Páskándi Géza esszéje;
Czeslaw Milosz Litvániáról;

Veress

Miklós

a régi

Mozgó

Világról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOPOS LÁSZLÓ (Pozsony)

GREZSA FERENC (Szeged)

TADEUSZ NOWAK (Varsó)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

Kiadja a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, valamint a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.

91-1937 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Molnár Tibor igazgató.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar
Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlap-
üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel
u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
Postabank Rt. 219-98-636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

Bizományos terjesztők: Dudás Gyula, 6723 Szeged, Hont Ferenc u. 24/A

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLV. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1991. JÚLIUS

KIRÁLY LÁSZLÓ: Kolozsvár—Sóvárad, 1990; Októberi forgács — 1990; Reggel; Nap mint nap — 1990	3
MARSALL LÁSZLÓ: Karók a látóhatáron (Részletek egy ciklusból)	8
GÖMÖRI GYÖRGY: Glossza egy felhíváshoz; Őszi magánbeszéd; Harmincöt éve	9
SIGMOND ISTVÁN: Idus-nap	11
UTASSY JÓZSEF: Nagy éjszaka	30
SÁRÁNDI JÓZSEF: Vágyakozásom metaforái; Származástan; A gyökértelenség előnyös mivoltáról; szavak szövegtelenül; Arc	31
PÁSKÁNDI GÉZA: Áron ága kivirágzik (A racionalista, pragmatikus és utilitarista író) II.	34
HORGAS BÉLA: A kék kosár; El	51
VERESS MIKLÓS: Egy feljelentés elő- és utóélete avagy Cinzanótól a Vilmoskörtéig I.	53

NÉZŐ

BAGI IBOLYA: Teremtés és kísérlet (M. Bulgakov Kutyszív c. kisregényéről)	64
CZESŁAW MIŁOSZ, TOMAS VENCLOVA: Beszélgetés Litvániáról (Éles Márta fordítása)	70

TANULMÁNY

- SZIGETI LAJOS SÁNDOR: „Ők híven kihallják . . .”
(1928 és/vagy 1932 Illyés Gyula és József Attila
költői magatartásformájában) 81

KRITIKA

- SZÉLES KLÁRA: Egy lenyűgöző regény Kolozsvár-
ról (Sigmond István: Félrevert harangok) 88
- ZSÉLYI FERENC: Péter és Lili Mariannánál (Ester-
házy-kalauz) 92
- SZERDAHELYI ZOLTÁN: Hámori Róbert: Egér-
derby 94
- Szerkesztői asztal* a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

- DIÓSZEGI BALÁZS rajzai a 7., 29., 50., 52. és 80.
oldalon.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Kolozsvár—Sóvár, 1990

Fölvívnám csöndes figyelmüket, hogy
átutaztam a Mezőségen e
tikkasztó hőségben, és az
ivóvíz még mindig ugyanaz,
és a szívesség, amellyel adják, még mindig
ugyanaz, és
átutaztam Murokországon,
apadó patakok mentén, fullasztó délutánban,
és az ivóvíz íze még mindig ugyanaz,
hiába a kicserélt pléhcsupor,
a hozzá illő tekintet még mindig ugyanaz,
és föl a Kisküküllő völgyén, üres
boltok mentén ácsorgó szomjazók között,
még mindig ugyanaz, s az aszály-verte vidék
átka is hangtalan követő s ugyanaz,
anyánk, testvérünk szava sem változott,
apánk sírján kopnak a betűk, egyébként
minden ugyanaz,
hiába a kitépett vagy
(alig) álló kétnyelvű falutáblák és a
névtelen maradt szülőhelyek,
végig egy ténfergő országrészen,
dombokról lecsorgó szőlősorok,
kedvetlen baktató szekerek
között még mindig ugyanaz, és
nem bírom szavaim deríteni, mert
minden derűs szavam az égbe' van
s ugyanaz.

Októberi forgács — 1990

*Anna a bálból meg sem érkezett,
várták hárman markos legények,
és most regényem végére érek —
tovább írnám, de hirtelen vége lett...*

*

*A forradalom fölfalja gyermekeit,
de nem egyszerre és nem mindahányat.
Szétszórt lábbelik a világot belepik.
Utcán hagyja a hülyéket, bénákat.
A koldust fölfalni ugyan ki szereti?
Rágós besúgók hadd viruljanak!
Verőlegények — oda se neki!
A győztes forradalom fölfalja a jókat.
Sokáig éhezett, és most megteheti.*

*

*... miközben itt a piros, hol a piros, és a
vénasszonyok rínak, szutykos kölykök szája tátva,
elpirulnak
a finoman átvert sandabaszó hölgyek,
itt a piros, hol a piros, elvándorol
minden javad a szemed előtt, és
zsebedben kinyílik az öklöd, de már
túlságosan ellágyultál, és nem történt semmi, csak
elvették ételed, italod, délutáni söröd,
egyheti önbizalmaid,
szeretőd is megérzi benned a vesztést,
mással fekszik le, ne csodálkozz,
itt a piros, hol a piros, nagypofájú
politikusok játékpisztolya, mit gondoltál,
talán hogy télre tavasz jó — múlt századi
remény ez, se tél, se tavasz nem te dolgoz,
marha, csak tántorogsz, mint
elázott lobogó*

*a láthatatlan tömegek fölött, miközben
itt a piros, hol a piros a szemed előtt...*

*

NEMSZERETSZLEK

*

*árvalány kinek hajába
szerelmes egy isten*

Reggel

Hajnalodik. Ki írhatta ezt a
szomorú-vidám levelet, amelyben
akkora erdők ijesztgetnek,
mint egy homályos lelkiismeret?

Merre, Odüsszeusz? Híres bárkák
szétrohadt deszkái szerte a vizeken.
Mi meg a parton, parton ismét,
biztató integetésre várva,
vitorlásra bomló homályból. Hahó!

Nem sutorog a kelő nap aranya;
felhők, ködök a hajókiért hangjában —
vásznuokban rívó asszonyok,
kötényükből gyöngy pereg, mint a bánat.

Másként lesz-e hát? A mozdulat
semmit el nem árul.
A testek körvonalai szótlan
lebegnek az izzó napkeltében.
Imádkozzunk:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Homokra hajtott homlokkal reméljük —
talán még egyszer megpróbálható.
Vagdalkozó sugarak pengéi közt, így is.

Aranyat pergetsz ujjaid közt, amíg
hajnalodik, s lassan
sejteni kezded, kik írhatták ezt a
szomorú-vidám régi levelet.

1989.

Nap mint nap — 1990

*És így szóltam:
adjátok vissza a barátaim,
e korban,
melyben senki se nőstény,
senki se him.*

*

*All (állnak) az utak szélén.
All (állnak). Egyedül? Ketten?
Időnként azt hiszem:
engem (minket?) várnak.
Egyedül? ... — Elfelejtettem.*

*

*Megfordulhat valaki, és akkor
elvakít egy sörény gyönyörűsége,
mintha a szemed előtti homályt
múltba varázsolhatnád végre,
s ilyen későn és ily reménykedően
lehetne először emberré válni,
rémülten várva: magadra hagynak
álmaid lemondó szibériái.*

*

*Visszatér a gond a szennyes vizekkel:
kinek vétettem én?
Aludtam fejszéssel, fegyverekkel,
fiamat álmodva iszonyat telén.
Belepi gondolatom, szálait tépi
jég-karmaival (istenem!) a hó.
Míg világot játszik a lehetetlen.
Körülvesz.
Fenyeged.
Elgondolható.*

*

*A töredék a semmi egész-sége.
Röpködő rózsaszirmok dörgése még zavar.
Nincs kedvem se gyónni, se tagadni.
Tudom, amit tudok. Szavaim pajzsa mögött
készül a mindent elmosó szomorú zivatar.*

!

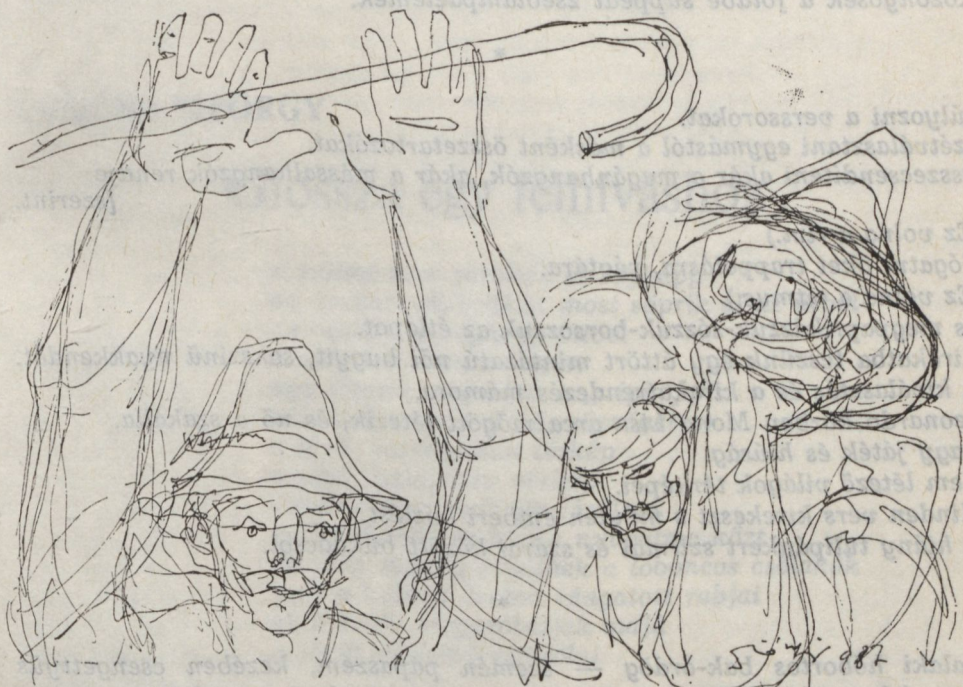
*

Téblábolok a szétzüllesztett,
öröklét fiókaiba zárt,
bőröm alá rejtett mondatok között ...
Gazdájuk int a hegytetőn.
Kezében husáng, mellén messzelató.
Sajnálom.
Elköltözött ...

*

De megfordulhat valaki, és akkor
visszatérsz a gazdátlan vidékre.
Új-régi gúnyát kénytelen öltesz.
A hangnak színe, s lesz a szónak éke.
Behálóznak betűk mindörökké —
a sose-lesz-vége vén ígézet.
Ujjaid közé égett ceruzáddal ...

Tábornok úr! — velünk a végzet!

DÍOSZEGI BALÁZS RAJZA

Karók a látóhatáron

RÉSZLETEK EGY CIKLUSBÓL

Szegény magában csobogó pletykálgodás árva, mint a két pletykálgodó. Hárman vannak és konganak. Rozsdavassal vert üres benzineshordók, egy királyi gazdagsággal széthányt sokféle szemetek kupaca elképesztően nagy-ságos szeméttelen.

*

Magamban verseket mondtam, le nem írtam, memóriámból kiradíroztam őket. Nem emlékszem egyetlen sorra se is. Vajon kik s mik voltak? Hol vannak a lehetőségek tágas Világában? Meg nem született magzatok egy pohár olaszrizlingben? Halott denevérek egy régi templom tornya süvegében? Ahová soha föl nem kapaszkodik senki? Dunába dobott jeggyűrűk? Voltaképpen az emberi élet jelképei: darabideig emlékek, az emlékezés törekjei — azután a felejtés malma. Gondoltam-e a bátyámra, aki meghalt, mielőtt megszülettem, s már csak a temetőről tudok, ha még létezik. Közönyösek a földbe süppedt zseblámpaelemek.

*

Súlyozni a verssorokat.

Szétválasztani egymástól a másként összetartozókat.

Osszecsendíteni akár a magánhangzók, akár a mássalhangzók rendje

[szerint.]

(Ez volna a rím.)

Nógatni őket trappolásra, vágatára.

(Ez volna a ritmus.)

És megpatrikázuk-sózzuk-borsozzuk az étlapot.

Kirakatba teszünk egy áttört mintázatú női bugyit, sokszínű nyakkendőt.

A kiválasztás és a kirakatrendezés mámore.

Leonardo közben Mona Lisa arca mögött létezik, és nő a szakállá.

Nagy játék és hiúság.

Nem létező világok térképei.

Minden vers kirekeszt s minden emberi közlést.

A hiány tulipánkert szirmai és szárai között bukdácsol.

*

Valaki hóbertos bak-ördög — szemén pápaszem, kezében csengettyűs kampósbot, övén kulcsok és lakatok — piros tintával megjelölte az összevissza rohangászó veszett kutyát. Nyálába, az elcsorgóba, bele-belekóstoltunk, útján így követtük. Immunisak lettünk a veszetség ellen, de végül is beleestünk a soványhátú cigányok vályogvető gödrébe. Egy hétszobás la-

kás tulajdonosa, agg slafrokos Mamus tetemére leltünk, aki a könyvtárak tanúsága szerint egyetlen írást publikált, azt is a veszett kutyákról, az ún. „kitelepitések” idején, illegálisan. A tanúk vallomása szerint őt is egy piros tintával megjelölt veszett kutya marta meg. Az áldozat a kihűlt gázkandalló mellett ült, amikor a hátsó lépcsőn dülöngélő kutya a lakásba betámolygott, és veszettségében frászt kapott a nagy szőnyegen kirakott pasiánsz látványától. Zaklatott lett, mozgása akár a szélben egy vigályos búzatábla. A hóbertos bak-ördög vallomása szerint — akkor csak így mondta — történt szerencsétlenség halottal. Hét szoba, slafrokos Mamus, cigánygödör . . . csizma-cuppogató talajvizek lakásán. Hogyan és miként? Rejtély. Salvador Dali: Millet angelusának tragikus mítosza Soványháton?

*

Az Északnak úszó elszánt lemmingek — bátor és bódult patkányféle népek — kicsiny csapata nekivág a hideg tengereknek, találkozik egy gorillával, aki Muhammad Ali-i ökölcsapásokkal vágta ki magát egy úszó jéghegyből — kezét fognak. Ember nem érzékeli-észleli az aktust, csak ők tudhatják, meg az Északifény. Az itt leírtak csak az emberi hiedelmek horizontján hitelesek, és csak egy vadliba műfordításában.

GÖMÖRI GYÖRGY

Glossza egy felhíváshoz

a múltat nem törölték el végképp
az egykori elsöpröket most söprik el az útból
de azokat se végképp mivel
a világnak ezen a részén
úgy látszik megszűnt a „végképp”
(bár tart még a ráérős söprögetés)
a jövő: bizonytalan térkép
a jövő: baljóslatú vérkép
átmenet egy maláriás lázálma
és Le Corbusier hűvös nyugalma közt
de még mindig jöhetnek a loboncos csölakók
meg a kokain dróton rángatott rabjai
akik aztán megpróbálják majd
a jövőt végképp eltörölni

Őszi magánbeszéd

*Dércsipett almák fanyar édességét
dicsérem most, ebben a lassú őszenben,
mikor a kristálytisza levegőben
(amit csak néha szennyez avar- vagy rözsefüst)
hallani vélem vadkacsák gágogását,
s az autópálya tompa zümmögését,
ha függönyszárnyat lebbent könnyű szél —
dércsipett almák fanyar édességét
kell dicsérnem, hiszen ha jön a tél,
milyen emlék melenget majd titokban?
Ha vallanom kell, hová tartozom,
elmondom: abból adtam, amit hoztam.
Az almafát meg nem tagadhatom.*

1990.

Harmincöt éve...

*harmincöt éve élek kinn hihetetlen
35 évet Dsida már meg sem élt
(én is voltam szívbeteg ezért
gondoltam rá most ebben a percben)
35 éve néztük az égből Angliát:
narancsos-sárga zöld a lámpa lenn
mindenki mosolyog s mindenki idegen
édesen bűg a „kis virág” s a ház előtt
a gesztenyefa hófehéren ég
és estefelé trillázó harang
párizsi húsvét első pénzemen
Marcel Marceau s csodálatos Rodin
de Magyarország ül a szívemen
s amire felocsúdnék vége már
Oxford a gondtalan kor elröpült*

Cambridge, 1991.

Idus-nap

A téveszméket nálunk törvényerőre emelte a tapasztalat. Például „A sorsfordulók mindig a vasárnapokhoz kötődnek” megfogalmazású téveszmét sorozatosan igazolta a gyakorlat. Félünk a sorsfordulóktól, mert sosem jelezték bekövetkezésük pontos idejét, noha tudni lehetett, hogy minden egyes vasárnapon felforgatják az életünket. Időnként arról folyt a vita, hogy a sorsfordulók kötelezően negatív előjelűek-e, vagy csak mi tesszük azzá őket? Anyám vélekedése szerint a sorsfordulók nincsenek ellátva előjelekkel, kizárólag csak arról van szó, hogy az emberi szándék ügyefogyottabb a véletlen történéseknél, mert ha e két tényező mindig egy hullámhosszon mozogna, nem volna semmi érdekfeszítő az emberi életben, de annyi haszonnal mindenképpen járna, hogy nem tévesztenénk össze a sorscsapásokat a sorsfordulókkal, az előbbit egyszerűen törölni kellene a szótárakból, mert hiszen nincs és nem születhet olyan ember a földre, aki a saját vagy a környezetében levők sorsában csapásokkal szándékozna fordulatokat hozni.

Anyám filozofálgatásra hajlamos alkat, s miután kibogoz magából egy-egy ilyen gondolatsort, büszkén csillog a szeme, arcára valami olyan elszántság költözik, mintha hétköznap a vallási fatalizmus büvkörében élne, hogy aztán vasárnap reggel neo-szofistaként ébredjen.

— Szentem — mondta apám, mert anyámat mindig így szólítja —, te hülye vagy!

Apám ezt olyan szépen mondta, annyi szeretettel, hogy már-már dicséretnek hangzott, szinte az volt az érzésem, hogy túlértékeli anyámnak a mai napra tartogatott filozófiai fejtegetéseit. Anyámnak mégis megnyúlt az arca, szeméből kialudt a csillogás, lehet, túl parlaginak érezte ezt az előjel nélküli értékelést. Úgy döntöttem, hogy én is bekapcsolódom a filozófiai vitába. Értekezésemet azzal kezdtem, hogy a vasárnapi ebédre terített asztalról kiválasztottam az egyik mélytányért s a magasba emeltem.

— Most az én ellenérveim következnek — figyelmeztettem a jelenlevőket.

— Hát erre igazán kíváncsi vagyok — mondta apám.

— Halljuk, halljuk — lelkesedett anyám is.

Hát, mit mondjak: hallatszott. Igen jól sikerült lövésnek bizonyult, a tányér becsapódási helye pontosan megegyezett a szándékommal, a kagyló alatti cementkereten ért földet, a törmelékek sok száz darabban szóródtak szerteszét.

— Ez mi volt? — kérdezte apám fagyosan.

— Ez az volt — mondtam —, hogy én marxista vagyok.

Szeretem az ilyen csendeket. Számomra megnyugtatóak, ennélfogva gondolatserkentőek. Noha anyám visított egy kicsit, de hamar abbahagyta, nyilvánvalónak látszott ugyanis, hogy a tányérügyet gyakorlati példázatként kell felfogni, az elvi alapok előadása ezután következik. El kell ismernem, hogy a visítást leszámítva anyám jobban belelát a valóság rejtelmeibe, apámnak ezzel szemben hajlama van az okkultizmusra, ez abban is megmutatkozott, hogy ezt a materialista hangulatú csendet „... és ne vígy minket a kísértésbe...”-szerű szövegekkel törte meg, miközben felfelé nézett.

— Na, látod — mondtam —, ez az, amit nem szeretek benned, ez a felfelé nézés.

Mitől lesz az ember falfehér? Ettől? Ennyitől? No, mindegy, apám különös ember, anyámnak viszont (mondom, a visítást leszámítva) kifinomult érzéke van a tények reális értékeléséhez.

— Anyám megfogalmazása diabolikus — kezdtem az érvelést —, azaz diabolikusan vonzó, csakhogy semmi köze sincs a téma materialista értelmezéséhez. Először is felcseréli a fogalmakat. Itt ugyanis nem az emberi szándék és a véletlen, hanem a szükségszerűség és a véletlen kölcsönös viszonyáról van szó. Szükségszerű az, aminek okvetlenül be kell következnie, a véletlen az, ami bekövetkezhet, de nem okvetlenül következik be. Na mármost. A tényér esetében világos, hogy annak eltörése szükségszerű volt, viszont a véletlennek tulajdonítható, hogy hány darabra törik széjjel. Mindebből világosan következik...

— Megőrülök — mondta anyám. — Hagyjátok abba!

— Idus-nap van — mondta apám révetegen. — Vajon mi vár még ránk?

Nálunk minden vasárnap Idus-nap volt. Féltünk Idustól? Féltünk Idustól. Ezt ugyan nem ismertük el, de amikor apám kijelentette, hogy Idus-nap van, mindannyian kinéztünk a konyhaablakon az udvarra, riadtan bámultuk a nap-sütötte diófát, ami boldog, gondtalan vasárnapot sugallt, jólesett látni a bezárt kaput, a kanyargós ösvényeket az udvaron, amelyek összekötötték a kaput a konyhaajtóval, a konyhaajtót a diófavá, s a diófát a kapuval. Az ösvények szabálytalan háromszöget alkottak, a háromszög szívében csodálatos zöld pázsiton nyugodhatott a tekintet. Még a kutyánk is tiszteletben tartotta az ösvény-rendszert, sosem lépett volna a pázsitra, csakis az ösvényeken közlekedett, mint mi mindannyian. De hiába sugárzott békességet a környezet, apám megint csak látnoknak bizonyult, Idus szelleme valahol itt kóválygott közöttünk, hogy ezt a vasárnapot is emlékeztetéssé tegye, mert apám szerint a mi vasárnapi sorsfordulóinkat nem a szükségszerűség vagy a véletlen vagy az emberi szándék irányítja, hanem Idus, Idus és csakis Idus.

Idus kilétére vonatkozóan apám semmilyen felvilágosítást nem adott, lehet, hogy ő is hallomásból ismerte az Idus-sztorikat, mindenesetre Idus családunk tagja lehetett valamikor. A családi fényképalbumot nézegetve számomra az a kontyos, hosszú orrú volt a leggyanúsabb, aki minden fényképen valamivel a többiek előtt állt, válltartásában volt valami törzsörmesteri, lefittyent ajkát megkimondottan kannibálszerűnek éreztem.

Miközben tekintetünk megpihent a pázsitzönyegen, egyszer csak feltűnt a kutyánk a diófa és a konyhaajtó közötti ösvényen. A kutya különös táncmozdulatokkal közeledett, inkább twist volt, mint foxtrott, de akármi volt, a hulligully sajátos jegyeit is fel lehetett fedezni a vonaglásán. Túlságosan nem csodálkoztunk az eseményen, a kutyának is Idus-napja volt, de még ez sem jogosít fel senkit arra, hogy belépjen a pázsitra, márpedig a kutya belépett, sőt bevon-szolta magát, hentergett rajta, közben tépdeste a csodásan ápoltság gyepekocskákat, itt-ott kikaparta alóluk a földet, s a mutatványt egészen sajátos, még az Idus-naphoz is méltatlan jelenettel fejezte be, ugyanis mielőtt mozdulatlanul elterült volna, rárondítt a pázsitra.

Kirohantunk a konyhából, végig az ösvényen, apám szitkozódott, anyám szitkozódott, én szitkozódtam, szóval teljes összhangban volt a család, egy lélek voltunk és egy test, csak akkor váltunk széjjel, amikor kiderült, hogy a kutya kimúlt a torkába fúródott csontdarabtól. Mozdulatlanul álltunk a kutya teteme előtt, az érzéseket háromfelé osztottuk: én a kutyát sajnáltam, apám a pázsitot, anyám meg önmagát, mert valakinek csak rendbe kellett hozni majd a dolgokat. Jó néhány perc már eltelt, a keskeny ösvényen csak lábbal előre lehetett

megállni, s mivelhogy azon a helyen torpantunk meg, ahol az ösvény vonulata derékszöget zárt be a kutya tetemével, kénytelenek voltunk balra csavarni a testünket, ha a kutyát állandóan szemlélni akartuk. Bennem gyorsan lecsillapodtak az érzések, anyám is egyre ritkábban jajgatott, láttam, ahogy lassan visszacsavarja a testét, csak a fejét billentette balra továbbra is, ez a testtartás nekem is megfelelt egy ideig. Apám viszont hajthatatlannak bizonyult, s amíg ő nem lépett tovább, mi sem mozdulhattunk.

— Idus egyszer megette a kutyát — szólalt meg apám.

Olyan kinyilatkoztatásszerű volt a bejelentés, apám két karja könyökből felemelkedett, s szelíden röpdösött a törzse mellett, ez volt az egy helyben repülés klasszikus esete, ilyenkor szokott visszatérni a múltba, azaz belemerülni, elveszni benne.

— Idus egyszer megette a kutyát — mondta apám másodszer is, s ha kétszer mondott valamit, ez igen veszélyes dolog volt, mert olyankor annyira belemerült a múltba, hogy felő volt, sosem fog visszajönni belőle.

— Jaj, jaj — figyelmeztetett anyám —, jaj, jaj, jaj...

Ez azt jelentette, hogyha nem csinálunk valamit, gyökeret eresztünk az ösvényen, apámat tehát vissza kellett csalogatni valahogy a múltból, nézetem szerint ezt egészen speciális neurológiai sokkal lehet csak elérni, így hát elkezdtem huhogni.

— Teremtőm! — sikkantott anyám, s két lépést hátrált, úgy tűnt, hogy a kezelés szele őt is meglegyintette.

— Te huhogsz? — tért vissza apám a jelenbe.

— Huhogok — mondtam büszkén.

— Szegény gyermekem — mondta apám, és megsimogatta a fejem. — Idus egyszer megette a kutyát — tette hozzá, hát, mit mondjak, ebben a párharcban ő bizonyult jobbnak.

— Hogyhogy megette? Hogyhogy? — sírdogált anyám, úgy látszik, őt azért érdekelte a téma.

— Megette! — mondta apám tragikusan. — Ez a szintizta igazság.

Apám érzékletesen tudott mesélni, az „Idus egyszer megette a kutyát” című jelenet pátozzsal átfűtött előadásmódját még egy vak látnokká nemesült fanatikus misszionárius sem tudta volna egyenértékűen leutánozni. Nem vonom kétségbe ez utóbbiak szónoki tehetségét, látnokságát, hitét, csakhogy apámnak különös képessége volt arra, hogy olyan formában adja elő az Idus-sztorikat, hogy azokkal a végzetet sugallja, az Idus örökkévalóságában való hitet, elborzasztó hatását jövőnk alakulására, de mindezt olyképpen sikerült adagolnia, hogy a kezdeti sokkhatást felváltotta a jóleső belenyugvás érzete. Ahogy a hirtelen megeredő záportól meghökken az ember, talán meg is ijed egy kicsit, hogy egy idő után az esőcseppek monoton pötyögése megnyugtatónak tűnjék. És ebben csak az a tragikus, hogy tényleg megnyugtató.

Apám mesélt.

Ott áll Idus, ott áll az udvar közepén, látom Idust, ahogy ott áll és merően nézi a csapatot, Idus tízéves, a csapat tagjai négy-ötévesek, és fél lábon állnak Idus előtt, mert ez a szabály, aki leteszi a másik lábát is, büntetésül elkotródik a szomszédos játszótérre, Idus lélegzetet vesz és azt kérdezi: „Rabok legyünk vagy szabadok?” „Rabok!” — kiált a csapat. „Akkor lehozom nektek a napot és betaposom a földbe, sötétség lesz az égen, koromfekete felhők úszkálnak a fejetek fölött, ostort csavarok a sugarakból, korbácsot, bikacsököt, s megverem vele a földet, a ti anyátok földjét”, „Istenem, de jó lesz!” — visit fel egy szöke,

Böske, igen, Böske, négyéves talán, vagy annyi sem. „És fekete lesz minden? Fekete? Fekete?”

— Jaj, jaj — mondja anyám, s mintha szélütött volna, úgy nézi a kutya tetemét.

— No, nézd csak, no, nézd csak — adom a replikát, ez hozzátartozik a ceremóniához, apám könyöke egyre feljebb kerül, szemében a távolba látók kitágult pupillája.

„A nap alulról fogja perzselni a talpatokat, elégnék a fák gyökerei, Böske, téged beásunk derékig a földbe, díszcserje leszél és díszhulla, kriptád ajtajában díszhuszárként fognak őrt állni a napsugarakból sodort bikacsőkök. Akarod?” „Inkább legyen napsugár! Idus néni, kérlek szépen, legyen napsugár.” „Taknyosok! — mondja Idus. — Gyáva férgek! Hát lennétek inkább szabadok?” „Szabadok! Szabadok!” — kiáltja a csapat. „Jó — mondja Idus. — Akkor megeszem a kutyát.”

— Jaj, jaj — mondja anyám, s már nem mered a kutya tetemére, apámat nézi, nézi?, bámulja, rettegi, vagy imádja?

— No, nézd csak, no, nézd csak — adom a replikát.

Látjátok Idust? Látjátok? Két kezét felemeli, ujjai meggörbülnek, megfeszült, kifehéredett karmok, feje megnő, farkasfogak vicsorítanak a szájában, már nem lehetne megállítani, nincs az az erő, amely visszatartathatná Idust, a nap is elkotródott ijedtében, és senki sem vette észre, hogy Idus kitepte belőle a sugarakat és magára tekerte őket, Idus termőföld lehetne vagy földrengés, kőszikla vagy ítélet, Isten vagy ember, bárki és bármi, akárki és akármi. Kérlelni lehetne, könyörögni hozzá. Hangot hallok — mondja apám. — Böske szól, igen, Böske, a négyéves, angyalszőke, kedves gyermek, ő, csak mondaná már, csak mondaná. „Edd meg a kutyát! Edd meg a kutyát!” — kiáltja Böske, és ugyanezt nyöszörgik a többiek, a kórus, a csapat, a vérengző és fél lábbon álló gyermekesereg.

— Jaj, jaj — mondja anyám. — Idus ma nagyon hosszadalmas — súgja, apám könyöke zaklatottan repdes, tekintete régmúlt időkön, tereken száguld egy köves udvaron.

— No, nézd csak, no, nézd csak — adom a replikát. — A parányi Böske, a kicsi üde, a jövő szava.

— Mit mondtál? — förmed rám apám. — Eddig nem ezt mondtad! — Könyökét leereszti, szeméből kihull a távolba látók sziklát hasogató villanása, fájdalmasan, szomorúan pillant reánk. — Ti nem hiszitek, hogy Idus egyszer megette a kutyát?

— Hisszük — suttogja anyám. — Csak enne meg minél hamarabb, alig állok már a lábamon.

— Ők fél lábbon álltak — folytatja apám, könyöke emelkedik, majd elkezd mozogni fel-alá —, csak hogy láthassák a csodát. A kutya az udvaron sétálgatott fél-alá egy ideig, s amikor megunta a járkálást, fejével benyomta a fészerajtót, majd átpréselte magát a nyíláson. „Maradjatok itt — mondta Idus. — Most fogom megenni a kutyát.” Idus eltűnt a fészerajtó mögött, hörgés hallatszott és kiáltás, ugatás és nyöszörgés, valami felborult, csattant, aztán csend lett, olyan rettenetes csend, hogy hangosabbnak tűnt, mint az előbbi küzdelem zaja, a csodát várók fülében dübörgött a tam-tam, s akkor lassan kinyílt a fészerajtaja, megjelent Idus, vállán egy kifakult, molyette boa, fején nyúlászorkalap, szájából kilógott egy farokszerű nyúlvány. „Ez a kutya farka!” — közölte büszkén, félszárjában. Böske összetrottyant, egy másikból sugárban szökött

elő a hányadék, a többiek elszaladtak. „Rabok legyünk vagy szabadok?” — vi-
sított utánuk Idus, de ezt már egyikük sem hallotta. Csak Böske résnyre nyi-
tott szemében éledezett az értelem. „A napot meghagyta?” — motyogta. Idus
nem válaszolt. Vajon meghagyta a napot? — kérdezte apám tétován. — Vajon
meghagyta?

Hallgattunk. Meggémberedve, éhesen.

— A leves — mondta anyám szeliden. — Megehetnénk a levest.

— Idus-nap van — mondta apám, s mintha bementa volna a jelszót, va-
lami szörnyű zuhanás dübörgött ki a házból.

Rohantunk vissza. Apám szitkozódott, anyám szitkozódott, én szitkozódtam.
Egy test, egy lélek. Nagymama a földön hevert, rajta a könyvespolc. Mint egy
hatalmas, sok szájú állat, leterítette nagymamát. A látvány igen különös volt.
Nagymama betekeredett a polcok közé, csak a feje látszott ki, de félig-meddig
azt is eltakarták a megszaggatott klasszikusok, régiek és maiak, lábai olyan fur-
csán csavarodtak össze, hogy az egyiknek az ujjai keletre néztek, a másikéi
nyugatra, szóval itt az égtájak megcsúfolásának klasszikus esetével néztünk
farkasszemet, döbbsenten és tétlenül álltunk a végzethangulatot sugalló köny-
vespolc előtt, nagymama egyik szeme kibámult a mélyből, érzelmek nem voltak
benne, csak kérdőjelek. „Hogy tetszik lenni?” — érdeklődött anyám, nem tu-
dom, miért, de suttogva kérdezte, mintha illetlenség lett volna hangosan beszél-
ni, de hogy nem kapott választ, két kezét tölcserként emelte a szájához s bele-
harsogott a könyvek közé: „Valami baj van?” Nagymama nem váratott sokáig
a replikával, tőle szokatlan szükszavúsággal az anyám anyját hozta szóba, nem
dicsérte, nem szidta, csak úgy megemlített valamit anyai nagyanyámmal kap-
csolatosan; az ilyesmitől rendszerint begerjednek az emberek, és igen illetlenül
vissza szokták mondani ugyanazt. De anyám ettől eltekintett, a sajátos helyzet
és a kettőjük közötti nem vérrokoni, de enyhén szólva zsenáns kapcsolat vissza-
tartotta attól, hogy apai dédnagymamámhoz szóba hozza.

— Fogjátok és vigyétek, ez az én anyám — mondta apám biblikus hang-
súllyal, a profanizált felhívásnál valamivel tragikusabban. — Te a jobb lábát
fogjad — mondta anyámnak.

— Melyik a jobb lába? — kérdezte anyám.

— A jobb lába, az a jobb lába — mondta apám. — Miért kérdezel hülye-
ségeket?

Engem egyelőre nem vettek igénybe a harcmozdulatokban. Bevetésre ugyan
készen álltam, de őszintén szólva örültem, hogy a jobbláb-feladatot nem reám
osztották ki, mert a szóban forgó lábak bizarr elhelyezkedése teljesen lehetet-
lenné tette azok biztonságos megkülönböztetését.

— Anyuka, rázza meg egy kicsit a jobb lábát — kiáltotta anyám, hangjá-
ban szelídség lapult és alázat, ami egyáltalán nem volt könnyű feladat, már-
mint ordítva szelídenek és alázatosan lenni.

— Süket vagyok én? Te, piszok! — fröcskölt ki nagymamából az antipátia,
mint aki nem tudja értékelni anyám hanglejtésbeli teljesítményét.

— Jaj, istenem, megőrülök — mondta anyám.

— Nekem hexensusszom van, tudjátok jól — mondta apám.

— Itt maradok? Itt maradok? — nyöszörögte nagymama.

— Anyuka, ha nem rázza meg a jobb lábát, baj lesz! — mondta anyám.

— Fenyegetsz, te, fenyegetsz?!

— Megőrülök — mondta anyám —, én ezt nem bírom tovább.

— Nekem hexensusszom van, beláthatjátok...

— Miért rázzam meg? — jött meg nagymamának a hangja. — Hallod, kisfiam, hallod, mit mondott ez az asszony? Ez a csulitutyja?!

— Micsoda? — hördült fel anyám.

— Csulitutyja! — ismételte meg nagymama kevélyen.

— Nekem ne mondjon ilyet, hallja! — Anyám rikácsolt.

— Azért is csulitutyja, azért is! — Nagymama triumfált.

Ezután következett egy hosszabb hatásszünet, apám leült a szétszóródott könyvek tetejére, anyám letérdelt melléje, egészen közel hajolt nagymamához, és valami hátborzongató szelídséggel megszólalt:

— Magának csak egy szeme van, tudja?

Ezt a megjegyzést nagymama övön aluli ütésnek érezhette, pedig ennél sokkal tartalmasabb volt, legalábbis számomra azt sugallta, hogy „egy van, de nem sokáig!” Nagymama felbődült, mint aki sértve érzi magát, de a megjegyzés mélységeire nem érzett rá.

— Anyuka, rázza meg a jobb lábát! — mondta apám vészjóslóan.

— Már te is, kisfiam, már te is? — nyöszörgött nagymama.

— Akkor itt marad — mondta apám és felemelkedett.

Nagymama ettől jobb belátásra tért, rázni kezdte a jobb lábát, közben kibarkochbáztam, hogy melyik lehet az, de pontosan a másikra tippeltem.

— Emeld meg a könyvszekrényt! — vetett be apám az akcióba.

Ettől kezdve szédületes gyorsasággal haladt a mentési akció, nemsokára elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor nagymama anyám hátán kuporgott, helyesebben a nyakában ült, miközben anyám derékből előrehajolva tartotta. Az öreg ló és a matuzsálem zsoké. Ez lehetett volna a kép címe.

— Na! — nógatott a zsoké, egyik kezével belekapaszkodott anyám hajába, a másik keze egy ideig olyan parkinsonos mozdulatokkal próbálta egyensúlyban tartani magát, de hogy ez egyáltalán nem kecsegtetett sikerrel, kénytelen volt valami fogózkodó után kutatni, s ezt anyám nyitott szájában találta meg.

A helyzet igen bonyolultnak látszott, anyám roskadozó lábakkal tartotta nagymamát, de nem mozdult el a szoba közepéről, valami nem szövegszerű hangok törtek elő betömött szájából. „Nekem hexensusszom van” — mondta apám, de azért valahogy letérdepelt, fülét anyám szájához tartotta, arcán jól kivehető volt, hogy erősen koncentrált. „Mit mondtál, szentem?” — kérdezte, olyan szépen, annyi bensőséggel, szinte áhitattal, mintha egy imádságos könyvből olvasta volna fel az első sort. „Nem bírom — nyöszörögte anyám. — Nehéz.” „Tudom — mondta apám meggyőződéssel. — Tudom, hogy nehéz. De te legyőzöd a nehézségeket, szentem. Én ismerlek téged. Legyőzöd, meglásd!” Erre jött a görcs. Nem nevető, röhögő. Anyám produkálta, noha soha ilyesmit nem szokott csinálni. Szemét összeszorította, szája még jobban kinyílt, amit nagymama gyorsan kihasználta, most már a negyedik ujját is befészkelte a többiek mellé, hogy kényelmesebben megkapaszkodhassék anyám alsó fogazatába. „Na!” — mondta nagymama türelmetlenül. „Idus-nap van — révedt ki apám az ablakon, két könyöke lassan emelkedni kezdett, mint akinek eszébe jutott egy, a helyzethez jól odaillő Idus-sztori. Közben nekem tartanom kellett a könyvespolcot, ez sem volt könnyű, de belátom, hogy anyám gondolai terhesebbek voltak. Apám emelkedő könyöke láttán anyámból kitört a düh, s úgy látszik, ez olyan erőt adott neki, hogy csoszogva, csúszva, nyögve, de sikerült nagymamával eltámolyognia a heverőig. Amikor terhét leeresztette, és görnyedten, megtépett hajjal, levegőt kapkodva körülnézett, olyan értelemszegény tekintettel, mondhatnám azt is, hogy bambán, apám megpaskolta az arcát. „Látod, látod — mondta. — Kis jóindulattal minden megoldható. Na, szentem, most aztán kitálalhatod a levest.”

Úgy döntöttünk, hogy a diófa alatt ebédelünk. A kutya teteme ugyan zse-
nírozott egy kicsit, de a párolgó húseves inycsiklandozó illata gyorsan feled-
tette a kutya elég messze fekvő földi maradványait, amelynek az elföldelése
még váratott magára. Egyszer ebédelni kellett, ezzel mindannyian egyetértet-
tünk, nagymamának majd később szervírozunk valami könnyű edelt, most
amúgy is elgyökkintett egy kicsit, nyilván megviselték az események, testi ép-
ségében különösebb kárt nem szenvedett, csak törődött volt és elgyötört. A biz-
tonság kedvéért a heverője alá tétette az ágytálat és a kezébe a Bibliát.

Szép nyári nap volt, anyám találta a levest.

— Csípje meg a manó — mondta apám jókedvűen, és a térdére csapott.

Elég különös volt ez a „manó”, apám ilyesmit nem szokott mondani, anyám
kezében megállt a meritókanál, de előbb körözött vele a tál fölött, mintha meg
akarta volna delejezni a vasárnapi ebédet.

— Mi történt? — Anyám arcán nem volt sem rémület, sem kétségbeesés,
már régen beletörődött a megváltoztathatatlanba, kérdése egyszerű érdeklődés
volt, semmi több.

— Hát éppen ez az — mondta apám. — Nem történt semmi. Húsz perce
semmi sem történt. Nem furcsa?

A jól sikerült szónoki kérdések nem azért hatásosak, mert önmagukban
hordoznak valamiféle korszakalkotót, hanem mert egyszerűen jól időzítettek.
Ez történt most is. Alig hangzott el apám kérdése, nyílt a kapu, ősz hajú, meg-
viselt ruházatú öregember közeledett a diófához vezető ösvényen. Kendőzetle-
nebb fogalmazásban: ruhája mocskos volt, ha ezt a csuhaszerű, valamikori fe-
hér leplet ruhának lehet nevezni.

— Na — mondta az öregember, s leült közénk a diófa alá.

— Hát igen — mondta apám jelentőségteljesen.

Több szó nem esett egyelőre, a jövevény körülnézett, számba vett mind-
annyiunkat, aztán kinyúlt, leszakított egy diófalevelet, és morzsolgatni kezdte
az ujjai között.

— Terem? — kérdezte.

— Terem — mondta apám, s ő is leszakított egy diófalevelet.

A leves még egy ideig gőzölgött a tányérokban, aztán már nem gőzölgött.
Morzsolgattunk mind a négyen. A következő lépést megint csak az öregember-
nek kellett megtennie, mi már régen lemondtunk arról, hogy az ilyen vagy eh-
hez hasonló helyzetekben kezdeményező lépéseket tegyünk.

— Mondok valamit fontosat — szólalt meg az öregember, nem mondhat-
nám, hogy suttogott, de hangja fojtottnak tűnt, lehet, csak azért, mert közelebb
intett magához.

Kicsit összedugtuk a fejünket az asztal fölött, anyám megadóan pislogott,
apámnak lassan emelkedett az egyik könyöke, valahogy úgy helyezkedtem, hogy
visszanyomjam a helyére, de mi haszna, ha most a másik könyöke emelkedett
a magasba, s felvette a klasszikus Idus-pozíciót.

— A hátam mögött — mondta az öregember titokzatosan —, olyan öt-hat
méterre fekszik egy halott kutya a pázsiton.

— Megfulladt — mondta anyám kedvesen, s a megkönnyebbüléstől, hogy
nem egy újabb drámai bejelentésnek a fültanúja, mintha mosolygott volna is
egy kicsit.

— Szabadság! — nézett fel az égre az öregember. — Nyíljanak szabad utak
a halott kutyának! Majálisra gyülekeznek a földi rabságtól megszabadult ebek,
benépesednek a vadászmezők, halleluja!

Apám hirtelen elemébe került, könyöke rugóként pattant a magasba.

— Rabok legyünk vagy szabadok? — kérdezte, dehogy kérdezte, trillázott belőle Idus.

— Rossz kérdés — mondta az öregember. — Mert nincs szabadság. De ez csak magánvélemény, a testvérek előtt sose mondanám. Azaz, van valami, amit szabadságnak neveznek, csakhogy nincs belőle kiút. A rabság jobb, mert a rab azt hiszi, hogy a szabadság kiút.

— Prótagorász, Hippiász, Prodikosz — tért vissza apám a földre, s ahogy visszatért, rögtön ilyen művelt volt.

— Halottak?

— Mind.

— Na?

— Miért, maga azt hiszi, hogy ezek hisznek a kiútban?

— Miért hinnének?

— Hát ha rabok?

— Ezek nem rabok, uram! — mondta az öregember. — Szabadok. Csak ők szabadok. Fel tudja mérni, hogy mekkora pech ez? De ez csak magánvélemény, nem a hivatalos.

— A leves — nyöszörgi anyám.

Anyámnak könny pereg a szeméből. Forró könny. Tüzes könny. Ha tüzes, lehetne vörös. Ha vörös, lehetne vér. S ha vér, akkor mi lesz? Ha megeredne úgy istenigazából, kihömpölyögne a diófa alól, végigfutna az ösvényeken, s dagadna, egyre csak dagadna, aztán beözönlene a pázsitra is, kiégetné a gyökereket, megfeketedne a fű, elégne, elporladna, semmivé válna, vagy csak halottá, azaz szabaddá? A pázsit itt raboskodik a szemünk előtt, s áhítja anyám vérengző, gyilkos könnyeit.

— Ne sírjatok, ó, ne sírjatok — kiáltom —, pázsitot legel a tekintet, hagyjátok meg a tekintetnek a kiutat, a képzavarba ágyazott, szofisztikus kiutat, mert még ez is több, mint az ógörög vagy a nem ógörög szabadság!

— A gyerek oligofrén? — kérdezi az öregember.

— Nem — mondja apám. — Csak néha filozofálgat.

— Mondok valami fontosat — mosolyog az öregember. — Soha nem szóra-koztam ilyen jól.

— Röhögjünk — mondja apám.

— Drága jó istenem — könyörög anyám, és serényen egymásba kulcsolja ujjait —, kihül a leves.

— Kezdje el maga — mondja az öregember.

— Elkezdhetem — egyezik bele apám.

— Legalább a gyereket küldjétek el — rimánszik anyám.

— Nem lesz elég, ha elfordul? — kérdezi az öregember.

— Bőven elég — vélekedik apám.

— Inkább imádkoztunk volna a leves előtt! — csattan fel anyám rendre-utasítóan.

— Vagy röhögünk, vagy imádkozunk — mondja az öregember. — A kettőt egyszerre végezni nem lehet.

— Egymás után sem lehet — mondja apám. — Mert az ima nem szökkenhet szárba a röhögés melegágyában, s fordítva sem lehet, mert az ámennél már kuncogni kellene, s ez igen rossz vért szülne odafent.

— A megcsúfolt ima is kedvesebb Istennek, mint a csuha alatti zűrzavar — mondja anyám, mert ő Istennel jó nexusban van.

— Akkor röhögjünk — mondja apám.
— Mennyből az angyal, lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok — csattan fel anyám énekhangja, valamit ő is érthet a neurológiához, mert a sokk-nóta igen jó hatással volt az öregek tanácsára, rögtön elhallgattak.

— A gyerek tercelt?
— Tercelt — mondja apám. — Úgy hiszem.
— Megfoghatatlan — mondja az öregember elképedve.
— Micsoda?
— Honnan tud ilyen jól tercelni a gyerek?
— Nótafa lesz! — mondja apám büszkén. — Van ilyen egyetem, szentem? Az öregember nem hagyja magát.
— De miért zavaros a gyerek tekintete?
— Az éhségtől — vélekedik apám.
— Biztos nem oligofrén?
— Nem — mondja apám. — Csakhogy ilyenkor már meg szokta enni a levest.

— Röhögjete! — sikoltja anyám. — Most már senki sem akar röhögni?
— Egyáltalán nem unatkozom — mondja az öregember. — Érdekes. — Egy kicsit morzsolgatta a diófalevelet, aztán folytatta: — Mi van ebédre? — Ezt csak úgy mellékesen kérdezte, mintha ez egyáltalán nem volna fontos, de hát valamivel tovább kellett vinni a beszéd fonalát.

— Tányért! — mondja apám szigorúan.
Anyám feltápáskodik, indul befelé.
— Ez ki? — kérdezi az öregember.
— A feleségem — mondja apám.
— Közölje vele, hogy vasárnap a házban szeretek étkezni. És a garnírungot nem szívlelem. Nem baj?
— Nem baj — mondja apám nagyvonalúan.
— Akkor indulhatunk — mondja az öregember.

*

Körülültük a konyhaasztalt, anyám háromszor fordult, amíg a diófa alól behordta a dolgokat, s miközben odatette melegedni a levest, az öregember körülnézett a helyiségben, olyan becsüs szemmel értékelte fel a konyhai bútortárat, időnként fel-felcsettintett, mint aki elégedett a látottakkal.

— Mielőtt rátérnék látogatásom céljára, szeretnék közölni valami nagyon fontosat — mondta szigorúvá ráncolódtott arccal.

Megkövültünk. Apám krárogott egy kicsit, az öregember rosszállóan pislogott rá, de apám nem hagyta abba a krárogást, az izgalomtól összeszorulhatott a toroka.

— Most talán csendben lehetnénk egy kicsit — mondta az öregember, de már suttogott, s hogy kellő nyomatékot adjon szavai fontosságának, kezét a száájához emelte, s függőlegesen tartott mutatóujjával, apró kis mozdulatokkal és igen gyors ritmusban ütögetni kezdte duzzadt ajakát.

— Szentem! — suttogta apám a kályha felé, s intett anyámnak, hogy lehetőleg lábujjhegyen közelítse meg a konyhaasztalt, ahol a hármunk feje már elég szorosan összehajolva várta a negyediket.

— A gyerek háta mögötti ajtóban — mondta az öregember titokzatosan —,

közvetlenül a küszöb fölött van egy fej. Törzs és végtagok nélkül. Gondoltam, nem árt, ha tudják.

Ősszenéztünk. Anyám szeméből kiolvastam a szándékot: a sikolyokért felelős agysejtjei már kiadhatták a parancsot, szeme egy kicsit kimeredt, szája megnyílt, de mielőtt kihajthatta volna magából azt a bizonyos velőtrázót, apám ragyogó érzékkel betapasztotta a száját, s ugyanazzal a mozdulattal a szobaajtó felé fordult.

— Jaj, hát ez csak anyukám! — mondta megkönnyebbülve.

— Hát, mit mondjak — szólt az öregember, —, maguknak sem könnyű.

Rohantunk az ajtóhoz, nagymama lecsúszott a heverőről, ami közvetlenül az ajtó mellé volt állítva, s a megpattintott ajtóban kandikált kifelé, nyilván érdekelhették a történések. Anyám visszahelyezte nagymamát a heverőre, az öregasszony zúgolódott egy kicsit, hogy őt mindenből kihagyják, de aztán csak sikerült visszaülnünk a konyhaasztal köré.

— Kivel lehet tárgyalni? — kérdezte az öregember.

— Én ezt nem értem — mondta apám.

— Hát, kérem szépen — mondta az öregember sértődötten —, magának nehez a felfogása, a kedves felesége állandóan sikoltozni akar, a gyerek oligofrén, az öreg nagyságos asszonynak a feje a küszöbön, szóval ugyebár ilyen körülmények között el is mehetek, ha gondolják.

— Nekem nem nehéz a felfogásom! — közölte apám nyomatékosan, a velem kapcsolatos kitételre ezúttal nem cáfolt rá.

— Azt kérdeztem: kivel lehet önök közül üzleti ügyben tárgyalni?

— Velem — mondta apám. — Kivel mással?

— Na, jól van — mondta az öregember —, akkor szíveskedjék tudomásul venni, hogy megveszem a diófát.

— Milyen diófát? — kérdezte apám meghökkenve.

— A diófát az udvaron. Ott csak egy van. Azt.

Anyám falfehéren ereszkedett le a negyedik hokedlire.

— Tudtam — mondta kétségbeesetten —, tudtam, hogy valami történni fog.

— Mondott valamit a felesége? — kérdezte az öregember.

— Azt mondta: tudtam, hogy valami történni fog.

— Miért? Mi történt?

— Semmi sem történt — mondta apám.

— Akkor adja a diófát?

— Adom — mondta apám. — Éppen eladó.

— És az árnyékában levő földrészt, meg az ösvényt a kapuig. Rendben?

— Éppen így gondoltam — mondta apám.

— Egyedül maga a tulajdonos?

— Mi vagyunk — mondta apám. — Én és a feleségem.

— Én vagyok az örökös — szóltam közbe.

Az öregember kinyúlt, megsimogatta a fejem.

— Szóval mégiscsak oligofrén a gyerek — mondta sajnálkozó mosollyal, de mintha némi elégedettség is lett volna a hangjában.

— Nem oligofrén, csak még nem nagykorú — mondta apám.

— Akkor miért beszél? — kérdezte az öregember. — Ki engedte meg neki, hogy beszéljen?

Ki engedte meg neki, hogy beszéljen? Mottó. Idus naplója. Kockás füzetbe írja a sorokat. Böske beszél. Kilenckor megvertem. Böske beszél. Tízkor is megvertem. Böske beszél. Tizenegykor is megvertem. Meggyőződésem, hogy Böske

Lombroso-csecsemőként született. Meggyőződésem, hogy minden gyermek Lombroso-csecsemőként születik. Főleg Böske. Még mindig beszél. Tizenkettőkor is megvertem. A szülők és a környezet agyalágyult nevelőakciói két évtizeden keresztül annyit érnek el, hogy alázatos marionettfigurákat barkácsolnak a gyermekekből. Én ezt három nap alatt elvégzem Böskével. Verem. Óráként egyszer, reggel kilenctől déli egyig. Másnap. Szervusz napló. Itt vagyok. És Böske. Beszél. Megvárom, amíg az óra elüti a kilencet. Megverem Böskét. Tíz-kor is megverem. A kilenc- és tízórát elég jól bírta. Már kevesebbet beszél. De még mindig. Csak halkabban. Tizenegykor üt az óra. Böske megmerevedik, néz. Megverem. Valamit mond. Szóval még mindig? Tizenkettőkor szalad az asztal körül, idegesen heherészik. Újra megverem. Most letargikusan nézi a bezárt ajtót. Pavlov még mindig jó. Ahogy a fallóra elüti az egyet, Böske odaáll elem, szemét behunyja. Már nem beszél. Egyáltalán nem beszél. Megverem Böskét. Most sem beszél. Harmadnap. Ki engedte meg Böskének, hogy hallgasson? Addig verem, amíg megszólal, egyetlenegy szót, egyetlenegy, mondjad, Böske: mukk, na mondjad!

— Idus-nap van! Idus-nap van! — Apám idélenül kalimpál a levegőben, de csak az egyik karjával, a másik még mindig velem foglalatoskodik, ujjai közé szorítja a fülemet, s ráncigálja fel-alá. — Ki engedte meg? Ki engedte meg?

— Kicsi meleg családi otthon — jegyzi meg az öregember. — Örömmel, örömmel. — S elrövedezik. Apám is révedezik. Én is, csak nekem még sajog. Anyám a legkövetkezetesebb: tántoríthatatlanul, állandóan a jelenben van, most éppen eresztgeti a gyökereit, kezében a húslevessel megtöltött tál, arcán apáca-ima.

— Eszünk? — Áhítat. Csípje meg a manó. Vagy rúgja. Mindegy. Idus-nap van.

— Akkor megállapodunk? — Így apám.

— Egyszer az alapelveket kell tisztázni — mondja az öregember.

— Tisztázzuk — egyezik bele apám.

— Egyetlenegy elvet vagyok hajlandó elfogadni! — Hogy szavainak nyomatékot adjon, többször ráver az asztalra. Az evőeszközök táncolnak, a villák kecsesebben, a kések sután, zötyögve. Mint anyám. Egyik lábáról a másikra. Ha így megy tovább, még odaveri a levest. Nem véletlenül. — Mi, kérem, a hedonizmus ellenségei vagyunk. A legteljesebb mértékben — mondja az öregember. — Nem eszünk, nem iszunk, nem szeretkezünk. Nálunk, kérem, a szeplőtelen fogantatás az elv, de azt is mértékkel úzzuk.

— Kicsoda maga? — Anyám arcán becsapott kupimama-düh. Mintha a fizetni nem akaró vendéghez szólna.

— Nevezzenek csak egyszerűen Ő-nek. A testvérek is ezzel a névvel illetnek.

— Az, hogy Ő, az nem név! — mondja anyám keményen.

— Akkor Himmell — mondja az öregember, és nyújtja a kezét.

Apám feláll, összekapaszkodnak.

— Igazán örülünk — mondja apám meghitten. — Remélni sem mertük, hogy ilyen kedves vendég, hogy izé...

Hát nem veszi észre senki? Mi lesz, ha kitudódik, hogy nagymama félig izraelita? Aztán eszembe jut, hogy nagymama szerint: „Amikor kellett, tündököltek rajtam a sémita vonások, amikor ez nem volt divatban, levetkőztem őket. Koncentráció kérdése az egész.” Megnyitom az ajtót, hogy megnézzem nagymama arcát, semmi baj, olyan, mint egy kiöregedett keresztény arkangyal.

— Mi van? — kérdezi apám. — Miért nyitogatod az ajtót? Felébred nagy-mama.

— Arkangyal — mondom csendesesen. — Nincs baj.

Az öregember melegen néz reám.

— Jaj, te kicsi tutyi-mutyi — mondja szeretettel. — Nézze meg az ember, még jól is áll neki.

Apám megint csak nem kel védelmemre. Elültették benne a gyanút?

— Hát, kérem, Ó úr — mondja apám ünnepélyesen —, eladom magának a diófát.

— Ünnepe — mondja Ó úr. — Magasztos ünnep. Halleluja és miegymás. Akkor én most sorban elkövetem az összes hedonisztikus vétkeket, hogy később példamutató vezekléssel erősítsem hittársaimban a meggyőződést. Étel van, kérem szépen, ital is kerül bizonyára, na de most — mondja Ó úr bizonytalanul, s valahogy egészen különösen pillant anyámra. — Úgy látom, van egy kis probléma.

— Na, hát ezt hagyjuk — mondja apám.

— Ezt nem hagyhatjuk, kérem, mert szó volt róla — erőszakoskodik Ó úr.

— Ez túlzás — mondja apám. — Vendégjog ide, vendégjog oda, de csak annyiban esett szó róla, hogy ön szóvá tette.

— Nézze, kedves uram — Ó úr felállt, arca bíborvörös —, én nem vagyok eszkimó. Itt kizárólag egy elvről esett szó. Hitem érdekében ideiglenesen hedonistává kell lennem és punktum. Gondolom, egyetért.

— Letegyem a levest, letegyem? — Anyám felzokog, szorosan átkarolom a vállát, apámnak most nincs ideje azzal foglalkozni, hogy megnyugtassa anyát, „Mindig hittem az elvekben, mindig hittem” — motyogja maga elé, de már emelkedik a könyöke, s mielőtt kiszakadt volna közülünk, rám néz, s kétségbeesve kérdezi: „Talán nagymama . . .?”

Kedves Böske! Az önmegtartóztatás lelki traumát okozhat, amivel ugyan lehet élni, de nem nagyon érdemes, idővel ugyanis olyan kedélyállapot-ingadozáshoz vezethet, amely kínos érzékenységben, indulatos kitörésekben csúcsozódik. Ezt a betegséget sokféleképpen próbálták gyógyítani, s noha igen gyér orvostudományi felkészültséggel rendelkezem, úgy vélem, hogy a szervekben és a vérben levő, erős fiziológiai hatású, gyógyításra is használatos anyag, a hisztamin sem hozhat igazán kedvező eredményt. Szerintem csak a kaszárnya segít. Persze én könnyen beszélek, a kaszárnya hozzánk igen közel van. Szombatonként szoktam átrándulni. És nem hagyom magam eltántorítani demokratikus elveimtől: egyszer a kicsik, aztán a nagyok. Ami a rangot illeti. De nem csak.

— Idus nagyságos asszony megboldogult? — érdeklődik Ó úr. — Igen kitűnő elme lehet, szívesen bevezetném hitem rejtelseibe. Mert kedves uram, hitem alapköve, legfőbb értelme és zászlaján az ábra: a tértítés.

— Akkor térjünk a tárgyra — mondja apám.

— Térjünk — egyezik bele Ó úr. — Csakhogy van egy kis probléma.

— Már megint?

— Már megint — mondja Ó úr. — Sajnálom.

— És mi volna az?

— Hát csak annyi, kedves uram, hogy a maga felesége nekem egyáltalán nem tetszik. Mert a bűn, kedves uram . . .

— Mondtam, hogy megőrülök? Mondtam? — Megszámoltam, ötödször mondta.

— Legyen belátással, Ő úr — kérleli apám. A feleségem tyúkhúslevest főzött, már többször megmelegítette, ha jól látom, ebéidő után vagyunk, nemso-kára hat óra lesz, irgalmat kérek, semmi egyebet. És a diófát önnek adom.

— Rendben van, kérem — mondta Ő úr engedékenyen —, a vita tárgyát képező probléma alapos kielémezését hajlandó vagyok az esti órákra halasztani, úgysem lehet egyszerre elkövetni ezt is, azt is, amazt is. Egyelőre eszem, ha már mindenki azt akarja.

A levesestál az asztal közepére került.

— Gyere, tutyi-mutyi — szólított meg Ő úr —, gyere ide mellém.

Megadóan melléje álltam. Idus-nap volt.

— A vendégjog nevében — mondta Ő úr — az a kívánságom, hogy az én istenemhez fohászkodjunk.

— Jó — mondta apám. — Fohászkodjunk.

— Amikor csettintek, mindenki leguggol — mondta Ő úr.

— Mit csinálunk? — Anyám lassan, de állandóan öregedett.

— Guggolunk — mondta Ő úr. — Ügyszólván én egyfolytában guggolok. Mert így erősödik a hit. A térdeplés közhely.

— Guggoljunk, szentem — sóhajtott apám.

Guggolunk. Az asztal lapja alatt néztünk egymásra, a fehér damasztabrosz fátyolként omlott a fejünkre, olyan szűzies volt a hangulat, hogy határosnak éreztem az elvetemültséggel, Ő úr transzcendens légkört sugárzott magából, a mágneses vonzásnak nem lehetett ellenállni, bekerültünk Ő úr áramkörébe, úgy nézett ki, hogy lubickolunk benne, pedig csak akarategyenge kalimpálás volt, semmi több, és persze eredménytelen, mert Ő úr beintésére szajkóztuk a fohászt, imígyen:

— Itt vagyunk, Főtestvér, halleluja, felettünk egy földi tyúk cseppfolyós teteme, halleluja . . .

— Kikérem magamnak! — Ő úr beleordított a fohászba. — Csúfolkodnak? Csúfolkodnak a hitemmel? — Nyakán kidagadtak az erek, csuhája még koszosabbnak tűnt az asztal alatti félhomályban.

— Csináltál valamit, szentem? — Apám háritott. Nem hős típus, de hát mind parányiak vagyunk. Asztal alatt guggolva különösen.

— Szoktam én csinálni valamit? — sírt fel anyám, s ahogy ott szipogott az asztal alatt, jobban sajnáltam, mint önmagam, amikor apám hozzám fordult: — És te, tutyi-mutyi?

Böske-sors. Az én esetemben elég volt egyetlen Idus-nap, hogy énem partitúrájában bekövetkezzék a változás: az egyéniség hömpölygő dallamrésze törlődött, helyette szünetjelek tündökölnek a kottán. Vagy csak a gének ostoba tré-fája az egész? Vagy Idus annak idején tényleg lehozta az égről a napot? S mi nem is vagyunk? Vagy csak Idus vetületei volnánk? Formába öntött Idus-guanók?

Anyám lila pongyolát visel. Ez a baj. Mert csak fehérben van foganatja a fohásznak. Az erős színek orgiát sugallnak, hedonista szeánszot, erkölcsste-lenséget, fertőt, kuplerájt. Így Ő úr.

— Van fogalmuk, mit jelképez a lila? — Ő úr széttárt karokkal prédikál.

— Fogalmam sincs — mondja apám.

— Szegény ember! Szegény emberiség! — szavalja Ő úr. És én még magától veszek diófát.

— De hát nincs fehér ruhánk. — Apám esedezik.

- Fehér hálóingük van?
- Van — mondja apám.
- Akkor?

Rohanunk a fehér hálóingek után. Magunkra tépjük, cibáljuk, versenyre kelünk, kinek sikerül hamarabb felállni Ő úr mocskos csuhája mellé talpig fehérben. Három test vagyunk és egy lélek vagyunk. Idus vagyunk. Vagy inkább Böske vagyunk? Vagy csak emberek vagyunk?

— Azt akarom, hogy jelen legyen az egész család. — Ő úr jóságosan bólogat. — Az öreg nagysága is.

- Anyuka gyengélkedik — próbálkozik apám.
- Nem baj — mondja Ő úr. — Szerzünk neki egy kedves órát.
- Ráesett a könyvespolc — pontosítom a tényállást.
- Ő úr rámnéz, szemében szeretet, arcán részvét.
- Te, kicsi aranyos — mondja, és megsimogatja a fejem.
- Szentem — szólal meg apám —, akkor hozd ki anyukát.

Anyám: Laokoón család. A kígyó pítizve bámulná nagymamát. Így kell felcsúszni, lecsúszni, átkarolni, nyakat szorítani, lezuhanni, felkapaszkodni, átbújni, vonaglani, haját tépni, megmarkolni, hanyatt vágódni, átölelni, fullasztani, ráhasalni. És végre: nagymama ott kuporog anyám hátán, azaz újra a nyakában trónol, arcán diadal.

— Ügyes vagy, szentem — kiáltja apám. — A feleségem — mondja Ő úrnak ragyogva. — A drága.

— Sosem volt ennél szebb napom — mondja Ő úr. — Kellemes kis család.

Anyám derékből meghajolva tántorog nagymama súlya alatt, véreres szeméből sugárzik a kétségbeesés, centiméterenként haladnak előre, anyám éppen terpeszállásba került, amikor nagymama hirtelen felvisít:

- Ágytálat! Ágytálat!
- Nem! — Anyám hörög. — Ezt nem!
- Hamar! Hamar! — Nagymama versenyt hörög anyámmal, mindkettőjük arcát eltorzítja a kín.

— Nekem hexensusszom van, beláthatjátok. — Apám maga elé döngicsél, hangosan már nem meri mondani, aztán rám néz és kiszakad belőle az ordítás:

— Mi lesz?

Száguldok az ágytál után. Lehasalok az ágy alá, kihúzom, felemelem, hozom, és nyújtom apámnak, hogy most már ő vegye át a továbbiak irányítását. Apám kikerekedett szemmel nézi a csoportképet, odasandítok. Nagyanyámnak kisimultak a vonásai, anyámnak olyan az arca, mint egy nagy darab száraz töpörtyű, szeme-szája csukva, orra-arca-álla ránkba húzódva, a kín és az undor anyám arcán adtak randevút, s oldalt, valahol a füle mellett egy csermely andalog lefelé, végighalad a nyakán, majd elvész a fehér hálóing alatt.

- Na! Gyorsabban! — A nagymama korában türelmetlenek az emberek.
- Ülni tud? — kérdezi Ő úr.
- Nem nagyon — mondja apám.
- Akkor tegyék az asztalra!

Nagyanyám nyögve végigfekszik a leüresített konyhaasztalon.

- Kisztihand — mondja Ő úr. — Megveszem a diófát. Van ellenvetés?
- Itt minden az enyém! — villámlik nagymama. — Minden! Minden!

— Vigyék vissza! — rendelkezik Ő úr rövid szünet után. — Látom, egyetért.

— Szentem! — mondja apám. — Mire vársz?

Anyám behúzódott a kályha mellé, onnan pislog elő. Szemében téboly.

— Idus-nap van — mondja apám.

Senki sem mozdul. Nagyanyám láthatóan jól érzi magát az asztalon, apám arcán meg-megrándul egy izom, mintha a feje is reszketne egy kicsit, s olyan tutyi-mutyis arckifejezéssel mered anyámra. Zavart csend van, még Ő úr is bizonytalanul hűmmög, de az is lehet, hogy a Főtestvérrel tanácskozik a további teendők ügyében.

— Segíthetek — szólal meg Ő úr. — Behívom a testvéreket, ha akarják.

— Jó lesz — mondja apám. — Nekem hexensusszom van, tudja?!

— Tudom — mondja Ő úr, kinyitja az ajtót, mély lélegzetet vesz, s akkorát bödül, hogy megremegnek az ablakszemek: — Irudissza! Praxaita! Klindiráj!

A pázsiton átszáguld a hang, s a kerítés lécei között kisodródik a kihalt, vasárnap esti mellékutcába. Válaszként felhangzik valami vércsevijogásszerű örömkítőrés, a kerítés mögött guggoló fehér ruhások egy emberként emelkednek a magasba, törik a kerítés, hatalmas darabok borulnak kártyavárként a földre, hús-huszonöt csontra fogyott alak tántorog végig a pázsiton, tépik a füvet, magasra dobálják a szétrúgott gyepkockákat, mintha orkán pusztítana az udvaron, gödrök mélyülnek, halmok emelkednek, a föld alól előkotort szemét- és trágyadombok röpködnek a levegőben, közben szünet nélkül halatlatszik a vijjogás, nyerítés, s aztán lihegve, extázisban vonagló arccal megérkeznek a konyhaajtó elé, s egyszerre akarnak betörni, szakad az ajtó, zuhan a kilincs, apámmal odahúzódunk anyám mellé, Ő úr nagymama előtt áll, arcán szigor, nyakán hüvelykujjnyira duzzadt erek.

— Prividányi! U li bárá! — hangja istenitélet.

Néma csendben emelik magasra nagymamát, s szépen, óvatosan elhelyezik a heverőn.

— Halleluja! — rikoltja Ő úr, s kezdődik előlről a vijjogás, és valami tánc, őrjöngő, helyváltoztatásos jövés-menés, vonagló testek, meg-megvillanó egyforma arcok, emberek?

Idus most már valóban itt van, kezdek hinni benne, hogy tényleg ő irányítja az eseményeket, valahogy összefonódik a múlt a jelennel, sőt a régmúlt a jövővel is, **materialista szemléletem veszélybe került**, az a piszkos metafizika felütötte a fejét, Idus triumfál, ő a játékmester, a kártyacsomag az ő kezében van, kioszt nekünk egy-egy lapot, s ezzel az egyetlen lappal vagyunk kénytelenek játszani, de ezek a kártyák mind-mind alacsony értékűek, a tromfokat Idus tartja a kezében. Most éppen derékig meztelen, négy katona tépi róla a blúzt, a kombinét, de az is lehet, hogy hatan vannak, vagy nyolcan? tízen?, diadalordítással markolásszák Idus viaskodó testét, „Fasiszta? Fasiszta?” — ordítja őrjöngve az egyik, „Nem vagyok fasiszta, nő vagyok!” — visítja Idus, „Szőke nincs?” — vicsorog az őrmester, „Szőke!” — bödül fel mámorosan, kiéhezetségén egyelőre még uralkodik a rangjához illő rafinéria; delikátesszel kezdeni az európai étrendet: ázsiai sikk. „Két szőkét adok magam helyett!” — sikoltja Idus, az alku áll, Idus a szekrényre mutat, onnan tépik elő Böskét, a dundi, nagymellűvé serült, angyalszőke Böskét, s a behunyt szemmel megjelenő, imádkozó cselédet, Böske már ájult, amikor tépni kezdik róla a ruhát. „És fasiszták is!” — kiáltja vissza Idus, és elhagyja a szobát.

— O csi hiro, látesi bungo, ti tu tá! — rendelkezik Ő úr, és a fehér ruhás csorda egymás hegyén-hátán kitántorog az udvarra.

A mi csendünkhöz viszonyítva a föld alatt dübörög a zaj. A falhoz lapulva nézzük az üres konyhát: az ebéd eltűnt, a tányérok is, a függönyök sehol, az asztal helyén üres tér, a kutya teteme sincs az udvaron, székek sincsenek, a szekrényre csak egy téglalap alakú folt emlékeztet a falon, az ajtófélfán harapások nyoma, látomás?, és tudom, hogy nem az.

— Szentem, hol az asztal? — suttogja apám.

— Milyen asztal? — suttog vissza anyám, s révetegen középre int, ahol nincs semmi, azaz ott áll Ő úr, meditál.

— Ja — mondja apám. — Persze. — Mintha pillanatnyi elmezavara lett volna, az asztal természetesen ott van középen, apám csettint. — Ejnye — mondja —, hogy rúgná meg a manó. — S a falat tapogatva megindul. Elérkezik a kagylóig, kitapogatja a csapot, megnyitja, iszik. — Folyik a víz! — mondja örömittasan, s olyan büszkén néz körül, mintha ő dolgozta volna ki a relativitás emléketét.

— Milyen? — kérdezi anyám.

— Hideg. Jó hideg — vidul apám. — Igyál, szentem.

A szó visszhangzik a konyhában. Mintha egy üres vagonban volnánk. Hat ló — negyven ember. De csak négyen vagyunk, persze, hiszen béke van, jó nagy a tér, kitűnően elférünk benne, kedvünkre közlekedhetünk a falak között, Ő úr felhőtlen arcán kedves mosoly vibrál, elégedetten csapja össze a kezét, mint egy kitanult, sikeres kalmár.

— Hát akkor ezzel meg is volnánk — mondja. — Ha megengedik, birtokba vesszük a diófát.

— Persze — mondja apám. — Csak tessék.

Állunk az ajtóban, a testvérek már fent kucorognak a diófán, a fehér leplek meg-meglibbennek az ágak között, Ő úr a diófa alatt áll, karja szét-tárva: vezényel.

— Halleluja! — kiáltja.

— Halleluja! — vijjognak vissza a testvérek.

— Idus-nap van — mondja apám.

•

Tíz óra elmúlt. Kellemes nyári éjszakát ígért a rádió meteorológiai szakembere, ezt még a reggeli órákban hallottuk, azóta rádiónk sincs, tulajdonképpen semmink sincs, barangolunk a kiüresített lakásban, időnként egymásnak ütközünk egyik-másik ajtónyílásban, „Pardon” — mondjuk ilyenkor udvariasan. Ismerkedünk az üres házzal. „Ráférne a festés” — mondja apám, de hogy senki sem válaszol, ő maga mondja rá a „Bizony”-t is. Fülledt meleg van, valahová le kellene ülni, üres térben fásasztóbbnak tűnik a járkálás, mint a valamikor itt levő bútorok között. Apám leereszkedik a padlóra, s mereven nézi a szemben sötétlő falat. Villanyt nem gyűjtünk, én is leereszkedem apám mellé, földköznelben hűvösebb a levegő. Anyám kószál, jól idehallatszik csoszogó lépteinek zaja, hasonlít egy széllal hajtott imamalom susterzéséhez. Hirtelen csend lesz, aztán gyorsan kopogó léptek visszhangzanak a szőnyeg nélküli lakásban, anyám megjelenik az ajtónyílásban, két kezével fogja a fejét, sokkal rosszabbul néz ki, mint egy különösen bigott buddhista láma, aki végre túl van az aznapi imaadagon.

— Anyuka eltűnt — rebegi anyám.

— No, no — mondja apám —, no, no.

Egyelőre nem mozdulunk, izlelgetjük az eseményt.

— **Hogyhogy eltűnt? — kérdezi apám.**

— Nincs sehol — mondja anyám. — Egyszerűen nincs. — Két kezét szét-tárja, s vagy kétszer belemarkol a levegőbe.

— Mindenhol nézted? — szigorodik apám.

— Nem volt nehéz — mondja anyám. — Nincs hová elbújni.

— **Szentem, szentem — mondja apám rosszállóan, s feltápáskodik. — Tudod jól, hogy hexensusszom van, ez az állandó leülés-felállás egyáltalán nem tesz jót nekem.**

— És most mi lesz?

— Semmi — mondja apám. — Majd én megkeresem.

Várunk. Apám téblábolása hallszik most, időnként becsapódik egy-egy ajtó, „Anyuka, Anyuka!” — kiáltja apám, aztán csend. A küszöbön feltűnik egy alak, a sötétben elég nehezen lehet kivenni, de a bevilágító holdfényben is látszik, ahogy túrja a haját.

— Tényleg nincs — mondja apám.

Hosszú-hosszú csend következik.

— Lehet, hogy nem is volt? — kockáztatom meg, valamivel csak hangot kellett adni a kollektív tépelődésnek.

— **Hogyhogy nem volt? Micsoda hülye beszéd ez? — ripakodik rám apám.**

— Volt — mondja anyám meggyőződéssel. — Én biztosan tudom. — S fá-sult, fakószürke arca matrónaszerű az időközben felgyújtott villany fényében.

— Ha nincs a házban, akkor házon kívül van — mondja apám. — Ez logikus.

— Tényleg — mondja anyám. — Látod, erre nem is gondoltam.

Megindulunk kifelé. Olyan konvojszerű a felállás, a hadihajók fedezete ugyan hiányzik, de egyébként a kitétel valamelyes mértékben fedi a valóságot: **nem kereskedünk, de keresünk, az állapot meg hasonlít a hadiállapot-hoz.** Csakhogy igen lassan haladunk, apám vezeti a menetet, ő tudja, hogy miért kell ilyen körültekintő óvatossággal kifelé menni, s ahogy kierünk az udvarra, máris igazat adok neki, mert a látvány, azaz a ránk váró hangbeli élmény befogadását célirányos volt minél jobban elodázní.

Hang és kép valahogy összefonódott. Ezt csak azok érthetik meg, akik az idő és a tér kategóriákat úgy fogják fel, mint valamiféle logikai absztrakciókat, melyek csupán az ember tudatában léteznek. Erre illene azonnal rá-cáfolni, de már nincs idő a filozofálgatásra, sem a dolgok esszéisztikus ma-gyarázgatására. a nagymama-téma is esik, eltűnt, hát eltűnt, majd előkerül, **itt már csak Ő úr létezik, aki létével, mibenlétével és hogyanlétével rá-cáfol** az el nem hangzott cáfolatra, ugyanis Ő úr az idealizmusnak tetszetős for-mában létezik, teren kívül és időn belül, szóval olyan félidealista állapotban lebeg a föld felett, legalábbis ezt az érzetet kelti, ahogy a ráirányuló zseb-lámpák fényében hadonászik a diófa alatt, azaz valahol a diófa dereka körül, de inkább mellette, mint rajta.

— És eljön a mindeneket uraló fejedelem, és pontosan tizenkét órákor megtartja az ítéletet! — harsogja Ő úr. — Szétszakadnak a hegyek, szétreped az ég kérge, égni fognak a tengerek hullámai. Földek süllyednek vizek alá, a nap és a csillagok kialszanak, a lobogó tűz az egeket fogja nyaldosni. Ez lesz a világvége!

Ordítás. Nem, ez nem ordítás. Valami egészen más, a hangok terjedelme nyolcskálányi, egy különleges Ima Sumak-különítmény vinnyog-dörmög a diófa ágai között.

— Repülünk! Repülünk! — lelkesednek a megdelejezett, extázisban ugrándozó fehér ruhás alakok.

— Csak repülve érünk el az örök élet küszöbére, s amikor eljön a világvége, kitárul a kapu. nekünk, csak nekünk adatik meg az örök élet, az örök fényesség, az örök diadal! Halleluja, testvéreim! Még tíz perc! Még tíz perc!

Tíz perc múlva tizenkét óra. Éjfél utne az óra, ha lenne óránk, de már nagymamánk sincsen, azaz mégis, mert a meg-megcsillanó zseblámpák fényében, úgy a hatodik-hetedik ágon, körülbelül öt méterre a talajtól feltűnik nagymama kuporgó alakja a diófán.

Végigrohanunk a pázsiton, pázsiton?, a feltúrt, gidres-gödrös udvaron botorkálunk a helyszín felé, ösvények már nincsenek, „Anyuka, Anyuka! — kiáltja apám. — Tessék azonnal lejönni onnan!” „Halleluja!” — visong nagymama, s a vegyes kórusból jól kihallatszik elrémitő szopránja, ahogy teljes hangi erőbedobással követi Ő úr harsogva előadott, monoton, de ritmusában egyre gyorsuló és hangerősségében mindinkább fűlsiketítő fohászát:

— Tojetojetojetojetojetoje... — így, megállás nélkül hullámszik a hangorkán, ez egy olyan tenger, ahol csak dagály van, eláraszt mindent, bekebelezi az akaratot, az érzékeket, eltűnik az ízlelés, szaglás, tapintás, hallás, itt már semmi sincsen, csak „toje” van, azaz „tojetojetojetojetoje és toje”, nagymama is „toje”-zik, anyám még mellettünk áll, de már ő is motyog valamit, fogom a karját, az iszonyatos hangzavarban apámnak üvöltenie kell, hogy meg tudja értetni magát.

— Kikérem magamnak! — Apám artikulátlanul artikulálja a szótagokat.

— Akik az alacsonyabb ágakon guggolnak — magyarázza Ő úr —, azok a tétovázók. De ne aggódjanak, garantálom, Főtestvérnek hála, hogy az öreg nagysága repülése biztosan sikeres lesz, jó magasról fogja belevetni magát a szárnyalásba, s egyenesen az örök életben fog kikötni, az örök fényesség birodalmában.

— Az én anyukám! Az én anyukám! — Apám már nem férfi, csak egy síró fiú, egy megöregedett, síró fiú.

— De a tétovázók is feljebb másznak majd! — hadonászik Ő úr. — Mert meggyűjtjük a diófát, ha valaki az alsó ágakról kívánna szálldosni. Fel! Fel! Fel! — parancsolja Ő úr.

És a fehér ruhás majmok kúsznak felfelé az ágakon, egyenarcukon a réműletbe oltott őrzöngő extázis, nemsokára mindannyian fent kuporognak a fa tetején.

— Még két perc — harsogja Ő úr. — És megkezdődik a nagy repülés! U li bárá! — parancsolja.

Hirtelen csend lesz, a világvége bekövetkeztével párosult nagy repülés előtt bizonyára koncentrálni illik. Nagymamának nem volt mikor megtanulnia a műszavakat, az ő hangját lehet csak hallani, ahogy valahonnan a hatodik vagy a hetedik ágról belevinnyog az éjszakába:

— Megettem a kutyát, halleluja! Megverem Böskét, halleluja! Csak a kaszárnya segít, halleluja! Böske fasiszta, halleluja! Megettem a kutyát, halleluja! Megverem Böskét, halleluja! Csak a kaszárnya segít, halleluja! Böske fasiszta, halleluja! Megettem a...

— Itt van az Üdvözítő! Itt van az Üdvözítő! Látom Őt! Halleluja! Glória! Dicsőség! — bödül el Ő úr valahonnan a legfelső ágról, és inog a diófa, szakadnak az ágak, mint érett gyümölcsök, széttárt karokkal zuhannak alá a félőrült szektások, egyik-másik mozdulatlanul elhever a feltúrt pázsiton, többen sántikálva eliszkolnak a betört kerítésen át az utcára. Nagymama tovább vinnyog a hatodik vagy a hetedik ágon.

Anyám bemenekült a házba, utánarohantam, apámat otthagytuk a diófa alatt. Az ablakból néztem, ahogy apám a leszakadt ágakból tüzet rak a diófa alá. A fellobbanó lángok fényében apám hajladozó alakja árnyjátéknak tűnt valamilyen képzeletbeli színpadon. Amikor a diófa alsó ágai izzani, majd lángolni kezdtek az éjszakában, apám elbotorkált a házig, belépett, az ajtót nyitva hagyta. A fal mellett ültem, anyám valamelyik belső szobába menekült, apám leereszkedett mellém. Vártunk.

— Alszol? — kérdezte apám suttogva.

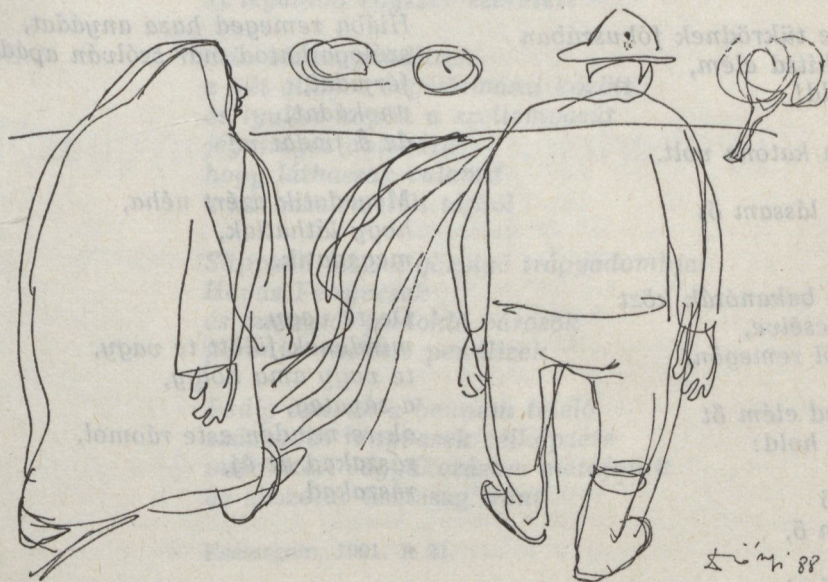
Suttogásában rimánkodás volt, fohász, könyörgés és bűnbánat. A kérdés remény volt. És szeretet volt. A kérdés ima volt.

Válaszoljak? Ne válaszoljak? Apám megérdemelte volna, hogy válasz nélkül hagyjam alig hallható, szorongva feltett kérdését. De hát ki tudja, hogy a majdani ítélőszék előtt mi nyom többet a latba?

— Nem alszom — mondtam konokul.

Azt hiszem, rossz vagyok. Vagy gyáva? Vagy csak részese a bűnnek? Apám most én magam vagyok.

Ültünk a padlón, s szótlánul, mozdulatlanul néztük, ahogy az egyre elhatalmasodó lángok apránként elemésztk a diófát. Vasárnap volt. Idus-nap.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

Nagy éjszaka

O éj,
ó éjszaka,
te csillagos,
tücskös,
enyém a hold karéja ma,
ezüstös tőle minden,
ezüstös,
ó éj,
ó éjszaka,
te csillagos,
tücskös!

*

Apám katona volt.

Gyűlölt,
gyilkolt,
rabolt.

Apám katona volt.

Görbe tükrödnek fókuszában
remekítsd elém,
te hold!

Apám katona volt.

Hadd lássam őt
élve,
félve,
hülye bakanóták közt
köhincselve,
rumtól remegőn!

Vetítsd elém őt
görbe hold:

levegő
nekem ő,

levegőm!

De hagyjuk is a százszor eldaloltat!

Látok én itt katonát eleget!
Zsoldosait a zsoldnak.
Hagyjuk is hát a százszor eldaloltat!

*

Magyar éj,
fekete,
üszkös,
csillagos,
tücskös,
magyar éj!

Tehet-e többet a szív annál,
hogy hajnalig virrasszon?!
Teérted is,
magány nagyasszonya,
borok
bizalmas barátnője,
édesanyám,
te álomi asszony!

Hiába remeged haza anyádat,
szólogathatod már szólván apádat,
férjedet,
unokádat,
de a fiadat is!

Megadatik azért néha,
hogy láthatlak,
megadatik.

De te vagy,
mindenek fölött te vagy,
te vagy ama hölgy,
a sápatag,
akire minden este ráomol,
részakad az éj,
részakad.

*

O éj,
ó éjek éje,

ezüst magányunk holdja,
szerelmünk körpecsétje,
állongok alattad úrván,
gyülékony páromat ölelve,
és átsüt blúzán, átdereng
ökleim aranykulcsa: melle.

Ó éj,
ó éjek éje,

gyászoknak gyásza,
szerelmek szerelme!

Am messzeretten tőlünk
ím, az úbránd.
Bújnánk össze ötvenévesen,
de a fiunk:

a föld alól kiált ránk.

SÁRÁNDI JÓZSEF

Vágyakozásom metaforái

TISOVSZKI ZSUZSANNÁNAK

*Jó tudni hogy létezik
az érdek-patentoknál összetartóbb erejű
mocskainkból dögvész idején is
előtündöklő gyémántszilárd szeretet*

*Gyűlölni csak az tud igazán
ki legalább egyszer szeretett*

*Oda-vissza pendlizek
e két állapot végállomásai között
és lyukat köpök a szellemvasút
jégvirágos ablakára
hogyan láthassak valamit
a kárhozatra ítélt tájból*

*Süppedő falvak gőzölgő trágyadombjai
Havas Fenyvesek
és szmogtól fuldokló városok
peronjai mellett pendlizek*

*Pedig csupán a bennem telelő
szűzhavas fenyvesek célképzete
működteti vágyakozásom metaforáit
az abszolút tisztaság iránt*

Esztergom, 1991. I. 31.

Származástan

*Szűznemzéssel jöttem a világra,
noha anyám szemrevaló
bővérű leányzóként
virult hajdanán.*

*Cseléd s „fineszes dajna” volt. —
állíthatom az elsőszülött jogán,
zabigyereknek egyszerre szabad
mindent és semmit mondania;
oly gyökértelen,
mint a vízbe fúlt fűzfapoétika.
Muttim, ha nem is twistelt,
de privátin gruppenszexelt.
Apám, akár Jézus Krisztus is lehetett, —
ősöm később,
párosával szült féltestvéreket.*

*Egyedül állok,
feszesen hajlongva
a történelmi szellentésben,
mint a nádszál.
Töröm magam körül a jeget,
miközben vigadozom
a jég hátán.*

Esztergom, 1991. I. 23.

A gyökértelenség előnyös mivoltáról

*Jó ez a hátszélből hajtott vízisi,
mellyel a folyón száguldok lejtirányban.
A partok mentén szomorkásan
hajbókoló füzek,
s talajvesztett, dőlőkben is „törzsökös”
faféleségek vesztegelnek.
Csupa dekadencia ez a táj.
Ők meg nem látják,
a mindig felségjel nélküli jövőendő
magyar tengerjáróit,
s azt a csodát; miként gyaloglok
sível lábamon, az óceán hullámain.*

Esztergom, 1991. I. 26.

szavak szövegtelenül

*lenni lenni lenni
minden minden minden
kényszer kényszer kényszer
nélkül nélkül nélkül*

*ringasson ringasson ringasson
melengető melengető melengető
felhőtlen felhőtlen felhőtlen
fény fény fény*

*azÚr azúr azúr
kék kék kék
egű egű egű
zenében zenében zenében*

Esztergom, 1991. II. 6—7.

Arc

Gérard Philipe hatvanötödik születésnapjára

*Lábbal a földön, fejjel az égben,
életével játszott Gérard Philipe.
Ellenállt, — pokolra küldve
a Vezér horogkeresztes démonait.*

*A korlélek mindenénü sármörje volt,
ifjúságom abbés eszményképe,
legkisebb fiú: — Julien Sorel
a stendhali filmmesében.*

*El Paóban kitört a láz.
A világon járvány söpör.
Őriz időtlen vágyakozás,
kiéletlen csömör.*

Leányvár, 1987. december 4.

Áron ága kivirágzik

A RACIONALISTA, PRAGMATIKUS ÉS UTILITARISTA ÍRÓ

II.

3.

Ami Mikesnek Rodostó, Márvány-tenger — távolság, elzártság, kirekesztettség és befogadás, végül is révedési távlat, distancia — az lesz Tamási Ábelnek a rengeteg erdő vagy Amerika. Tamási — legalábbis eleinte — még Pesten is egy kicsit „Rodostóban” él, persze ő inkább hazautazhat a maga Zágónába, Farkaslakára nem is egyszer. Tamási trilógiája jöllehet — úgymond — „népi”, de valójában egy — biográfiával is tűzdelt — *fejlődéstörténeti regény* körvonalait adja. A gyermek rengeteg „erdőben” él, vadonban, a természet neveli, mint az ősembert, ki az emberiség „gyermekkorát” is jelképezi. A magára utalt *ösztönvilág őserdeje* ez, s utána következő nagyobb kör: az „ország”, ahol az érettebb még többet megismer. És végül a harmadik, legtagabb kör, a tengerentúli föld: Amerika. A világ. Út a kis erdőtől a hatalmasig: a szülőhelytől a kontinensekig. *Vándorlás a megismerés:* ez a két szó vonzza a *racionalista* (sic!) író. *Bölcső és Bagoly.* E cím két szava: ösztön és tudás. Szülőföld, szűkebb pátria és nagyvilág. A Nyelv is bölcső... az én szülőhelye. A homályos benyomások törzsközösségétől a Fogalmak impériumáig nagy az Út. Szó sincs tehát valami „borzas” őstehetségről, hanem egy tudatosan építkező nagy profibról, aki éppúgy hivatásosa a stílusjátéknak, mint a rációnak, csak éppen *több esélyt ad a sejtelennek, mint a „kifogalmazásnak”.* *Esélyt nyújt a csodának ott, ahol az ésszerű tett már nem segít.* Miféle irracionális? Ez kedvenc szava volt az esztétikum egykori fő ideológusainak. *E vád egyszerre bambaság és orvhaszonlesés.* Éppen az *irrealis és irracionális, aki nem számol az egyelőre vagy tán mindig is megmagyarázhatatlan dolgok hatalmával, melyek életünkbe avatkoznak, míg az igazi realista, aki ezeket kellő súllyal, eredeti nagyságukban körvonalazza nekünk.* Mint ahogy egykor írtam: végül is egy absztrakt író sokkalta „demokratikusabb”, mint egy *naturalista*, hiszen előbbi esélyt kínál az olvasónak, hogy a képzeletét mozgósítsa, míg a naturalista a *részletezés*, az aprólékosság terrorjával sújtja! A fáktól nem látja az erdőt, a körvonal egészét. Meghat a képzelet ott, ha nem tud szökni, ahol a részletek ragacsos, „vendégmarasztaló” hatalma él.

Hia nem így volna, meg se érthetnénk, mi köze a „természeti ember” írójának ahhoz, hogy „ne éljen külön a szellem és a test”, vagyis: miért feszeget filozófiai dualizmusok kapcsolatát kérdéseket. Ki ne tudná: mese és filozófia nemhogy ellentmondának, de egyenesen tételezik egymást. S erre nem csak a tanítómesék, fabulák világa int, de bármely tündérmese is a folklórokból. A nagyfokú stilizáció azt kéri, hogy másfelől a történet nagyon fordultatos, „merő” legyen, paradoxonos. Egyensúly problémája ez. A mese természetfölötti lényei *ab ovo* vonzzák, hogy az örökkévalóság kérdései mindig napirenden legyenek. Kissé merően fogalmazva: kellemetlenül meglepő, ha egy *szaktudományos* dolgozat filozofikus, de egészen természetes, ha egy *mese* az. Így hát az

ösztönvilág és a racionális működés divatos kettéválasztása rossz trükk csupán. Olyan ez, mintha a matézis kutatásából száműzni akarnánk az *intuiciót*. Akkor nem beszélhetnének számítási „sejtésekről”.

A *racionalizmus dogmatikusai*, akiknek hatása ma is hosszan tart még — olyan diktatórikus világot teremtettek, amely úgyszólván csupa meghatározottságból áll. Ahogy *James* amerikai filozófus feszegeti: bár csak meg tudnánk az anyaggal magyarázni, hogy az a mázsás hústömeg, akit Luthernak hívtak, miként lehetett lángelme és hatalmas lélek.

Ezzel szemben az ökonomikus — gazdaságtani és egyben materialista — indíttatású filozofálás megteremti az elmélet pártos *vasfegyelmét*. E rendszerben, gondolati „rezsimben” minden szigorúan, sőt, iskolás-ijesztően ok- és okozatszerű, egymás utáni, minden a primér anyagnak abszolút módon alávetett, et cetera, et cetera.

Tamási világának egyik fele csoda, úgy is mondhatnám: a jobbik fele. Ez már a szóhasználat gyakoriságából is kiderül... Ördög, angyal, feltámadás, csillag, tündöklés, *virágzás*... mintha csak minden Áron ága, botja volna. Valami „legényfa”, ami kizöldül bárhol... újra...

A bibliai vagy az egyházi szentek nevei a szűkebb pátria nyelvi *anyajegyiként* is szerepelnek: Abel, Jeromos, Dániel, Paskál, Gellért, Antal, Ádám, Ambrus, Márton, Bence, Dénes, Magdolna, Eszter, Lukács, Máté, Ágnes, Gáspár, Mihály, Gábor, Gyula, Péter, Lázár, Kristóf, Sámuel (Samu), János, Zsuzsánna, Tóbiás, Menyhárt, Boldizsár, Thimoteus, Kelemen, Borbála, Balázs, György, Gergely, József (Józsep), Eva, Izsák, Ferenc és a többi. Jobbára újra feibukkanó nevek, hol regényben, hol novellában vagy a színművekben.

Nyilván tudjuk, hogy náunk a bibliai — ószövetségi — neveknek két nagy korszaka volt. Az első: az Árpád-ház alapjainál, a kereszténység felvételének idején, Krisztus után ezer táján (lásd: Sámuel, Salamon királyok), amikor mindez az európaiság, a kereszténység (itt: egy és ugyanaz) demonstrációja is lenetett. A második: amikor immár az *anyanyelvű* Szentírás kora jött el, a reformáció és ellenreformáció századaiban. Ekkor a főurak és fejedelmek kaptak bibliai neveket: Ábrahám, Dávid stb. Ez Erdélyre volt jellemző. Nyilván az erdélyi nép tőlük vette át a szokást, elannyira, hogy e hatás még az erdélyi nem magyarok körébe is átszivárog (például a román Avram — Ábrahám). Persze az újszövetségi nevek, illetve az egyházi szentek nevei itt is általában megfigyelhetők.

Egyetemesség és tájiság *egymásban* jelentkeznek. A kölcsönvett hasonló a tájhoz, az által él, lélegzik. Mint e világszerte használt nevek is. Sokszor épp a becézett alak adja a „helyi szint”.

Tamási „királyságának” egyik gyökere tehát mélyen biblikus, ó- és újszövetségi, egyháztörténeti, következőképp a *csoda* mint megvallott vagy rejtett principium sem független a keresztény történetiségtől. Itt adódik az a meghökentető, de valójában természetes kettősség, hogy ez a világ még neveiben is *stilizáltnak hat* — hiszen következetes rendszerű is —, viszont aki tudja: valójában milyen táj ez — azt is tudja —, lényegében *realis*, mert történetileg is igaz ez a kép. Németh László „illúzióvesztése” is ezzel magyarázható. „*Hisz ez nem is mese, hanem valóság!*” Nem „divatnosztalgia”, hanem ez a nosztalgia az élet, a történelem szerves része. Ami a neveket illeti: analógiaként emlékezzünk csak arra, hogy az amerikai *pioneerátus* ideje körül mennyi bibliai nevű angol-szász ember élt egy-egy városkában, a farmokon... Aki nem ismeri az Államok végtelenen eklektikus-szinkretikus vallási térképét és „priuszát” — az meg-

hökkenhet. Holott a bibliai nevekre való visszatérés alapvetően összefügg annak demonstrációjával, hogy náluk keresendő az „igaz hit” — nem a más egyházakban. Hiszen ők jobbra üldözöttek, óhazájukban *kisebbségek* voltak.

A nevek általi demonstráció mindig történelmi jelzés: az orientáció milyen irányú. Ahogy a nemzeti felvilágosodás utáni reformkort kezdte jellemezni az ősmagyar nevek reneszánsza (Etelka, Árpád, Béla stb.).

A Tamási — különösen némely novella — nyújtotta másik élmény az, hogy a stilizáltság varázsos fénytöréssel ragyog elénk. Az a határozott érzésünk, hogy bizonyos írásokban az író nem juttatja magát szóhoz, olyan, mint a „lejegyző”. Vagy mintha duplán jellemző ábrázolásról volna szó: „ezt és ezt a történetet egy jó mesélő székely ember így mesélné el.” És Tamási elmondja, hogyan mondaná el más. De mivel e fenti mondat nem kerül az elbeszélés elé, láthatatlan — hát azt hisszük: stilizált az írás. E prózabeli szerkezeti „aufaktton” (itt: hangsúlytalan részen) azt értem, amikor például a szerző száraz hangon közli: „itt egy talált írásművet teszek közzé.” E hangsúlytalan közlés mindenben elüt a közölt írás stílusától, nem tartozik ahhoz (nyilván a konvenció szerint — nem).

Az *epikai* — szerkezeti — *aufakt* tehát általában is megfigyelhető az irodalomban, rokona lesz bizonyos *keretes* — vagy félkeretű — műfajoknak.

Tamási művének láthatatlan előfeltevése is van: *szükség van a csodákra*. Kibirhatatlan lenne enélkül a létezés. De ezt ugyanolyan természetességgel gondolja és hiszi, amilyen természetes a kifestett „székely meseházikók” világa. A házrakók egyszerre követik a hegyi építkezés statikai szabályait, használják a körülvevő anyagokat, és akarják formáikkal, színeikkel hirdetni: ez itt emberlakta hely, nem csupa vadon, termő natura, hanem emberkéz munkája is. Minél több a — részint öröklött — dísz, a faragás, annál inkább jelzi: *idáig természet, innen tudatos emberi világ*. Határ a ház: vadon és ráció, *szeszélyes és kiterveit* között.

E népi építkezéssel analóg némileg a népnyelv maga is. A munkában s esz-közök világában az ember szüksézávú, az „eszköz beszél” helyette, a használója csak épp annyit, amennyi feltétlenül fontos. Persze közben a gondolata „elszállhat”, ha már ősi rutin irányítja a mozdulatokat. Hol tobzódhat mégis a szóbeli kifejezés? A Nyelv ünnepén: a mesélés idején. Az ismétlés a hagyomány anyja és a memória fogódzója. S mivel a folklórnak, a megőrzött motívumoknak kö-zük van a — kötött — rítushoz, így a nyelv is sokkal több olyan alakzatot, fordulatot használ, amelynek ismétlése szinte kötelező, mert könnyíti is az emlékezés munkáját. Ami tehát a háznak a festés, díszítés, faragás — az a nyelvben az öröklött metaforavilág, szimbólum-nómenklatúra, mely permanens keretet, medret ad a folyó szellemi létezésnek. A munkában szüksézávúak, szinte szegényes nyelvűek, de az ünnep — a Mese Ideje! — éppúgy feldíszíti e nyelvet, mint a házszentelő a lakóházakat. Ami tehát az ünnepi ház, ünnepi ruha, az a mesélés, az ének, a szertartások nyelve.

„Népviselet” a nyelvben.

De mindez náluk éppúgy *kivételesen megszokott*, ünneplően természetes, ahogy egy virágfüzér a nők hajában, Tahiti szigetén. Csupán a távolról jött ember látja *egzotikusnak*, no meg bizonyos „népszakértők”, akikről Tamási oly maró gunyorral ír.

A „tűzkárosult” székelynek a novellabeli „író” azt mondja: megír ő mindent itt, még a kutyát, macskát is. Ezért nyilván: köszönő szót várna. Megha-

tott dadogás helyett azonban a székely szép kereken azt mondja: az bizony jó lesz, hanem el is vihetne egyet-kettőt azokból a macskákból, kutyákból!

Az üres pátoszt tréfával üti el. Ő nem „egzotizálja” megszokott világát, mint a tőle távolra kerültek néha megteszik. Saját világa néki nem „lelkesítő hangulat”, hiszen itteni létérzése általában a *praktikumhoz* kötött. A novella-beli író valami „szenzáció választ” vár, „eredetit”, „meghökkenőt”, amikor megkérdi: mit érez, miután leégett a háza? A *székelymagyar ember* így felel: míg égett is azt érezte, mint most. Semmi újat. Azt, hogy: „az Isten örökké *reá küld valami nyavalyát az emberre.*” Úgy hiszem, a modern szociológia tudománya ma is sokat meditálhatna emez írásokon...

A „szenzáció” hát itt is elmarad...

Ez azonban csak Tamási — nem gyakori — „politikus”, „szociologizáló” novelláinak egyike.

Talán jellemzőbb az, amiért a „harcos új időkben” nem szerette a hivatal, mert hogy ő úgy érezte: nem a sok „döntögetés”, de ennél fontosabb egy kis „igazítás a világon”. A csúnya mestert megborotválják, és bizony, rá sem lehet ismerni többé. És az a jellemző rá, ami ismét filozófiájához visz közelebb, amit a bűvész „csodatevőről” ír, akinek inasául szegődik Danika. Ez a „csoda” csak játék, mondja Danika a csendőrnek, hiszen úgy érzik: kell a játék. A csendőr azonban leüti, a gyerek fejéből csurog a vér. S ekkor Tamási a bűvészcsodáról hirtelen átvált: már-már panteisztikus lírával az egék csodáiról beszél. A valóság szinte csak ugródeszka néki a teremtett világ, a Mindenség csodái felé.

A gyűrűn áthúzott tojás nem érdeklí már, hiszen ott ragyog a Szaturnusz a maga gyűrűjével. Mintha a *fenti* a *lenti* mintája volna. De ami lent csak trükk — az fönt isteni valóság, szent igaz. Ő nem hitte, hogy a „föld sarkából kidőlhet” — ahogy Archimedes is csak feltételes módban —, de hitt a Módosításban, amit ő „igazításnak” keresztelt el. A szaporítható játékos csodákban is hitt. Számára a rügy, a nyelv, az emberi játék, gyöngédség — mind-mind csodaforrás. Nyilván az *észjárás* is, noha — természetesen — ezt sem egzotikumként kezeli. Az élőbeszéd, az eleven mesélés „kis igazítással” — apró stilizációval! — kerülhet a műbe. Akár a saját beszéde, vagy a rokonaié. Mint ahogy szülőföldjéről írott — elhallgatott — művében ő maga is már a hósei „csava-ros” eszével gondolkodik. Ez, ha jól meggondoljuk, nem a világijáró, angolul tudó literátor újságíró vagy banktisztviselő beszédnyelve, sokkal inkább azé, aki a minden ember által megfigyelhető beszéd-metamorfózison megy át. Aki nagyjából úgy beszél, ahogy általában az értelmiségi, mégha itt-ott táji ízekkel is, de amikor szűkebb hazája, vagy különösen, ha szülőfaluja jut eszébe, az adott táj szavaival beszél róla, megtisztelteli, demonstrálja odatartozását, mintegy „nyelvi népviseletbe” öltözik. Vagy amit magunkon megfigyelhetünk: eleendő néhány órát töltenünk szűkebb pátriánkban, hogy máris a régi módon beszéljünk, gyermekkori ízek, fordulatok bukkannak fel, a gondolkodás és ejtés sajátos módjai. „Visszahasonulunk.” Nem annyira mi hatunk a szűkebb pátriára, sokkal inkább ő miránk, születéstől halálig. Győz az öregebb. Az ősi minta-forrás. No mármost: mindennek „beszűrése” vagy „beemelése” az írói nyelvbe, nála kiváló egyensúllyal, összhangosan történik. Tulajdonképpen egy székely kisvárosi értelmiségi ember meséli el így a dolgot: „*Egyik alkalommal, inkább a tél farkán, mint a tavasz kezdetén, ebéd utáni feketekávéra mentem itt Kolozsváron. De még jóformán bé sem léptem a kávéházba, hát nagy örömmel jön felém az egyik kedves, kék szemű barátom...*” (Szülőföldem). Itt felvetődik tehát egy érdekes és eleddig nemigen feszegetett kérdés: természetesnek vesz-

szük, ha például egy szegedi származású író hősei *özve* beszélnek, még azt is, ha napi beszéd közben ő maga is *özik* néha, pláne, ha szülőföldjén él vagy oda-megy, de amikor életrajzi vallomásait írja, *túlzóan demonstratív*nak éreznék *eme élőbeszédet* (saját írói szövegeiként). Ez onnan adódik, hogy kimondva-kimondatlan a mesélés (az élőbeszéd szava) és az írás az idők folyamán egyre inkább *elváltak* egymástól, noha jól tudjuk, az első a második ősi és azóta is örök forrása volt, míg a második visszahat az elsőre. Körülbelül úgy válik el e kettő, ahogy otthoni beszédünk és a szónoki nyelvünk: amit „pongyolán” megengedünk házunkban, mert így vagyunk „nyelvben szabadok” — az nem lehet „az ország házána”, szónoklatunk vagy hivatalos-társasági kapcsolataink nyelve. Az intimebb, lazább fordulatok — a teljes fesztelenség, „elengedettség” csak módjával, átszűrten jelentkezhettek utóbbiban. Az írói beszéd (vagyis: nem az irodalmi hősök közlése) indulatosabb, emelkedettebb vagy épp köztesebb, közbülsőbb, tárgyiasabb, semlegesebb, mint az élőbeszéd. Csupán a párbeszédekben, melyek a nyelvi jellemzés eszközei is, vagy a belső monológokban engedhetünk meg bármit, ami karakteres, intímus etc. Az írói átkötés, kommentár, leírás egy a tájinnál vagy a szociális rétegyelvnl sterilizáltabb közlésmódot kíván meg. Valamiféle „pasztörizálást”, de úgy, hogy a tej (a nyelv) íze, illata — sajátos minősége — mégse tűnjék el általa. Nem romlóvá, hanem marandóvá tenni anélkül, hogy elevenységét elveszítené. Legalább nagyjából mindenkinek ugyanazt közölje, hasonló hangulatokat ébresszen, de mégis legyen benne valami személyes „többlet”, valami, ami rajta az idő, a kor, a környezet kedves, meghitt anyajegye, átsejtlő nyári szeplője, de semmiképp ragyája vagy bircsókja. *Az örökben az egyszeri és meg nem ismételt.* Az elmondottakból világosan kitetszhet, hogy nem csak a világ minden táján, de a magyarban is **AZ ALKALOMHOZ ILLÓ NYELV** éppúgy kialakult, ahogy a viselkedés más formáiban, az öltözködésben és a többi. Ahogy valójában a *műfajok* gyökereit is az alkalomban és helyzetben kell keresnünk.

Tamási mindezt zseniálisan megoldja: a már leírt módon részint játékos-sággal, másrészt a láthatatlan „auftaktok” sugallásával elkerüli a *manír* (a modorosság) buktatóit. Mert mi a modor? A manír? Illetve: a modorosság. A jellemző stiláris jegyek üres ismétlődése. Hisz ez sem egyféleképp történik. Van igazi egyéniség, aki modoros lesz, mert tudja: egyénisége már kész, imágója bevált, tehát konzerválja. Kényelmesebb és rentábilisabb így. S van, akinek nincs is egyénisége igazából, de *külső* jegyekkel véli a nemlétezőnek kontúrjait elmélyíteni. Ez utóbbi alapvető baj, magyarul: „öreg hiba”. Ez végül is *stíluspszichológiai* kérdés.

De visszatérve: hogyan megy végbe mindez például Adynál? Nagy lírikusunk jobbára elkerüli, hogy a versek emelkedettebb, archaizálóbb — szinte bibliai — nyelvét bevigye az újságírásba. Ezt csak akkor vállalja, ha esszészzerű publicisztikát, de semmiképp sem hírkomentárt ír. Viszont úgyszólván minden újságcikkében akad egy-két árulkodó jegy, ami részint reá, részint általában a századfordulós hírlapírásra jellemző. A szecesszió, a szimbólumok és impressziós jegyek korára. Itt a szecesszió a pillanat feldíszítésében, az impresszió a létmohóságban (az idő repül), a szimbolizmus a banális tény megemelésében, a mulandóság ellen a nagyobb összefüggésbe helyezésben és a rögzítésben, „szoborrá avatásban” jelentkezik. A tény több már mint pusztán tény. Jelentésszerű „holdudvara” lesz. Följebb lendül.

Nos: az átlendítés, megemeléssel, mint láttuk: Tamásinak is sajátja. A köznapiból ellendül a csodás, a rögtől a csillagok felé, mintegy Shakespeare „örök

receptje” szerint. Költő szeme földről égre, égről földre villan. E „harmonikázás”, a legyezőszéttérítés-összevonás mindenképp a lirizáló s egyben filozofáló írók sajátja is. Ugyanakkor: szemét egyszerre függeszti az *integrált* irodalmi nyelvre, mely a *nemzet* — úgymond — „képviselési nyelve”, az egységé, miközben táplálkozik a különként is élő részekből.

Az idézett Tamási-mondatokban a „*tél farka*” és a „*bé*” jelenti a szülőföldet, mert a többit akár egy „fővárosi” író is leírhatta volna. Pontosabban: a „fővárosi” is valahogy így írta volna le „irodalmi köznyelven”, és ő is behullajtott volna egy-két stiláris „anyajegyet” a „szeplőtelenbe”, hiszen a főváros a maga *rétegnyelvi* anyagával szintén dúsgazdag „vadászmező”. Nos, mi az, ami mégis elfogadtatja velünk ezt a „beemelést”. Részint a szelekció igényessége, hiszen gazdagító (a tél farka), másrészt az a szinte *szemérmetlen naivitás* (illetve e naivitás hihető utánzása), amely egész prózájának sajátja. Emlékezzünk Shaw Pygmalionjára. A virágáruslány kezdetben büszkén vállalja a lenézett nyelvet, s csak később kezd szégyenérzet kialakulni benne, éppen a *gonoszul sznob* világ hatására (mert van *jótét és gyümölcsöző sznobéria* is!) Am ez is a világ bevallott vagy be nem vallott célja: szégyenkezésre megtanítani azt, ami és aki sajátosnak született, s emiatt soha nem érzett restellkedést. Nos: Tamási hősei (s olykor maga is) mintegy nem veszi észre a „jobb társaság” megrökönyödését, mint ahogy a „gyermekszáj” humora sem törődik ezzel, mert *immunis* a környezet iránt. (Persze, a már rafinált, kitanult gyermekszáj élvezi a „botrányt”.) Tamási mintegy *konzerválja a szégyen előtti pillanatot*, amíg még a világ nem ront „és nem javít” az emberen. A született szabad emberen, aki persze — Rousseau ide vagy oda — mégis megkötöttségekkel születik (például rokonságba, vagyonba, szegénységbe, anyanyelvbe, történelmi szituációba stb.). Ha eme *rousseau-izálás* felől közelítjük — ismét csak a felvilágosodás íróitól indít ez a nagy írónk. Mint ahogy ugyanaz a Madách írja *Az ember tragédiáját* és *A civilizátort* is — *egyetlen érem két* oldalát... Tamási „Népszakértők”-je s színi változata (Néppártiak, Népbarátok) és a „népszéditő” demagóg Tündöklő Jeromos ugyanannak az „ártatlanságnak” a kiszipolyozói. Az érintetlen, a természetesi és a megrontója — központi helyen áll Tamási művében. Nos: többek között ebből is látszik a „népi-urbánus” szétválasztás, ellentétezés csináltsága, hiszen részint: egy „angyalföldi” vagy „belvárosi” író is a stílus, az írói viselkedés azonos kérdéseivel küzd, másrészt: melyik író nem dolgozik közvetve-közvetlenül az úgymond „vadember effektussal”? Emez emberi szituációval? Értve ezen, hogy egy más szokású, viselkedésű ember idegenbe csöppen, ahol meghökkenést kelt természetesi logikájával, vagyis észjárásával, igazságérzetével stb. (Lásd: *Voltaire* s a nyomában Bessenyei művét.) A hiszékenység és kúfárai. Vajon a polgári, a városi irodalom akár a „falusi”, nem veti fel az emberi lelki szüzesség, a romlatlanság kérdését, amely a „farkasok közé” kerül? Lett legyen az magánerkölcs, testi viszony, például nemi virginitás, vagy lelki, közerkölcs: becsületes ifjú korrumpálása a hivatalban. Hogyan óvták a szolid polgáranyság lányait a léha nemes úrfitól egykor? Ennek irodalma van! Ha tehát ilyen általános koordináták közé helyezük a dolgot — tisztesség stb. — megszűnik a lényegében igen alacsony, osztályos szempontú címkézés és a gondolat, a stílus, az egyetemes humánus, a szépség birodalmába lépünk, amelynek csupán hitelesítő korjegyei a fentiek, akár a „táji probléma” is. Az *osztályon felüli* nép és nemzet kontúrjainál vagyunk...

Tamási hősei „*a valahol otthon lenni a világban*” kérdéseivel küszködnek, mint maga a szerző is, aki két haza, sőt több ország között ingázik. Meglehet,

még — végül is ellenszenves hőse — Tündöklő Jeromos is: politikálása által befogadást akar nyerni, nem látván: ez a legveszélyesebb út. A mai éljenzők lesznek a holnapi ócsárlók — úgy bizony. A hasonulás, befogadás, otthon levés — igen . . . Otthon lenni a stílusban, beszédmódban, vagyis az anyanyelvben, a tájban, a történelmi tudatban . . . Tamási hőse az önkonzerváló ember. Az önmegtartó. Szerzőnk éppen attól *kései illuminista* is, mert látjuk, mennyit foglalkozik a „legénykéekkel”, akiket bölcsességre — végül is természetre — tanítanak. Az ifjúság hamva vonzó, de felvilágosításuk tán még vonzóbb. A népmesei *felvilágosodás* egyik főszereplője: a kislegény. A titkos királyfi. Tamási műve tehát a reneszánsz pajzán színeitől a felvilágosítás „világjavító” vagy igazító indulatáig mindent magába foglal. *Egyetemes*, mint ahogy — írtam egykor — a népművészet maga is. A csillagoktól a rögökig mindennek *költői polihisztor*: a folklór. A „népi hős” éppúgy *egyetemes ember*, mint Leonardo vagy Michelangelo azok voltak, csakhogy ő úgy *uomo universale*, hogy e nagyoknál — a könyvekből — kevesebbet tud, de kíségeti a csoda, a tapasztalás kalandja, és e nagyokkal szemben ismeri a fűvek, fák, szelek nyelveit, a sziklák jelrendszerét.

Tamásiban az irracionális nem a racionális ellensarka, hanem: *korrekciója*. Ebben végtelenül modern! Szinte atomfizikai . . . A végletek nem kizárják, de korrigálják, kiegészítik egymást. „Ésszerű” és „ésszerűtlen” ugyanannak a két oldala. Keresztény író ő — skolasztika nélkül.

4.

A Bibliában Áron ága, ágának vesszeje kivirágzik. E név érezhető bővületében Tamási sem rugaszkodhat el a csoda — a hirtelen átváltozás, a fordulat — földjétől. Szivárványos ívet, hidat rajzol, mely összeköti a görgő követ és a szálló madarakat. Ívet a humanizmus, a reneszánsz, az illuminizmus és a modern *szociológiai felvilágosodás*, valamint a XX. századi *szürrealista* irányok közé, mindegyiket megérintve így. E „tündérvilág”, amelyet vall, s amely kozmikus — nem olyan egyszerű és egyanyagú tehát. Úgy értem: nem csak az égi káprázat, hanem a földi mélység árnyalatait is hordozza magában.

Racionalizmus? Tamásinál ez az *észjárás pontos rajzán át* is megmutatkozik. Hinni az észben — ez nála azt jelenti: hinni a népi humorban, hinni a csavaros észjárásban. A *góbé* a kópé szóból ered. Az pedig a görögből, latinból. A görög *Kópisz* ravaszt, a latin *Coprea* bohócot, udvari bolondot jelent. Tán a „gógyi” is rokon velük. Ismét Ulenspiegel. A csalafintaság.

A reneszánsz irodalom, illetve szájhagyomány tele van vándorló mesterlegényekkel, vándor orvoslókkal, alkimistákkal, vigécekkal, akik a polgári világ-nak majd alapvető rétegeit alkotják meg. A technika, az ipar, a gyakorló tudomány diadalmas rétegeit. A kereskedelemét. Tamásinál — már csak szülőföldje hagyományai okán is — mintha a *kézművesség* sejlene mindig fel: az ősi ipar. Annak az embernek képe, magatartása, aki még meghitt hármásban él az anyaggal és munkaeszközével. Nincsen sok közbeiktatott réteg, amely növeli a distanciákat. Nincs bürokrácia sem. Viszont a vándorlás élesíti az észet. Ahogy a székelymagyar, magyarszékely tájhelyzete is: népek találkoznak itt, még ha nem is vándorolva . . . A pravoszláv, bizantikus, balkáni és a belső-európai lét határán, a maga hegyein, völgyein, síkságain . . . Mondom: nem is kéne vándorolnia — furcsa világok találkozása ez a kontinens-vidék . . . Helyükbe jön görög, török, román, örmény, s a szlávok, a német, olasz, s ki tudja, ki még.

Tamási ennek ellenére mégis „vándorlegény” lesz. Vagy legkisebb királyfi, aki tudván: otthon nem ő a trón várományosa — hát világgá indul. Kisebbségi sors... Gonosz szomszédai, netán irigy embertestvérei elől megy el? A történelmi hazába, az államhazába mindenekelőtt... Ha Reményik az „ahogy lehet” strázsáját hirdeti, amelyre Áprily is visszaválaszol, Tamási érzi: a nyílt vagy burkolt szemrehányás nem helytálló dolog. A túl sok kompromisszum ott-hon egy jó ideig még megtart ugyan, de aztán annál sebesebben mállasztani, porlasztani kezdi kultúrádat és a létedet. Hol tehet az ember — a *Képességes ember* — jobbat-többet önmagáért, és természetesen: a szűkebb-tágabb pátriáért? Mindig ez a döntő. S persze a valódi üldözöttség. Tamási kivételesen nagy tehetsége csak *szabad magyarságában* teljesebben ki igazán, amely egy kicsit a szülőföldtől való distanciát is jelentheti. Ez pedig eleve *öniróniát* szül. Mert Tamási egyik kivételes vonása épp abban áll, hogy népe iránti nagy szeretete nem zárja ki a gyöngéd, de néha erősebb iróniát. A *nemzeti öniróniát*, amely végtelenül fontos: ezen mérjük a lélek civilizáltságát is gyakorta. Nézzünk körül: az *önironikus népek a legszabadabbak, mert oly szabadok, hogy még önmagukon is kacagni mernek*. Akik nem ezt teszik, dúvadak lesznek, örök gyanakvók, nemzeti önbírálatra képtelenek. Hiszen micsoða humor volna az, amely másokat kikacag, de önmagát nem meri? Egyszerre ön- és közveszélyes, ostoba humor. Miféle ember és nép az, aki és amely mindig csak másban keresi a nevetségest, a hibát. Ahogy régebb írtam: gyalázatos gyóntató az, aki mindig csak gyóntatni akar, de ő maga sohase gyón. Ez csak zsarnok lehet, ezt elűzni kell.

Tamási miközben erősen kinevetteti a „népszakértőket” — gyöngéd mosolyt küld a tragikomikusan szót csavargató székely felé is. E mosolyban egyszerre van némi büszkeség, hogy hőse *talpraesett*, de rávilágít a féltékenységére is, hisz miután az urak elmennek, a fiához így szól: „Pökjél helyettem hamar egyet!” Mert a novellabeli író egy tűzvészben megbolondult emberhez indul, aki koromban mosdik: „Gyertek, figyeljük meg!” Az irodalom *puszta megfigyeléssé degradálódik*, és minden tudomány is. Elveszíti *beavatkozó* jellegét, megelőző — preventív — vonásait. A „végére” jön. A tragikus végszóra. Mindegy a „hullaboncolásra” kárhozzatva.

A székely ember viszont csak távozásuk után fejezi ki lesújtó ítéletét. Tamási tehát pontos és kíméletlen realista: hősének a humor *kitérő* a szemükbe mondott lesújtó ítélet elől, amit csupán a népszakértők elmenetele után kockáztat meg. Akkor is a fiával végezteti el. Ez — kimondatlanul — kritika is. Persze: nagy az enyhítő körülmény — a kiszolgáltatottság maga.

Tamási tehát nem heroizál, miközben a legnagyobbra tartja hőseit. Már tudniillik, a szeretnivalókat. Ez az ellenpontosítás állandóan és egészségesen működik az írói habitusban. Ha az *ész dicsérete* mindenütt jelen való (ami egyben a humor dicsérete is), ugyanígy ezzel egyidejű a tőlünk nem függő csoda. Intés a túlzott technokrata kor optimizmusának, a társadalomfilozófiában pedig a „hurrá-szcientista” módszereknek. Intés, hogy ami nem feltétlenül érthető — szintén táplál vagy táplálhat legalábbis. Frivolán szólva: Tamási ilyen értelemben éppúgy „zöld író”, ahogy Theokritosz vagy Turgenyev s mások azok voltak. A „legyőzni a természetet” hiú ostobasága behelyettesül egy másik nagyobb, alkotóbb jelszóval: *Hagyd, hogy a jó természet kényszerítsen térdre*. Az győz, aki elismeri az erősebbet és igyekszik társulni véle, megosztani hatalmat és munkát. Úgy is mondhatnánk, hogy a tudomány sikereiben a természet ismeretlen, titkos ereje mindig is „csendestárs” volt, akit a cégtáblára

sem írtak ki a dölyfös akadémiák. Mindegy, hogy ezt intuíciónak, sugallatnak vagy egyébnek hívjuk.

Az ő „mitológiája” tehát nagyon is racionális, mert a szándék teszi azzá, a cél: meghajolni az előtt, ami kikerülhetetlen. Épp ezért háborgató, hogy miközben ha hozzá hasonló külföldi írók jönnek táji és történelmi helyi színekkel, nyelvezettel, mítoszi milióval — nagy taps kíséri őket a kritikában nálunk. A „saját próféta” sorsa viszont egészen más lesz. Legalábbis bizonyos körökben.

Nos, Tamási „racionális irracionálisáról” beszélve kikerülhetetlen a *sze-mérmes ész* fogalma, kategóriája, mely az úgymond *naiv ész* szinonimája, s végül is a „magához való ész”, a „magához való nyelv” kérdéseivel kapcsolódik.

Kezdjük nála az észjárás rajzával.

Szinte minden írásában látjuk a népi észjárás csúsztatásait. A kérdésre kérdéssel adott választ, az Ádámtól—Évától kezdés megható ravaszkodásait és a többi — ezek mind a *kiszolgáltatott ember* képét rajzolják elénk. De azért olyanét, aki vidám, mert mindig lel, lelteni akar a létben hátsó kaput, csigalépcsőket vagy akár egérutat. A népi észjárásra fogékony modern magyar klaszszikusok persze voltak. Tömörkény, Tersánszky, vagy Déry és Nagy István *külvárosról* szóló műveiben etc. Tamási azonban egész művét építi erre. Ez, ha akarom, „szükítés”, ha akarom, „filozófiai magasság”. Mert a paradoxonos gondolkodás nem csak „örökmodern”, nem csak groteszk vagy épp abszurdot sejtető, de mindig a megismerés viszonylagosságaira, s egyben a gondolkodási — és nem információs! — szintek valamiféle egyenrangúságára figyelmeztetnek. Mint a nyelvekben: ha ugyanazt egy „fejletlen” nyelv is ki tudja fejezni más eszközökkel — egyenrangúak. Ki ne tudná, hogy a „lecsúszottnak látszó” gondolatok valójában a magas bölcsesség szintjéig kommentálhatók. A *deklasz-szált ész* olykor úgy tetszhet, az *idiotizmus* határait súrolja, például az egyetemes irodalomban Haseknél (Svejk), holott valójában életerős, túlélni akaró lényt képvisel... Botladozónak álcázott — „talpra eső ember” (hisz jobbára „eredményes”), ennek másik klasszikus és maradandó típusát a némafilmben *Chaplin* teremtette meg, természetesen a bohócművészet tradícióiból. A gyermek betegnek teszi magát, hogy ne kelljen iskolába mennie. Az elesettség lát-szata, amely irgalmat vált ki, enyhítést. A „pimasz betege” nem is tartják betegnek — pedig lehet: ő valóban az — csak az alázatost. Az „akar, de nem tud” jó szándékot takar és vált ki. A látszattal való játék ősi, gyermekkori örökség. A *primitív éra* gazdag hagyománya. Sőt, az állati-növényi létben is bőven van nyoma (védőszín, mimikri, megjátszott halál, vagyis tanatózis, riasztó szín és hangok, mozgások, ígéretes színek, csalogató mozgások stb.) Ily formában az *etológia* (állatviselkedés) valójában az *élőlény* viselkedéstana általában is lehet (némi megszorítással persze). Az emberi stilsztika — így a nyelv-kutatás — is ennek alapján állhat. Az *etológia végül is stilsztika*. A *stilsztika pedig etológia*.

Visszatérve *Chaplinre*. Az elesettség, a komikus-szánalmas kacszázás gyözelmei igazolják a létstratégia helyességét. Az egészséges vagy majdnem egészséges koldus esete, aki a csonkabonkaság, a hiányos test „áruháját” — „mozgásjelmezét” — ölti. Fordított — negatív — protézis, mely élni segíti. *Chaplint* azért szeretjük, mert rajta is nevetni tudunk, ha csupán szánánk — feszélyez-ne, kínosan érintene... Ő is a vándor, a diaszpórikus lény prototípusa: nevetni tudunk rajta, mint magunkon is néha, hisz — mint pedzettem — jaj annak az embernek, nemzetnek, hatalomnak, amelynek nincsen öniróniája! Vagy: szigorú önvizsgálata. Rokonszenves tehát, mert sokban hasonlít ránk. Megjegyezzük,

mert mégis különbözik. S nem sajnáljuk nagyon, mert sejtjük: csetlés-botlásai mögött erő húzódik meg. Talpraesettség: megidéli a reneszánsz és a népművészet figuráit. Teszem azt, a félkótya legényt, akinek *van magához való esze, nyelve*. A „magához való ész” sajátos kategória. Nincs köze a Kant-értelmezésű „ész-aspektusokhoz” („tisztá”, „gyakorlati”). Minden ész történelmi ész, a lét harcaiban és pihenőiben alakult — a nyelv is, ergo: eleve „*tisztán*” — még hómálya által is tisztán! — tükrözi mindazt, ami vele megesett. (Az idők folyamán.) Vagyis: gyakorlatiassága, „pragmatizmusa”, „utilitarizmusa” és *tisztasága* egy és ugyanaz. Tengelyében van a célirányosság — eleve. Tisztán az, ami, és ő az, amivé fejlesztette a hatalmas idő, a létküzdelmek sora. Tisztán, vagyis pőrén, csupaszon, *maradéktalanul* az, semmi más. Akkor is *önelvű* ez az ész, amikor kifelé, a világra tekint, s akkor is, amikor befelé. Mert a világ pontját tengelyül választja, amin forog, de ő választja, akár jól, akár rosszul, és a saját „fejébe” helyezi e tengelyt. *Észjárás — észforgás a tengelyül választott dolgok körül*. Mindig ugyanazon nyugvópontokba ér majd vissza. Ingása, kilengései a tradíció nyugalmi pontján újra és újra átvezetnek.

A „magához való ész”, amelyet naponta banálisán használunk, valójában nagy találmány, nagy felfedezés. Azt jelenti: csak annyit vállal, amennyi megmaradását szolgálja, nem többet. Nem érdekli az egész világ *együttese, szimulánja*, csak az a *része*, amely az ő létét hordozhatja itt s most. A magához való ész önlesrőfolás, akár akart, akár akaratlan, amely kizárja, hogy nagy ontológiai, metafizikai kérdéseket tegyünk fel. Az okoskodás — pláne a filozófiai — a tett halála, a „fölslegesé” lesz a főszerep. Tegyük hozzá: a magához való ész halála is. Illetve, ez utóbbi csak annyiban „okoskodik”, amennyiben ez *elaterelést* jelent a veszélyestől, ezáltal szabadul meg a fenyegetéstől, mint Tamási hősei nemegyszer, amikor csúrik-csavarják a szót, mely által *időt nyernek* a jobbik válaszra, s a másikat is összecavarják, aki támadott. A másik hadainak szétzilálása, megtévesztő manőverekkel.

A magához való ész — praktikus koordináta, amely test és lélek *status quo*-ra törekszik mindenáron.

Megmaradásra, túlélésre. A már bevált, kipróbált dolgok alig módosított „újratermelésére”.

Amikor Tamási hősei a „rendes feltámadásban” fölismerik, hogy nincs vagy alig van változás, leszúrik a maguk (s az író) következtetését: nekünk többé ne trombitáljanak (ti. az Ūr angyalai). Vagyis: inkább a halál. A becsapott ész, becsapott képzelet hangja ez. A be nem váltott ígéret fájdalma: A magához való ész hagyta magát kilendíteni ismerős koordinátái közül, és lám, csak ráfizetett hiszékenységére. Itt is *ugyanazok az urak* vannak, mentalitásuk, szokásuk ugyanaz. Az értékrend ugyanúgy épül. Csalódottság az „újjászületésben”.

Tamási szkepszise abban fogható meg, hogy „igazítani kell a világon”, és nem döntögetni, hisz ama sarkot — mint említettem — még Archimedes sem találta meg, ahonnan kilendíthető... Még Hamlet is csak sóhajt a „kizökkent” világra. Helyretolni sikerülhet-e? Szóval: módosítva élni jobban, egyre jobban, egyre méltóbban ahhoz, amit az ember józanul megítélt képességei szerint *ígért önmagának*...

Tamási tehát a magához való ész nagy lerajzolója, megfestője, akár fő *mestere*: a folklór is. A magához való ész — eme ész járása, forgása — az evolúciót és nem a revolúciót zászlajára tűző. Hamletre visszanézve: a magához való eszű egy *anti-Hamlet*, aki nem gondolja, hogy kilendült az idő, és pláne, hogy ő született „helyretolni azt”. Hamlet a feladat megítélésével, nagyságának eltúl-

zásával egyben saját tragikus rangját is emeli. A *heroikus* mindig ezt teszi... A magához való ész a „mindig ez van”-ból indul ki, míg a Hamlet-féle *heroikus* ész: a nem mindig ez volt és nem lesz mindig ez ígérétéből. Valójában önmagának ígér. Nem a világ kecsэгteti, legalábbis jobbára nem.

A magához való ész is azt akarja: ne legyen kiközökent idő, hogy ő se zökkenjen ki koordinátái közül. De ő ezt *értelmezéssel* éri el: ez nem kivételes, ez megszokott idő. Egy *zseniális* jövődöbéli *kispolgár* képe — paradoxon ez! — már a reneszánszban vagy még azelőtt? Előkép? A folklórban... Mindenesetre ez az *önkorlátozó ember*, akiben belül munkál *saját önfékező* „*numerus claususa*”, sőt „nullusa”... Ez az önszabályozó rendszer kijelöli, miért *ön- és közveszélyes a túlzó hatalomra vágyás* és a többi. Nézzük meg a népi közmondások, szólások egész rendszerét, gondolati tematikáját! Állandó felbukkanó gondolat az *óva intés*. Különösen azon dolgoktól, amelyek kilendítik a magához való ész keretei közül. A takarót nézzük meg, és addig nyújtózkodjunk, mert a fák nem nőnek az égig, ahogy Bábel tornya sem nőhetett. (Íme: az egyik, a biblikus gyökér.) Segíts magadon, az isten is megsegít, vagy Cromwell: imádkozz és tartsd szárazon a puskaport. Ne keverd az égi és földi dimenziókat. Ami Istené — hagyd neki. Bíz rá! Törődj emberi — földi — dolgaiddal. Az *istenülő*, megistenülni akaró ember *fékrendszere* ez. Az óvás, tiltás, figyelmeztetés, jóslat, megintés. Van benne tehát erős keresztény gyökér is: nem küzdhetsz az ellen, ami predestinált, eleve elrendeltetett. De ha akarom, ez az antik fátnom, végzet is... A magához való ész tehát megadja Istennek, ami Istené, sőt a császárnak is, ami az övé. De nem egészen önzetlenül, hanem, hogy az övét se vehesse el senki ezután. Ha a *középszer* filozófiai tengelye volna ez, úgy zsenialitása épp *életfenntartó, továbbvivő* erejében áll. Az első sorokban álló hősöket a háborúk, forradalmak leterítik. A negyedik, ötödik, tizedik sorban állók viszik tovább. „Olyan is?” *Olyan*. Ez szent szó.

Ahogy másutt, régebb írtam: az *opciós hit* képe rajzolódik ki. Ebben az ember az emberi társadalom szintjén *teljesen szabad* akar lenni, de mindig tudja: az Úristennek opciója van. „Elővételi” joga. Ha úgy dönt: magához rendeli, hívja, elszólítja, vértanúvá, zsenivé teszi és a többi. De *addig* — marad a magához, a *magunkhoz való ész birodalma*. Életem tehát az én birtokom, de Istennek elővételi joga van tulajdonom fölött. Bárhol, bármikor — mindörökké.

Ez a magához való ész egyébiránt roppant költői. Semmi földhözragadtság. Az észjárásban rejlő mulatságos és egyben bölcséleti dimenziókat penditettem már másutt: Tömörkény, Gárdonyi s mások is megérették. De előttük Mikszáthék, sőt Mikes is...

Képtelennek tűnhet az a válasz, hogy valakinek „három családja van”, illetve ezen poligámiát értene a köznapi gondolkodás. Többnejűséget, netán többférjűséget. *Holott* csak arról van szó, hogy egy apának, anyának három *gyermek* van. Egy páros még nem család. Lásd: a szent családot is. A forrasztó, sőt: egybeolvasztó a gyermek. Új minőségű közösség születik, amit a *folytatás* szentel meg. Na mármost, a nép egyből a lényegre tapintva nem az okot, hanem az okozatot, a végső eredményt nevezi meg. A család oka a gyermek (megszületése, ez hívja létre), ergo: a gyermek a család. Ez költőileg színekdoché: részt egész helyett, egészt rész helyett. Itt a gyermek valójában csak része, tagja a családnak, de méltán az *egészet* képviselheti, mert *döntő* módon tőle számítják a család megjelenését.

Ha azt mondom: közeleg a *vad* az erdőn, az valójában egy *őzike*... Nos: a szarvas és medve, s más vadállat gyújtónevével nevezem az őzet: vad.

Támad a török. Itt is: ezer és ezer Juszuf, Mehmed és más nevű török ember támad. A kényelmes észtek ezek az átvitelek, ugrások serkentik... Élvezzük tehát. A körülírást huszárvágás, gordiuszi csomó oldása helyettesíti.

Tamási így ír le valamit: „Surgyélan azt hitte, a kutya őt ugatja, hát úgy is volt.”

Ki vélné ezt „jópofaságnak”? Csak a műveletlen elme vagy a rosszindulat, előítéletesség. Valójában: jellemzés a javából. Íme egy ember, akinek *hinnie kell* abban is, amit pedig néhány lépésnyire tisztán láthat: a reá acsargó ebet. Bugyuta, mert a kutyaugatás nem hit kérdése, másrészt: ami érezhetően ránk irányul, abban nincs mit kételkedni, illetve oktalanság volna hit—nem hit kérdésévé tenni. Mert ezt *tudjuk*. Annyira, hogy nem is kell a tudást emlegetni, A komikus benne tehát az, hogy *nem illők* párosulnak: hit és kutyaugatás. Egészen más, ha azt mondanám: „Surgyélan azt hitte, a lány őt szereti...” Mert a szerelem szövődményes, temérdek *kételessel* járhat. A kontraszt, a távolság tehát túl nagy az ugatás és a hit — a minőségek — között. A másik komikumforrás viszont épp a váratlan *közelség* a két nem illő között. Azt *hitte*, és úgy is *volt*. A „hitte” valami hosszadalmas választ ígér, és a felelet: azonnali, tényszerű.

A komikus akkurátusság paródiája is ez. Vajon, ha babot eszünk, s megkérjük: „hiszed-e, hogy fuszulykát” eszel — nem komikus-e a kérdés. Láttuk, miért. De ez a válasz is komikus volna: „Hiszem, sőt tudom.” Mert túl nagy feneket kerít egy nagyon is empirikus, tapasztalt és tapasztalható dolognak, ami szót sem érdemelne. Valami fölösleges fontoskodás. „Lényeg-játszás.” Ami viszont más helyzetben időnyerés is lehet, s itt már ismét a magához való ész kategóriáját érintjük megint.

„Székelymagyar, magyarszékely észjárás”, filozófia — mondhatná valaki... Igaz is, nem is. Hisz tudnunk illik: ennek egyetemes gyökerei is vannak. Helyesebben: egyetemes — ez azt jelenti: más kontinenseken, országokban is van és lehet *hasonló*, tán a mindenségben is. Ez jelenthet egymástól független létrejövést és egymásból eredőt is, amely azonban elfejlődéssel válik „eredetivé”... Variánsként. Az *univerzális* szó tehát semmi mást nem jelent, mint ezt: analógiák rendszerébe könnyen illeszthető. Nem esetleges, látszólag se egyszeri... Tehát az egyetemes gyökerei is anyaföldben, hazaföldben nőnek, és nem a semmiben. Nem lebegő gyökerek, hisz még azok is csak *helyi* vízben tudnak lebegni, ha élnek. Ezért olcsó ostobaság egyetemesség és *vicinalitás* (helyiérdekűség) szétválasztása — szántszándékkal. Mert a vicinalitás csak a pejorációban „szűkösség látás, horizonthiány” stb. Okosabban járunk el, ha a szó latin eredetét nézzük: latinul a *vicinalis szomszédost*, a *vicinitas* pedig szomszédtságot jelent: hasonlóságot, rokonságot. Ilyen értelemben ez a helyiérdekűség az egyetemes — az univerzális tőszomszédtságában képzelhető el. Sőt: annak rokona. Sőt: annak másik arca. S akkor elének áll egy Janus-fej: az egyik arc az *universitas*, ez a sötét, a másik a *vicinitas*, a szomszédtság, a rokoniság, amely világos. Csak így „hiteles” e fej. Miért épp az universitas a sötét arc? Mert az a határtalan, abban vannak az ismeretlenek. Ott van a láthatatlan Isten is. Vagy a néha csupán jeleiben látható. Melyik „ész” panaszolhatja, hogy „trónjától” megfosztották? Amelyik azt hitte: trónját a király maga faragta, anyagát is ő „agyalta”, „eszelte” ki. Az ilyen ész megérdemli sorsát.

Mindez a megvádolt „provincia” szóra is vonatkozó. A nagy fizikusok „időtartományokról” beszélnek, időprovinciákról. Kellően egyetemesen.

Ahogy sokszor írtam: a Mindenséghez, Univerzumhoz, a végtelenhez képest maga a Glóbusz is csupán parányi sár-provincia.

Tamásiban az „univerzális” és a „vicinális”, a helyi és az egyetemes érdek együttlátása, egymásban látása valósul meg... Halhatatlanul.

Hiszen valaminek az *ismertsége, fogyaszthatósága* korántsem lényegi jegye az egyetemeseknek! Mert vannak olyan egyetemes dolgok, törvények, amiket még nem ismerünk. Más *igazán* helyi érdekükből viszont a reklám, propaganda csinál „egyetemest”. Ilyen értelemben a *giccs* a legegyetemesebb, mert úgyszólván mindenütt *kelendő*, kereslete van (és persze nagy kínálata is). Máskor viszont az egészen *privát és intimeskedő* játssza meg az egyetemest, mert a maga kialakult csatornáin bizonyos rétegekben terjed, terjeszkedik... A *könnyen fordítható*, a „*nyelvtelen*” mű is gyakorta egyetemesnek mondott. „Nyelvtelen” — vagyis nem nehéz stílusú, vagy stílus nélküli, ízek, színek nélküli... Sajátosságok híján való... Ezek mind babonák vagy legendák az egyetemeségről, habár a gyakorlati érzék jól föntartja őket. Ám csak a költészet a legmagasabb rendű praktikusság.

5.

Tamásinál a helyi egyetemesbe, az egyetemes helyibe villan... A reális groteszkbe, játékosba, abszürdszerűbe, szürreálisba. Ahogy a folklórban is. Ez adja egyetemeségét... Van-e egyáltalán „témája”, amelyre nem jellemző ez az „égi-földi” harmonikázás? Az áttűnések...

Nézzük érintőlegesen még a *szerelmet* is. A férfi-nő viszonyt. Különösen színjátékaiban látszik, mi felé hajlik az ábrázolás. Gyöngédség. Évődő tréfa. Enyelgés. Ínycsiklandó nyelvelések. Mint aki főként az *udvarlás korszakát* kedveli. Miért? Az látszik lelkileg-szellemileg legegyetemesebbnek, leginkább olyan-nak, ami filozófiára serkent. Maga a nemi aktus a sötétbe ránt. Az *ösztönök vad univerzalizálásába*, ahol már nem ismerhetjük ki magunkat. De az udvarlás szemmel, füllel, tapintással, mindennel követhető. Íróilag is hálás. Drámairóilag. A már említett szemérmes naiv ész, amely a magához való ész alakja — itt ismét megmutatja önmagát. Kevesebbet vagy mást mutat itt is a szemérmes ész. A naivitáson alig vannak még „hullafoltok”. Tán felvillan itt-ott némi ál-naivitás is, de ez csak csapda a másiknak, aki épp ellenfélnek számít. A „*nemek harcát*”, amelyet mások nagy görgeteggel ábrázoltak, ő a szerelmi játék szintjén hagyja. „*Szó-petting*.” Szemvillanás, kacsintások, alig-érintések, s csak néha egy-egy nagyobb átkarolás. A csóknak itt nincsen *fizikailag* nyelve, amely mineralógiát művel a szájüreg sötétjében, ez mind láthatatlan. A Nyelv főszereplő ugyan, de a beszédes, replikázó, játékos és nem a némán működő.

Mondhatná valaki, ez nem szabadság. Ám ahogy hajdanában írtam: furcsa filozófia az, amely a „*naturalizmust*”, a „*közérthetőt*” tartja *demokratikusnak* az ábrázolásban, és az elvontabbat, stilizáltabbat „*arisztokratikusnak*”... , ért-hetetlennek. Úgy hiszem, ezt az elméletet cenzorok találták ki. Mert a közérthetőség abban a világban főként a cenzoroknak kellett, hogy ők értsék, miről van szó, hiszen a titkos reformisták vagy a radikális ellenzék megalkotta, tehát értette is ezt az *áldott „aesopusi nyelvet*”. Nehogy rászédjék őket a csalafinta szerzők, a cenzorok esztétikát csináltak. Valójában tehát a természetes ábrázolás diktatórikus, de más értelemben is: nem engedi szóhoz jutni a képzeletet. Ahol a zsúfolt részletek élnek — a fantázia halott, földre, sárba dobott hullá. Viszont a stilizáció: az értelmezés, az elképzelések alternatív palettáit kínálja.

Behelyettesíthetünk, habár mégis korlátok között, mert az alkotás mégsem lehet semmi-partszegélyű.

A legfilozofikusabb tehát az udvarlás korszaka. Vajon szerzőnket írásban tán elijeszti a nyers aktus, vagy a házasság idejének olykori veszekedős pokla, hogy legszebb dolgaiban megáll az udvarlásnál? Fél a nemek harcától, amely állati árnyalatokat idéz? Ő inkább az Ady útját választja, ahol dül a „batik-játék”, és ahol a mindig ugyanazon „cél és szándék” ráérhető, magától értetődő? A magához való ész, a bölcsesség az aktust magát a *Nagy Etceterába* utalja át. A „többit úgyis tudjuk” kategóriába.

Miért mégis-teljesség ez a valójában elhallgatós, letakart ábrázolás? Mert bárki tudja: a bók, a kedvesség a másik bizalmatlanságának, félelmének elosztása. A nyájas arc. A mosoly. Ez azt jelenti, „ne félj, nem eszek meg”, vagyis — az éberség elaltatása az „elfogyasztás” előtt. *Szerelmi anesztézia*. Szóval, mozgással, arcjátékkal, könnyed tapintással. A simogatás előjátékai. A szép udvarlás mint fájdalomcsillapító, gondolva a továbbiakra, s egyben tartalékot kínál, hogy majd legyen az emlékezésnek kelleme. A magakelletés, magakinálat játékos vására. Nem csak húzza magához, de egy kicsit el is tartja a másikat, hogy lássa és lássák őt is. Ismét a „harmonika-mozgás” adja az örök dallamot. Rejtőszín az udvarlás, vonzó hangok hallatása. Az emberségben valami játékos állati. Körültáncolja, -járja kedvesét. Szavakban nászi tánc, „bekerítés” — a le-döntés, az „evés” már a sötétség ideje. Ott a látás helyét sokkal inkább a tapintás veszi át. A hallás már egyhangúbbat, kevesebbet és egészen mást hallhat. A szaglás, izlelés a tapintással úr lesz ott és úrnő. Még ha látsz is — tükörben, másik szemben: érzékeid sötétje tart foglyul: az, amiről aligha tehetsz.

A játék célzatossága, lepezett vagy akár öntudatlan szándékos volta itt is kiderül. A játéknak titka van, amit nem fed föl egyhamar. A *sikamlósban* halad, csupán érint, s továbbszalad. Mint a kacérkodás. De hát nem *minden* költői alakzat a *sikamlósban* halad? A többértelműben? Kenyeret mondunk, és mégis többet jelent, mint az a kemencében süített. Életet, áldást, célt, eszközt — továbbélést. A fogalom túlcsoordul önnön határain. Ez a stílus.

És hogy Tamási miért szereti talán legjobban az udvarlás, a kiszemelés és bekerítés korát? Túl a „malackodástól” való tartózkodáson vagy a takarékoság parancsán, a szemérmes ész hadmozdulatain?

Hát vajon nem az udvarlás a Nagy Ígéret Kora?

Mint a történelemben is: amíg az eszméssel a proféták s mások körüludvarolják a népeket... Ígérnek.

Nem sok írásban beszél az egyféle feltámadás hasztalanságáról Tamási. Mert az Ígéret korát, idejét még konzerválni akarja: tartson. Az aktusokat úgyis végrehajtjuk. Nyoma lesz. De az Ígéret oly tünékeny, illő idő, hogy meg kéne állítani... Bár halálíg tartana az Ígéret kora. Mert akkor a remény kora is tart.

Ő a csodát mindig úgy őrizte iszákjában, mint csatatéren a katona ama konzervet, amit csak végveszélyben szabad kinyitni. Az éhhalál szélén... mert akkor valóban a túlélést jelenti.

Íme hát műve: a konzervált csoda.

6.

Régóta nem írtam róla, s éreztem ily módon is: aktuális. Áron ága mindig kivirágzik. Talán csak a feltámadások keserőségei miatt? Amiről Szabó Dezső

s még én magam is írtam. És annyian irodalmunkban, s világszerte. De azt hiszem, a mi feltámadási irodalmunk eléggé gazdag ahhoz, hogy jóra valóan gyanakodjunk: *a feltámadás mindig aktuális.*

De másért érzem most főként időszerűnek.

Annyi stiláris izlés-csata mesgyéin állva, melyben én mindig a modernség általam felfogott képét mutattam fel — ennyi stilus-háború, és csoportharc, és kicsinyes vagy túl nagyvonalú torzsalkodás közepette ő — faragott oszlop: Jel. Bálvány. A legjobb értelemben.

Minden Tamási aktualitására int e széles és szűkebb környezetben.

Felébrednek régi, szunnyadó ellentétek. Hányszor nyilatkozott pedig, hogy irodalma osztályok, rétegek, pártok felett való, csak a nemzet és az emberek sorsán marad belül. Van, aki érti, van, aki nem. Ő maga nevezi „nagy megértőjének” Jób Dánielt, a Vigszínház egykori igazgatóját, a magyar színháztörténetben is kivételes nagyságú alakot, aki a dráma megújulását épp „Transzilvániától várja”.

Tamási és Jób Dániel — ezeket a legnemesebb hagyományokat illenék ébresztgetni, igen. És nem az új, „szégyenlősebb”, félénkebb frazeológiában feltámadó szavakat . . ., mint a „populista” vagy az effélék. E latin és amerikai eredetű, s a román szomszédságban „poporanizmus” — vagy oroszul „narodnyik” — néven ismert szó újfent az osztályos terminológiák körébe vetné vissza gondolkodásunkat, pedig de jó volna ezen már túllenni egyszer!

Azt a hagyományt költögetni, amelyben a folklórkutatás Róheim Gézái és Sárközi Györgyei fényes fejezetet írnak. Azt a hagyományt, amelyben az erdélyi sorsról alkotott legszebb könyvek sorában ott áll Ligeti Ernő maradandó műve . . . Ezeket, s nem azt, amelyben Bartók vagy Kodály eredetiségét is kétségbe vonják a kritikusok (a folklór miatt) . . .

Ki ne látná, a helyi szín éppúgy nem fölösleges, ahogy még Peter Schlemihl árnyéka sem, csupán ő hitte ezt. Meg is fizetett érte a szegény groteszk Faustus. Azt hitte, jó vásárt csinál, amikor árnyékát eladta, de gyanakvás, ki-rekesztés, csúfolódás lett a sorsa . . . Nem fölös hát a helyi szín, nem fölös a csoda!

Azt a hagyományt — a legnemesebbet! — feltámasztani, amelyen belül Tamási éppúgy a trianoni tragédia hatása alatt alkot, mint Kosztolányi a „versailles-i kertek” okozta fájdalmát énekelve, vagy Radnóti a fenyevesekről, vagy épp naplójegyzeteit írogatva . . . A nemzet teljes irodalmi hagyományán kívül minnek más „ideológia” az írónak? Ahogy a csúnya lánynak van szüksége rigorózus erkölce fitogtatására, úgy kell az antitálentumos írónak egy exkluzivista — kirekesztő — ideológia. Vagy annak, aki nagy tehetség ugyan, de megtévesztenek.

Ki ne látná, hogy a népmesei hős alig különbözik a „magamegcsináló”, *önmagát megalkotó ember* — ha úgy tetszik — amerikai típusától, de amit már Pico della Mirandola, a humanista is hirdetett. Ki ne látná, hogy az *emberi méltóságérzet* éppúgy működik Sólem Aléhem „tejesemberében”, mint Tamási székelymagyarjában . . . És sorolhatnám az etnikumokat, vallásokat . . .

Ki ne venné észre, hogy a XVIII. században, épp a felvilágosodás, a racionalizmus, a természetfilozófia, az új földrészek és etnikumaik tudatosulásának korában vetődik fel először a nyelv, mint önmaga pusztá *eszközszerűségénél* nagyobb, mint *célszerű?* Még a rokokóban is . . . Akkor vetődik fel a nemzet és nyelv . . ., a „nemzethalál” . . ., a nyelvek összehasonlítása. Jönnek Herder és Humboldt . . . s a többiek . . .

És nem véletlen, hogy a XX. század vége ismét erre réved: de immár teljes politikai fegyverzetben. Egy új racionalizmus korát éljük, amelyben hasznos, természetes minden, amit a világhódítók el akartak törölni. Az emberi *szuverenitás* természetes érzésétől kezdve. Ha úgy tetszik, egy önvédő, racionalista nacionalizmus korát éljük, amelyből el kell tűnnie lassan az alacsony nemzetgyűlöletnek... Olyan nemzeti önelvűség korát éljük, amikor e folyamat tán egyszer valamiként *ökumenikus* lesz: az önvédő nacionalizmusok értelmes kiegyezése, szövetsége mindazok ellen, akik egynyelvű világbirodalmakat szeretnének, bármelyik kontinensről elindulva is...

Tamási valami nagy dolgot érez meg. Ő nem mint tékozló fiú, de épp „gyűjtögetőként”, útjáról mindig hazatér, hogy tája szeretetébe fogadja őt. Mintha egy szerzetes a világ hiú nyelvét elvetné hirtelen, és szükszavúságot vagy némaságot fogadna. Oda megy, ahol otthon érzi magát. A termő csendbe, nyugalomba. A szülőfölkék örök vonzása, az anyanyelvek halhatatlansága — ez az, amit leír, megérez... Hogy eme „otthonosság”, „meghittségérzet” felé haladnak a kontinensek. A hazák, népeik.

Ő azonban minden ideológián, pártokon felül, az emberi méltóság oldaláról, az „otthonlevés” nagy emberi jogának oldaláról közelít. Legyen a föld, a világ az emberek meghitt, bensőséges otthona. Valóban. Van-e aktuálisabb a nagy menekülések eme századában?

Műve ugyanakkor egyebekre is fényesen rávilágít.

Újra felhívja a figyelmet arra, amit már annyiszor pedzettem rég is: nincs racionálisabb, mint a hit — Istenben. Nincs pragmatikusabb és utilitáriusabb. Mi van ennél természetesebb észjárás: az ember, az emberiség kicsiny — kisebbség! — a Mindenségben és ahhoz képest, ergo: *szükszve* van arra, hogy *felismerje* az Őt Meghatározó Szellemet, erőt. És *megnevezze*. Mi van annál észszerűbb, gyakorlatiasabb, mint *önbizalomra* törekedni? Nos: ha az ember Isten gyermekének hiszi, mondja és tudja magát, vajon ez nem önbizalmának épülésére szolgál? Mi van — ha úgy tetszik — „hasznosabb”, „nyereségközpontúbb” a *megváltás* tanánál? Istennek fia — egyetlen ember, istenember — áldozta életét a minden és örök milliárdokért. Egyet — a számolatlanokért cserébe... híján van-e ez a hasznossági elvnek, mely az *emberi túlélést* segíti elő? Igen: az elképzelések belső irracionális magjának nagyon is racionális a burka! A szándék a burokban van. A célratörés. És ez így természetes. Már csak attól kell őrizkednünk, nehogy a *megmagyarázhatót* kiáltssa ki valaki megmagyarázhatatlannak, míg a valóban megmagyarázhatatlant épp ellenkezőleg, „pofonegyszerű” *Valaminek*. Vagyis a hit és ész *természetes szövetségének* fallazító sarlatánjaitól óvakodjunk. Hit és ész *ökumenikus* hatalmát sok veszély fenyegeti. A mindenirányú fanatizmus éppúgy, mint a „világiasult” tunyaság. Tamási azzal, hogy rámutat a csodára — az ésszerűn *belüli* útra mutat. Miért ne lehetne Isten fogalmának története is olyan, mint az atomé: jóval hamarabb megnevezték — még mielőtt modern képe kialakult volna. Tudott-e Démokritosz akár tizedannyit is az atomról, mint az e századi leggyaralóbb fizikus is akár... A részeiről? Ez mégsem akadályozta meg az ókoriakat, hogy nevet adjanak neki, fogalmát használják, és *épülésünkre* alkalmazzák. De nem hamarabb adtunk nevet hasonlósági alapon az „ökörsem” madárnak, vagy az „oroszlánszáj” vi-rágnak, még mielőtt belsejét alaposan megismertük volna?

A hit *heurisztikus* működéstörténete ez. Ahogyan a csoda beépül a legpraktikusabb civilizációba. Sokszor anélkül, hogy tudnánk róla, „automatikusan” építi világunkat.

Ahogy a nyelv csodái is. Pedig valójában milyen *praktikus* a nyelv! Már maga a tény, hogy hátrány az anyanyelvet feladni egy másik anyanyelvért, mert előlről kell kezdeni tanulóéletünket, amelyet értékesnek mondunk. Kevés az idő. Tehát nemzeti érzésünk *szent kényelmesség* is, ha úgy tetszik, nincs ebben semmi mitizálás és semmi misztikus. Ezzel csupán megvádolják a sanda erők.

Az anyanyelv választása például a latinnal szemben — nagyon is gyakorlatias lépés. Először is, az Rómához kötött, egy idegen hatalomhoz. Aztán kézenfekvő, hogy amiben a bennszülöttség, az autochton-lét lépéselőnye megvan — azt választjuk az ismeretlennel szemben. Az idegent az *ismert* haditámaszpontjáról célozzuk meg, sikerrel. A gyermek, amikor idegen nyelvet tanul — mintha az Anyanyelv Édenéből üzetnék ki, fáradságos a léte: orcáján veríték... Persze mégis meg kell tanulnia, de mennyivel könnyebb, ha ezt az anyanyelvi tudása fölünyes csúcsáról teheti. Összevetvén a dolgokat.

Szinte semmi sem mítikus és misztikus, holott temérdek dolgot mondanak annak! Illetve, ilyen vád éri e természetes dolgokat azok részéről, kik idegen szándék nyílt vagy álcás képviselői, hacsak nem épp ostoba sajátjaik. Úgymond: a „mieink”. Hisz ők tán még többen vannak.

Igen: minden dolog Janus-arca: racionális és irracionális oldal.

Egymás ösztönzői. Mint a racionális kereszténységen belül.

Igen: aktuális Tamási műve. Azt sugallja: MIHEZ KÉPEST? Mihez képest egyetemes ez vagy az? Mihez képest — „helyi érdekű”? Mert magunkhoz képest *sem* az.

Ő nem is érti, nem is értheti igazából ezt a torzsalkodást. Ő, aki autentikus művész. Hisz az analógiák határtalan képvilágában él. Hasonlók sodorják hasonlatokig. Hasonlattól hasonlatig. Márpedig minden hasonlat három elemből áll. Van egy dolog, amihez hasonlítjuk a *másikat*. Illetve, áll még „szemünk-ből”, amely észreveszi a hasonlóságot... Tekintetünket, átfogó, összekötő pillantásunk képviseli a nyelvben a MINT szó. Nos: a művész a MINT világában él. E Limeszen, mezsgyén..., ami birodalom... A *Mint* szó határolt ösvényén szemléli a határtalan mezőt, hegyeket..., a felkelő napot...

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

A kék kosár

*Fantom-fák vonulnak ködülte lapályon,
az egykori erdő helyén megvan, ami fájjon,*

*az évek? számolom: ők is ötvenhárman —
két ázott veréb bukfencezik itt kék vesszőkosárban;*

*képzelt völgyteknő, kőpofák, ablakomban állok,
fogócskáznak a tollcsomók, hiú kimondások,*

*de novembervég és decemberelő között
az éj báván búgni kezd, lazulnak a közök*

*és a trópusi felhők a keleti ég alján fényesen
tornyozódnak, megdobbannak; mi ez, kérdezem,*

*félek-e? és hol van, ami nincs? hihetetlen;
sodródok vagy én vagyok a ragacsos közegben?*

*hulló hajszál, történelem, örökös átvészélése
késelésnek és károgásnak, a most megfoghatatlan?*

*a kék kosár, a feneketlen völgy, a füttyögő világ,
ahogy szétszedi és összerakja képeit: egymáson át-*

*hág, ködöl; a szent homokon, látom, szülőfalum hever,
és megkövült mozdonyok szemfacsaró füstjeivel*

*álcazza magát; alacsonyan repülök fölötte,
a kosár vesszőin hosszúdad levegő-ujjak játszódnak.*

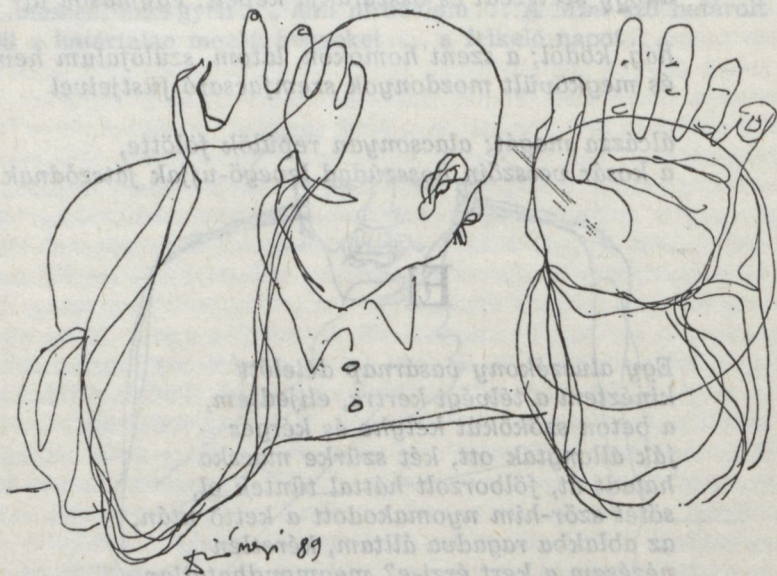
E1

*Egy aluszékony vasárnap délelőtt
kinéztem a télvégi kertre, elijedtem,
a beton szökőkút kelyhe és kérges
fák állongtak ott, két szürke macska
haladt át, fölborzolt háttal tűntek el,
sötét szőr-hím nyomakodott a kettő után,
az ablakba ragadva álltam, kéretlen
nézésem a kert érzi-e? megmondhatatlan
cipőkopogások távolodtak el, tértek vissza,
vak hangok, ezer, kilencszáz, kilencven, egy.*

Az utca, hol mentem, el az érsebészet
kítatarozott épülete mellett, el a
Mikrosystem és az új gimnázium mellett,
az utca, hol a hatvanas, hetvenes évek
járdáin naponta jártam s még a nyolcvanas
években is, az utca most szürke kigyóbőrben,
ideges fogvacogásban, hajadonfőtt, pillátlan
szemeit a hideg égre függesztve, hevert;
hol vagyok, kérdeztem, másnapos idegen,
s mi történt itt, a levegőben a porszemek
sodródása lassult le vagy a fényvissza-
verődés teszi, a tengelycsikorgás erősödése;
az utcát én is elhagytam, el.

*

Egy télvégi kert, macskákkal, kehely,
egy utca, hol a kítatarozott érsebészet áll,
egy másik, hol végigzuhan a nap pallója
s aszfalt fölötti fény borotválta körül
az óriásárnyak lógó kabátszárnyait, helyek,
honnán hiányzik a testközelség
s kemény kontúrjaikat részvétlenül elszínteleníti,
elhúzza kinyúló kezünk elől az idő; ablaküveg
sárba száradt darabkám kőtalp csikorog el.

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

Egy feljelentés elő- és utóélete avagy Cinzanótól a Vilmoskörteig

I.

BEVEZETŐ, AZAZ FOTÓ EGY KEZDŐ SZERKESZTŐRŐL

1974 őszén verőfényes napon igyekeztem az Intercontinentál teraszára, ahol még sohasem mertem megfordulni. Már az is csoda volt, hogy augusztusban Lengyel Pétertől kaptam egy táviratot: Nemes György főszerkesztő szívesen látna a lapnál, az ÉS-nél, ha meg tudom oldani egyéb dolgaimat. Aztán, amikor erre is hajlandó voltam, hiszen Szegedről kifelé állt már a szekerem rúdja, ez tűnt a legjobb ajánlatnak. S — Nyájas Olvasónk — bizonyára elképzelted, milyen boldog ember lett a végvárbeli költőből és publicistából, hogy egyetlen irodalmi hetilapunk információs rovatában dolgozhat! Ha pedig a csodát varázslattal is lehet tetézni, kiderült, hogy a legfiatalabb művésznemzedéknek indít a KISZ KB egy kéthavi folyóiratot, a régi almanach folytatásaként, s annak lehetnék felelős szerkesztője. Abban sem kételkedhetsz, hogy euforikus állapotban sétáltam át a Széchenyi utca egyből a folyóparton oda, ahová Király István — hajdani szegedi egyetemi tanár — telefonja hívott. Órára néztem, még hiányzott néhány perc, talán hét, ami szerencsés számnak tűnt. Nekidőltem valamelyik vaskorlátnak, elszívtam egy cigarettát, majd bátorságot vettem magamhoz, és megkerestem az asztalt, ahová odahívott a professzor úr. Az asztallapon már várt két verseskötetem, a harmadikat hónom alatt szorongattam, dedikálandó.

Annyit tudtam róla, amennyivel többet ő nálamnál. Miközben pedig a bejegyzéseken tündöttem, hiszen eladdig nem ismertük egymást, azt kérdezte: — Mit innál? — A köteteket szorongva arrébb toltam, kértem az itallapot, melyen minden-minden csillagászati árnak tűnt, majd így döntöttem: — Egy vermutot! Belemélyedtem ismét a körmölés rejtélyeibe, mígnem azt hallottam: — Pincér, egy Cinzanót és egy... azóta sem tudom, mit! Annyit mormogtam, hidegen és szódával kérem, ami egész nevetségesnek tűnt aztán. Király tanár úr, amikor végre átadtam a könyveket, és kényelmesen hátradőlhattünk az említett verőfényben, átfutotta a dedikációt, majd megkérdezte: — Gondolod, hogy meg tudod csinálni azt a Mozgó Világot? Egy ilyen törekeny költő?

A vermut jobb lett volna, gondoltam magamban, majd belekortyolván a valóban jéghideg Cinzanóba, ezt válaszoltam: — Nézd, professzor úr, Te ismered Szegedet, ha ott nevelődtem írónak, újságíróvá, ezt is kibírom. — De itt nagyban megy a játék, kikészítenek! — Mosolyogtam akkor, a nagy kaland mámorában arról is elfeledkezhet az ember, hogy politikum és szellemiség csak abban egyezik egyes korokban, hogy mindkettő öncenzúrázza magát, de az előbbi nagyobb hatalommal az utóbbit. Ma már egyre többet gondolok arra, hogy jobb lett volna egy felest fölhajintani valamelyik kocsmában — ahogy Szepesi Attila költőbarátom szokta volt mondani: a gallérom mögé. De olyan biztató volt az ősz: nem gondoltam, hogy más is megtörténhet velem, ami addig nem. A hideg Cinzanó is lassan fölmelegített belülről, s amit addig nem is hittem igazán, azt válaszoltam: — Mindenképpen megpróbálom.

Hét évvel később a *Mozgó Világ* Bertalan Lajos utcai szerkesztőségében búcsúztatásomra vártam. Túl voltam már a lemondásomon is, azon a levélen, amit a kultúrpolitika első emberéhez intéztem, földidézvén a Vidám Park-beli elvarázsolt kastély görbe tükreit, melyek az egészséges arcot és természetet torzítják el, de a torz alakzatot akár meg is szépíthetik. Megviseltem, de bizakodóan ültem ott, hogy a *Mozgó Világ* megmaradhat. Éppen olyan nyakas emberként, akire azért haragszanak, ha valakinek a szemébe néz, akkor is, ha átnéz minden piszkos üvegen. Pedig — munkatársaim körében — földidézhető volt bennem az a pillanat is, amikor Berkovits György kedélyesen megállapította 1980 márciusában: — Öreg, ezek szerint föl vagyunk megint jelentve!

Nem mintha először történt volna. Csakhogy más történt, súlyosabb, mint az addigiak. A kéthavi folyóirat körüli viták sem voltak akármilyenek, de mire a szerkesztőség elérte, hogy évente tizenkétszer jelenjen meg a lap, nagyobb ellenállással kellett találkozunk. Ha azonban kiléptem a KISZ KB épületéből és Budára igyekeztem át munkatársaim közé, vagy arra gondoltam, hogy mégis sikerült egy zöldszünetet átalakíttatunk redakcióvá, hogy a többhavi késéssel munkálkodó Alföldi Nyomda helyett az Egyetemi nyomja a lapot, hogy — egyáltalában — az egyetlen havi folyóirat, amelyiknek önálló tördelőszerkesztője van; ugyanúgy ültem fiatal költőkkel a söröskancsókkal teli asztalnál, mint valaha az Intercontinentalban, annak is persze a teraszán a Cinzanóval.

1978-as áprilisi számunkban elindítottunk egy körkérdest a legfiatalabb — már hozzánk képest az — művésznemzedék képviselőihez. Két hónappal később kritikusok nyilatkoztak, prózáírók, popénekesek, zeneszerzők majd szociográfusok, csak a színházi rendezők hagyták cserben a lapot. A szerkesztőség össznépi javaslata az volt, hogy a sorozatot le kell zárni, mert havonta már nem lehet folytatnunk. Ezért (maig sem tudom, kinek javallatára — tán Alexa Károly volt és Szkárosi Endre) eldöntetett, hogy néhai elődeink műveiből válogatunk össze olyan idézeteket, melyek maig is érvényesek korunkra. (Azaz: akkori korszakunkra!)

A feltételek, emlékszem, igen szigorúak voltak. Az *Egykoriak felelnek* című összeállításba csak eredeti szövegek kerülhettek bele, olyanok, amelyeknek eredetét klasszikus szerzőink könyvei oldalszám szerint is igazolhatták. A *Mozgó Világ* szerkesztőségének akkoriban létrejött teamjéből a lap következő munkatársai vállalták, hogy aktuális mondandókat válogatnak elődeiktől: Alexa Károly (Arany János, báró Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Németh László), Czákó Gábor (Füst Milán), Mányoki Endre (Eötvös József, Veres Péter), Reményi József Tamás (Ady Endre, József Attila), Szkárosi Endre (Balassi Bálint, Bornemissza Péter, Janus Pannonius, Zrínyi Miklós), Veress Miklós (Berzsenyi Dániel, Kosztolányi Dezső, Petőfi Sándor). A névsort lehetett volna bővíteni, de területi és időbeli okok miján így alakult ki a névsor. Az *Egykoriak* ezekre a kérdésekre feleltek (1980 februárjában): 1. Életed legfontosabb adatai? 2. Hatások? Kötődések, barátok, ellenfelek stb. 3. Hogyan ítéled meg irodalmi közéletünket? 4. Hogyan helyeznéd el magad a kortárs irodalom szinképében? 5. Véleményed szerint, mik a magyar társadalom legfontosabb problémái, és mi lehet az irodalom szerepe?

(Ezek után kit is bánthatok meg azzal, hogy 1980 áprilisában a körkérdéssorozatot mégis mással kellett lezárni: „közvetlen elődeink” feleltek. Határainkon túlra — hogy az összeállítás bevezetőjét idézzem — öt felkérő levelet

küldtünk, ebből csak kettő maradt visszahangtalan, a beföldi 19-ből viszont 15. Csak föltételezem, hogy „rosszkedvünk telén” itthon már többen sejtették azt, amire egy telefon csörgése ébresztett föl mindnyájunkat.)

A Beszélő című, szamizdat kiadvány akkori számában „Megmozdul az apparátus” alcímmel így vélekedik a történekekről: „A lap körül (mármint MV) a KISZ Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Munkabizottságának Véleményezés-e verte fel a port. A három szerző — Gyarmati István, Horváth Jenő és Szántó Lóránt — ideológiai görcső alá vette a 80/2-es „farsangi” szám Egykoriak felelnek című összeállítását. A feljelentés ízű szöveget nem küldték meg a lapnak: a KISZ KB-ból, a Mozgó Világ felügyeleti szervétől személyes kapcsolatot útján került egy sokszorosított példány a szerkesztők kezébe, 1980 áprilisában...”

Ma már, egy évtized múltán kacagató ez a kortörténeti dokumentum, melynek szerzőit megbízták: zúzzák ízzé-porrá e renitens társaságot, de ha a Nyájas Olvasó majd kedvére csemegézik a „mazsolák”-ból, ne feledje, hogy a Mozgó Világ főszerkesztője már tudta március elején is: ugyanolyan támadás indul a folyóirat ellen, mint amilyen általában rázúdul majd a JAK-ra és a fiatal művészársadalomra. Csak arra várt, hogy a figyelmeztető telefonbeli hang aggódóan értelmiségi tulajdonosa hozzájuttassa egy példányhoz abból a mennyiségből, mely már bőséggel ellátta a fővárosi pártbizottság, a tanács és a KISZ kulturális osztályait. S amíg már a júniusi szám „közhely”-anyagait tárgyalták, miközben egy egész sportmozgalom a moszkvai csonka olimpia lázában égett — a leendő iróniához adalékul szolgálhatott a feljelentés remekművével.

Túl nagyokat kacagtunk akkoriban, hogy végül megszólaljon valaki: „Öreg, akkor hát föl vagyunk jelentve!”

A nagy mű

A KISZ BUDAPESTI BIZOTTSÁGA AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA MUNKABIZOTTSÁGÁNAK ÁLLÁSFOGLALÁSA

a Mozgó Világ 1980/2. számának „Egykoriak felelnek” című cikkéről

I.

CÉLOK ÉS TÉNYEK

A Mozgó Világ című folyóirat időszakos kiadványként a KISZ KB és a Fialat írók Munkaközössége megbízásából 1971-ben látott először napvilágot. Darvas József, az akkori, első számot bevezető soraiban a lap elnevezéséről, s így céljáról is szólva jelzi, hogy az nem egyszerűen az élet lényegét, a folytonos változást fejezi ki, hanem egyben az újra, a jobbra, a *konstruktívra* való törekvést is. A lap a fiatal írók kísérletező műhelye kíván lenni, ezzel tág teret nyit a különböző írói felfogásoknak. „Jó lenne — írja Darvas —, ha a Mozgó Világ a fiatal irodalom, művészet *nagyon* is szükséges öntisztító eszmei-esztétikai vitáinak nyílt terévé válna.”

Ennek az öntisztító folyamatnak az irányát pontosabban is megjelölte az akkori főszerkesztő, Gáll István, az 1972-ben megjelent negyedik füzetben: „A fiatal művészek hitet tesznek a *forradalom* eszméje mellett.” Tovább pontosult, bővült és mélyült e célkitűzés akkor, amikor 1975-ben a folyóirat kibővítette tartalmát azzal,

hogy eddigi irodalmi-művészeti munkája *közművelődési és kritikai* jelleget is kapott, és egyúttal a KISZ Központi Bizottsága *orgánuma* lett, kéthavi, később havonkénti megjelenéssel.

Barabás János, a KISZ KB akkori titkára az 1975/1 számban köszöntőjében a lap célját az új, magasabb követelmények szerint is megjelölve, a lapról mint a *forradalmi szocialista* alkotások fórumáról beszél. Mindezt elfogadja és megerősíti zárszavában a lap új főszerkesztője, Veress Miklós: „Azért született meg, hogy a fiatal magyar értelmisége legyen, amely ennek a lapnak révén bizonyíthatja: jelentős szerepet játszik a *szocialista* tudat formálásában.”

Személy szerint is elkötelezi magát a szerkesztőbizottság nevében, hogy a lap fő törekvése: „minél mélyebben és alaposabban tudja feltárni társadalmunkat.”

Tallózva a *Mozgó Világ* számaiban, már eddig is akadott néhány olyan írás, amely megítélésünk szerint nem a fenti célok értelmében született. A *Mozgó Világ* 1980/2 számában, a szerkesztőség jó néhány tagjának közös munkája eredményeképp megjelent indító cikk, az „Egykoriak felelnek”, ezeket a célokat nyíltan és egészében tagadják, olyan sajátosan „értelmezve” azokat, hogy ennek következtében az írásmű több ponton ellentétes, sőt ellenségesen szemben áll a KISZ, az MSZMP ifjúsági szervezete politikai irányvonalával is. A zseniális stílusparódia formájába öltöztetett politikai kiáltvány átértékeli a múltat, elemzi a jelen viszonyokat, kitér az elérendő célra, és megnevezi a cél eléréséhez vezető eszközöket. Ez készítette a KISZ Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Munkabizottságát, hogy az eszmei küzdelem jegyében kialakítsa álláspontját.

Célunk itt nem a magyar társadalom múltjára, jelenére és jövőbeli útjára vonatkozó, a cikkben kifejtett nézetek tételes és részletes kritikája, hanem mindennek előtt annak a sajátos koncepciónak a bemutatása, mely az írás szerzőinek nézeteit jellemzi.

Induljunk ki a tényekből. Az említett számban a szerkesztőség „...lassan megszokottá váló körkérdéssorozatban” „olyan egykori fiatal szerzőkhöz” fordult, akik azóta már irodalmi közéletünk elfogadott személyiségeivé váltak, s e szellemi közönségnek minden esélye megvan arra, hogy mint „érett utánpótlás készüljön átvenni a stafétabotot” — írják a bevezetőben. A napjainkra már érett irodalmár politikusokká, avagy politikus irodalmárokká vált egykori ifjú titánoknak az alábbi kérdéseket tették fel:

1. *Életed* legfontosabb adatai.
2. Hatások? Kötődések, barátok, ellenfelek stb.
3. Hogyan *ítéled meg* irodalmi közéletünket?
4. Hogyan *helyeznéd el magad* a kortárs irodalom színpadképében?
5. Véleményed szerint mik a magyar társadalom legfontosabb problémái, és mi lehet itt az irodalom szerepe?

A válaszoknál az olvasót meglepetés éri.

A „per Te” feltett kérdésekre olyan „leendő” költő- és írófejedelmek adnak választ, mint (sorrendben): Ady Endre, Arany János, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Bornemissza Péter, Eötvös József, Füst Milán, Janus Pannonius, József Attila, Kazinczy Ferenc, báró Kemény Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán, Németh László, Petőfi Sándor, Veres Péter és végül Zrinyi Miklós.

És akik nevükben beszélnek (a fenti szerzői sorrend szerint): Reményi József Tamás, Alexa Károly, Szkárosi Endre, Veress Miklós, Szkárosi Endre, Mányoki Endre, Czákó Gábor, Szkárosi Endre, Reményi József Tamás; Kazinczynál nincs felüntetve; Alexa Károly, Veress Miklós, Alexa Károly, Alexa Károly, Veress Miklós, Mányoki Endre, Szkárosi Endre.

Az említett szerzők közül Veress Miklós a lap felelős szerkesztője; Alexa Károly a főszerkesztő-helyettes; Czákó Gábor a hazai és külföldi figyelő rovatvezetője; Reményi József Tamás a művészetkritika rovatvezetője; Szkárosi Endre a lap megbízott olvasószerkesztője.

IRODALOMTÖRTÉNETI STÍLUSGYAKORLAT „MÖGÖTT”
MAI, NYÍLT POLITIKAI PLATFORM

Az írásműből egyértelműen kiderül, hogy a szerzők rólunk beszélnek, a 35 éves felszabadult Magyarországról, 30 éves szocialista rendszerünkről, jelenlegi gazdasági-társadalmi ellentmondásokkal küszködő társadalmunkról és új célokról. Mindez független is lehet a szerzők szándékától. Nekik, mint képzett irodalmároknak, tudniuk kell, hogy az alkotás mint tárgyasult szellemi termék, a megjelenés után önálló életet kezd élni, és öntörvényei szerint hat az olvasói táborban, az adott társadalmi-politikai-művészeti helyzet által meghatározottan.

Pusztán formai jegyek alapján is könnyen kimutatható, hogy „rólunk szól a mese”. Ezt támasztja alá az írás megjelenésének rovathelye, hiszen a Körkérdésekben eddig mindig jelen gondjainkról volt szó, ezt erősíti a tegeződés, a jól kiválasztott évszámok, a magyarázó lábjegyzetek, melyek közvetlenül napjainkat jelölik meg. Kazinczy fényképén a személyi azonosíthatatlanság megoldási módja, a tipográfiai kiemelések.

De a szerzők maguk is megadják a kulcsot műfajválasztásuk titkának megfejtéséhez.

A 20. oldalon Kosztolányi (azaz Veress Miklós) mondja: „Hadd rajzolom meg néhány társamat a XVII. századi írók modorában, kik pontos portrékat festettek nagyjainkról, s anélkül, hogy nevükön nevezték volna, görög és latin hősökről keresztelték el. *Óvatosságukat magyarázza, némiképp menti az, hogy akkoriban még zsarnokok uralkodtak, akik egyetlen bíráló szó miatt leütötték volna a fejüket.* Ezek az írók úgy gondolkodtak, hogy a bátorság csak addig tarthat, ameddig az élet, és nagyobb hősiesség életben maradni, kimondani az igazságot, ha csak leplezetten is.”

A szerkesztők által megidézett írók és költők a mai hivatalos értékelés szerint is korukban — bár eltérő mértékben, de a társadalmi haladás ügye mellett *elkötelezett* literátorok voltak, és ezért *szembenálltak a reakciós rendszerrel*, amelyben éltek, harcoltak ellene. Ebben a helyzetükben rejlik az a lehetőség, hogy felhasználhatók a mai ellenzékiiség demonstrálására, annak a hamis következtetésnek a terjesztésére, hogy *aki elkötelezett, az szükségképpen szembenáll ezzel a rendszerrel* is.

Ez nem új vonása az ellenzéki tevékenységnek. Ami új, az az, hogy most különböző korok haladó gondolkodóit együttesen állítják csatasorba. *Joggal merül fel a kérdés: látnak e minőségi különbséget a szocialista rendszerben a korábbiakhoz képest, hogyan viszonyulnak múltunkhoz és jelenünkhöz?*

III.

HOGYAN JELLEMZIK A SZERZŐK SZOCIALISTA TÁRSADALMUNK MÚLTJÁT, EDDIGI ÚTJÁT, ÉS MIT TARTANAK AZ ALAPPROBLÉMÁINAK?

Idézünk:

„1845 nyarán megkezdém minden előleges terv nélkül írni az **ELVESZETT ALKOTMÁNYT**... 1848. — jött a politikai rajongás és az általános izgalom, majd jött a csüggedés kora. A forradalom legyőzete... Végigaludtunk vagy harminc esztendőt. Ez alatt sokmindenfélét álmodoztunk és szörnyen elbízottuk magunkat. A hazára semmi gondunk nem volt: elcsaptuk, magára hagytuk: éljen ahogy tud. A haza élt is, úgy, ahogy; de nem erősödött, csak tengődött, sőt naponkint gyengült.” (Arany János avagy Alexa Károly, 5. old.)

„Mit írjak e darázs-fészekről itt? Pöff és puff; civódás, mint quondam, canibalismus, mint quondam. **HAJDAN** (ÉRTSD: 1848) már megértük, hogy mi legyünk a legszabadelműebb nép Európában. Hiszen: a népeknek természet szerint való jussa

van a szabadsághoz... Nem mondom, hogy szeretem a század filozófiáját, de ami fontos: szerintem minden politikai kérdés illeti a népet... Mindig az volt a baja népünknek, hogy titkolóztunk előtte." (Arany—Alexa, 6. old.)

„No, de a Politika. Jókai jut az eszemben, aki a politikába 1861-ben keveredett, Siklós (lábjegyzetben: elhíresült magyar város... 1979-ben itt tartották meg a fiatal kritikusok baráti összejövetelét) választá meg követének, s azóta folyton képviselő és folyton egy PÁRTON van. Az igaz, hogy a párt meg már más párton van." (Mikszáth—Alexa, 21. old.)

Folytatható lenne az idézetek sora, de az eddigiekből is világosan kiderül, mi a szerzők véleménye az elmúlt 35 évről. 1945-ben az alkotmány elveszett, 1948-ban — nem tudni milyen-forradalom elbukott, a haza nem erősödött, tehát nincsenek eredményeink. Közben a nép előtt végig titkolóztunk, pártunk politikáját elvtelenül váltogatta. Ennek eredményeképpen a haza gyengült, sőt a nemzethalál fenyeget:

„Ha folytatni akarják eddigi útjukot, én csak szomorú jövőt látok magam előtt..." (Eötvös—Mányoki, 12. old.)

„Nem csapja-e meg, nem kábitja-e el idegeiteket a halálszag? A kecsgetető álmoknak nem bírtunk alakot adni: vesztettünk." (báró Kemény—Alexa, 18. old.)

„... — biz Isten, érdemes elutazni azért a kellemes érzésért, hogy aztán hazajöhessünk. Mi még tehetjük. Az unokáink nehezen. Azok már itt is külföldön lesznek." (Mikszáth—Alexa, 22. old.)

A nemzethalál a szerzők szerint nem csak múltunkból, hanem a jelen helyzetből és a párt mostani politikájából is következik:

„Most aztán igazán csehül állunk. A demokrácia nevében van három uralkodó osztályunk: a régi és a csinált nemesség, a főbürokraták és a pénzemberek. Valóban igazat kell adnunk egy fényes tehetségű, bár politikai tekintetben megbízhatatlan magyar politikusnak, ki ezt a kort a szellemi kiválóság jobbágykorának nevezi. A tulajdonképpeni intelligencia leszorult a vezető helyről, leszorították a rendszer emberei: a vicinalista és provizionista nemesek!

A modern magyar társadalom most kezd kialakulni, s eddig még minden vonala póz. Erkölcsi póz fedi az erkölcsi anarchiát. A hülyeséget betanult modor. A tudatlanságot olvasottság. Az elfogultságot farizeusság. Az önzést a közérdek hangoztatása. A vallástalanságot fekete lobogó. Az egyenlőtlenséget írott malaszt. A tettet beszéd... Az emberek nem új igazságokat keresnek, hanem új pózokat. Ha egy önfeléd pillanatban a pózoló elgyengült és felfedi lelkét, ha egyszer azt találja kimondani, amit gondol: megrökönyödik a maga igaz szavától, s hetekig meakulpázik." (Ady avagy Reményi, 4. old.)

„Undorodom az olyan társadalomtól, amelyben csak az maradhat életben, aki elég erős, aki nem, az pusztuljon, földöntik a törtetésben... soha társadalom intézményesebben és gyalázatosabban írot még nem akadályozott munkájában." (Füst avagy Czakó, 13. old.)

„Magyarország kicsi ahhoz, hogy egy bírálót kibírjon, s nagyon sok nagy úr van benne, hogy egy bírálót el tudjon némítani." (Németh L.—Alexa K., 23. old.)

„Nagyon keveset fizetnek..."

... Az élet utált és unott, az emberek meg gonoszak, buták és rosszakaratúak. minden szép és jó szándék hullá lesz az ostobaságuk temetőjében." (József A.—Reményi J. T., 16. old.)

„Tíz esztendő óta jöttünk csak rá még, hogy sokkal többet költünk, mint amennyi pénzünk van. Nem is könnyű dolog volt észrevenni a tejjel-mézszel patakzó ország szülőiteinek, kik hozzá voltak szokva, hogy minden rendelkezésükre áll... Mikor egy magyar államférfiu kimondta, nagy pathosszal, hogy az ég boltjára kellene fölírni, lángoló betűkkel »takarékoság«, hadd olvassa minden nap, minden ember, megmosolyogtuk. A frázisok korában élünk, és a frázisok nemzete vagyunk. Hanem hát egy idő óta kezd nagyon hátba ütögetni ez a mondat, hogy a takarékoságot az égboltra kelljen fölírni, s hogy azt akkor jobb lett volna nem fölírni... Összes mi-zériáink abból származnak, hogy a jövedelmünknel többet költünk..." (Mikszáth—Alexa, 21. old.)

„Én a doktrínák megcsontosodott pártolója nem vagyok. S mégis szükséges óvatosság mellett előszeretettel viseltetnem az elméletek iránt, és rossz jelnek tartom, midőn egy nemzetben divattá válik azon rivalgás, hogy a gyakorlati élet kinevet minden teóriát.” (báró Kemény Zs.—Alexa K., 17. old.)

A magyarság halálát nem csak a társadalmi bűnök (anyagi romlás, szabadság hiánya, elvtelenség stb.) okozzák, hanem a nemzetietlenség is, ez egyet jelent többek között pártunk nemzetiségi politikájának elutasításával:

„... bármí szépek legyenek azok a remények, melyekkel a jövőbe tekinthetünk, jelen szomorú helyzetünk semmiben nem változott, s a múlt sérelmek orvoslása még hátravan...” (Eötvös J.—Mányoki E., 12. old.)

„Több alkalmam volt a magyar irodalom és közelet befolyásos egyéneivel összejönni, és én örökösen vonakodtam erdélyi ügyekről szólni, mert mindig elszomorított azon észlelés, hogy mennyire ösmeretlenek állapotainkkal. Horvátország szelétől a Kárpáthok párkányáig idegen ajkú népek ellenhatása fejlik ki. És szomszédunk, a havasalföldi fejedelemség nem feledé el Dácia nevét, s azon kort, amely eltűnt, de emléke kísértő halottként jelenik meg. Úgy állunk mi a fenyegető elemek közt, mint az Indus, midőn az őserdők meggyulladnak.” (báró Kemény—Alexa, 18. old.)

„Ha Erdély romlásának az okait keresem, én elsősorban Csonka-Magyarországot vádolom, hogy tizenhat év alatt sem tudott olyat teremteni, amire odaátról bizakodva és büszkén nézhetének.” (Németh L.—Alexa, 24. old.)

A hazafiatlanságnak, a szabadság hiányának, tehát a magyarság romlásának *nem csak belső okai* vannak, a szerzők szerint közrejátszanak ebben a szocialista világrendszeren belüli erőviszonyok is:

„Miután legnagyobb bajunk abban vala mindég keresendő, hogy a monarchiának nagyobb része abszolút elvek szerint kormányoztatott, s az abszolút ausztriai császár a magyar alkotmányos királyt egész hatalmával segíté — miként ne örüljön a magyar legislatio a birodalom nehézségeinek...?” (Eötvös—Mányoki, 12. old.)

Mindennek eredményét összegzi végül Zrínyi—Szkárosi a 29. oldalon: „veszett respublica... ebben a magyar romlásnak évszázadában...”

Mivel a munkásosztály hatalma (amit a szerzők az „új osztály — a régi és új nemesek a főbürokraták és pénzemberek — diktatúrájának tartanak) a tönk szélén áll, „érthető”, hogy uralma fenntartására nem marad más eszköz, mint a véres, ÁVOS diktatúra:

*„Mondogatod, ... hogy előbbrevaló ez a század
régi koroknál, s van rá ezer indokod is.
Mostanság — úgy szólsz — nem jár baljós üzenettel
senki az éj közepén, álnokul ejtve az AVE-t,
senki se csal meg mást, feneket nem nyal buja kedvvel...
oly kevesen vannak ma a fajtalanok meg az ocsmány
verset hajtogatók...
messze jövődönnek példa lehetne korunk.
..... Egy sor csak a válasz:
..... amit mondtál, egyszerűen nem igaz, ...”*

(Janus Pannonius—Szkárosi, 15. old.)

Értékelve az általunk leírtakat, amelynek csak egy részét idéztük, megállapítható:

1. A szerzők tudatosan és durván meghamisítják múltunkat.
2. A jelenlegi helyzetelemzésnél figyelmen kívül hagyják társadalmunk olyan kulcsfontosságú problémáit, mint a társadalmi osztályok, rétegek valóságos életköriülményei és ellentmondásai, gazdasági eredményeink és gondjaink gyökerei, a szocialista demokrácia kialakításának és fejlesztésének igazi akadályai stb.
3. Társadalmunk egyes, valóságos, de tendenciózan összeválogatott és felszíni jelenségeit általánosítják, meghamisítják, némelyikét egész 30 évünkre megalapozat-

lanul visszavetítik. Véleményünk: céljaink álmok voltak. A megvalósításukra törekvők karrieristák, a végeredmény egy nemzet tragédiája.

Az élet azonban sokkal bonyolultabb és sokszínűbb. A differenciálásról lemondani, a különbségeket, a pozitív és negatív erők dialektikájának mélyáramait nem feltárni, ez azt jelenti: nem juthatunk el még a helyes kérdésfeltevésekig sem, nem beszélve a válaszokról, a tényleges megoldások valóságos előfeltételei meghatározásáról.

Logikus tehát, hogy így programként is csak hamis alternatívák születhetnek.

IV.

A SZERZŐK ÉS PROGRAMJUK

A program lényege az előbbiekből következik:

„Mi tehát a mai helyett egészen új rendet szeretnénk...” (Veres Péter—Mányoki, 28. old.) Ki az a „mi”?

„Hát mik is vagyunk most? Néha és a napi világban cinikus fáradtak, a tekin-télyeket már nem is rombolók, csak hanyagul leköpködők. Fáradt olümposzi istenek és kiközösített magasról lenezett páriák...” (Aly—Reményi, 4. old.)

„Elégedetlennek lenni mindavval, ami van!” (Füst M.—Czakó, 13. old.)

„... a poshadt magyar szellemiségben, a széthulló, világnézetekre szakadozó eu-rópai tudomány törmelékein kérődöz hivatalos és nem hivatalos tudományos és nem tudományos intézetek és emberek mellett mertünk gondolkodni...” (Veres Péter—Mányoki Endre, 27. old.)

A szerzők tehát a jobb jövő egyedüli és kizárólagos letéteményeseinek képzelik magukat. Programot adni csak ők tudnak. Mi hát e program?

„Ne keressük máshelyt, hanem itthon, ne várjuk másától, hanem közvetlenül ma-gunktól a politikai irányt, melynek zsinórvonalain haladni fogunk.” (b. Kemény—Alexa, 18. old.)

„Végtelen lenne a nép ereje, ha az egyitve, s mindenkor cél szerint használtat-nék, és végtelen annak következménye mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben.” (Berzsenyi D.—Veress M., 10. old.)

„Nekünk védkörünk a SZABAD-ELVÜSÉG. Óvjuk azt és tartsuk tisztán.

2. Mert e szó: SZABADSÁG, nem üres hang... PRODUKTÍV ERŐ rejlik a sza-badságban, és a *nemzeti jólét azon élőfa*, melynek magas koronája akkor termi gyü-mölcseit, midőn gyökerei mélyen ágaznak el a KÖZJOG termő földjében. Korunk végtére meggyőződék arról, hogy az *abszolút népfenség eszméje*, bármely átváltozá-sok közt, *veszélyes agyrem.* Századunkat éppen azon törekvés jeleli ki, hogy a KÖZ-PONTOSÍTOTT ÁLLADALMI ERŐK örvényéből JOGOKAT ragad ki, s azokat visz-szaadja az egyéneknek, társulatoknak és helyhatóságoknak, s így korlátolja jól vé-dett MAGÁNOS ÉS LOKÁLIS ÉRDEKEK által a nagyobb szám mindentevőségét...

... A külső korlátok, az eszmék és irányok elleni vámsorompók s veszteglőinté-zetek, ha bizonyos elveknek és bizonyos törekvéseknek a könyvsajtó általi terjeszté-sét gátolhatják is, sem higgadt belátást, sem komolyabb világnézetet nem plántálhat-nak. A sajtó rendeltetése: világosságba helyezni a tért, eszméket ébreszteni, s ezáltal kimutatni legalább az irányt azok figyelmenek, kik hivatva vannak megoldani a fel-merülő kérdéseket...” (báró Kemény—Alexa, 18—19. old.)

„A kormány semmi által sem vesztheti erejét úgy, mint a szólásszabadság meg-gátlása által...” (báró Eötvös—Mányoki E., 12. old.)

„Kell-e nektek NEMZETISÉG?

ÖSSZEFOGLALVA NÉZETEINKET, az eredmény ez: ha nemzetiségünk megóvá-sáról — mi az országnak és a kormánynak közös óhajta — kell gondoskodnunk, akkor nem az értetik, hogy a néptömeg ne feledjen el magyarul beszélni, — mert ily képtelenséget emlegetni is bárgyúság — hanem az értetik, hogy *fajunk nemzeti*

irányban fejlesztett műveltsége által jelentékeny helyet vívjon ki magának.” (báró Kemény—Alexa, 18—19. old.)

Mi a program lényege?

Magyarság és szabadság. Fogjunk össze e lobogó alatt! A magyarság a magyarsággal a magyarságért. És a szabadság? Ők úgy értik: a gondolatok és eszmék szabad áramlása, a sajtó parttalan szabadsága és az egyéni érdekek szabadsága.

A két cél egységet alkot: szabadsággal a magyarságért, magyarsággal a szabadságért. Réges-régi jelszavak ezek új köntösben.

Milyen eszközökkel érhető el ez a program a szerzők szerint?

„... de terjedjen el csak ... OLY LAP, mely őt a politikába a napi események hű közlése által, mintegy PRAKTICE belévezesse, azonnal fel fog lángolni... a haszaszeret. Kivált jelen időben...” (Ady—Reményi, 6. old.)

„... azon mértékben pártoljátok az irodalmat, melyben megfogytoktazak a nemzetiség emelésének többi eszközei is.”

Ha a jelszavak régiek voltak, még ősbib az a módszer, hogy a kiválasztott nemzetet a költők és az írók majd kivezetik közép-kelet-európai babiloni fogságából. De az irodalom szerepe is csak átmeneti: „Hiú az erő nélküli harag. Ez az, amit egyelőre feleletlenül üzenek, de szívesen megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázatok”. (Balassi—Szkárosi, 8. old.)

A mű befejezése pedig: „... olvasó barátom, ha tetszik itten valami jónak, olvasd és aszerint munkálkodjál.” (Zrinyi—Szkárosi, 29. old.)

Népünk jövőjét újra 1956 táján keresni, amikor utoljára voltak divatban ezek a jelszavak, ez nem csupán a lap eredendő céljával ellentétes. Ez semmibevétele azoknak a súlyos, a nép véreltel terhes tapasztalatoknak, amelyeket akkor szerezünk. Ezek a jelszavak és ezek a tartalmak nem elégségesek az előrejutáshoz.

Látnunk kell azonban, hogy ez a program a feladatokat illetően nem is lehet konkrétabb, nehogy idejekorán teljesen leleplezze önmagát. Így még csatlakozhat hozzá mindenki, aki elégedetlen a fennállóval és/vagy nacionalizmusba könnyen áthajtható tudattal rendelkezik.

Visszautalva a folyóirat alapításakor hangoztatott célkitűzésekre: kétségtelen, a szerzők ezzel ellentétes úton járnak, nem értünk, hanem ellenünk haragszanak.

V.

MIÉRT MOST?

Miért éppen most jelent meg ez a politikai platform? A jelenlegi helyzetet tartották a szerkesztők alkalmasnak a zászlóbontásra. Miért? Eötvös így vélekedik: „Minden lénynek, mennél nagyobb belső munkássága, s lázadalma, annál kisebb külső tehetősége... így van az ország gyűlésével is, azt ügyes politikusok könnyen át fogják látni”. (12. old.)

Petőfi sem látja másképp: „Kívül csendes, csak kissé halványabb a szokottnál, de belül annál inkább háborog, mint a volkán, melynek közel van kitörése.” (26. old.)

Márciusban volt több nemzeti ünnepünk és pártunk XII. kongresszusa. Hogy százazrek hogyan vélekednek múltunkról, jelenünkről és feladatainkról, azt a fenti szerzőknél átfogóbban és mélyebben kifejtették a párt által szervezett kongresszust előkészítő széles körű vitákon szóban, munkavégzéssel, bizalommal és a jelenbe egyáltalán nem belenyugvó tettekkésziséggel.

A Mozgó Világ e cikke másfajta hozzászólás kongresszusunkhoz, elutasítja, amit ez a nép több évtizedes alkotómunkával létrehozott, kitér a tudományos elemzés elől, nem vállalja annak a pozitívna a gyarapítását, amit a szocialista mozgalom eddig felhalmozott, anyagi és szellemi tőkében egyaránt. Sok a gondunk, és tele van a kezünk munkával. Nem zavarnak meg saját építkezésünkben a kívülről lehurrogók.

Végezetül ajánljuk figyelmükbe a saját maguk által szerkesztett szavakat és kívánjuk, hogy gyorsítsa meg állásfoglalásunk a Darvas József által említett öntisztító folyamatukat:

„Úgy tűnik, hogy az értelmiség egy része nem is ismeri, nem is érti a dolgozó népnek, a termelésnek, egyszóval annak a társadalomnak a problémáit, amelyben él.”
„Nagyon szomorú dolog az, ha azok, akiknek a közönséget útba kellene igazítaniok, ezt még inkább eltévelyítik.”

Budapest, 1980. március 29.

HOSSZÚ, FORRÓ NYÁR

Görcsös röhögések és bekiabálások, néha enyhe káromkodások után elült a zaj a Mozgó Világ fő- és tördelőszerkesztői szobájában. A kihívás nem először hangzott el, legfőképpen nem volt eladdig ilyen durva. Következésményeivel azonban mindnyájan tisztában voltunk. Hosszú harcok után végre havonta jelenhett meg a folyóirat, s azonnal a legnehezebb helyzetbe kerülhet. Magamban csendesen szidtam azokat, akik mindenáron ránk erőltették, hogy az impreszszumban „legalább” az utolsó előtti oldalon ott legyen: a KISZ KB folyóirata, lélekben pedig azokat áldottam, akik így is kitartottak mellettünk. Tudtuk, hogy ott az a lapszám, amelyben sajátosan reagálunk 1945. április 4-re, korabeli dokumentumokkal, s, hogy eme oldalakon olyasmi jelenik meg, mint egy interjú Bokor Lászlóval: „... föl kéne szabadulni már.” Már régen levágtuk az „aznapi” Szabad Nép alját, nehogy szó érje a ház elejét Nagy Imre miatt, de ott volt már betördelve, megjelenőben Nagy Gáspár ÉvTiZeDhAtÁrHID-ja, Sváby Lajos kisesszéje, Wehner Tibor Trinidad-ja, Demszky Gábortól a Peremvidéken I. része, a Szabad Szó címoldala, valamint egy „spéci” összeállítás arról, hogy mi történt, történik. Nem szerettem volna abban hinni, hogy májusban nem jelenhetnek meg Petri György versei, akit nem sűrűn közöltek akkoriban, Keserű Katalin avagy Gyetvai Agnes képzőművészeti kritikái, vagy nem debütálhat Czakó Gábor az utolsó fedőlapon az általa kitalált A—Z-vel, gloszszáival.

Abban az időben pedig ki nem áldozta volna föl maradéknyi saját és családi lelki nyugalmát is, hogyha azt közölheti Háty Ágnestől (összeállítás a városi folklórból): *Hülye, aki elolvassa*, Beke Lászlótól a Jovánovics Györgyről írt esszét, vagy Alexa Károlytól a Rákosi-vers tanulmányt? S ami a fiókokban?

Mire fölocsúdtam e képtelen álomból, már kattogott az írógép, hogy mindenki, aki érdekelt az ügyben, cselekedjen. Akik részt vettek az összeállításban, pontosan jelöljék be klasszikusainknál az idézeteket, elvégre bibliofilek vagyunk. S a válasz nem sokat késlekedhet. Volt, aki vállalta, hogy földeríti, kik ama „munkabizottság” megbízottjai, mások amellet kardoskodtak, hogy a dokumentumot reagálásunkkal együtt kell közölni. Azt pedig végleg senki sem értette, hogy ha a Mozgó Világ immár „főszerkesztővé” avansált vezetője a KISZ KB tagja — miért nem tud védekezni az övön aluli ütések ellen! Miért nincs hatalma azon, amit mások történetthetnek meg? Nem néztek rá arra a naptárra, amelyen be volt jelölve, mikor lesz a következő főszerkesztői értekezlet. Úgy vélem ma már, csak kevesen sejtették, hogy miért időzítettük gyilkos és öngyilkos *Közhely*-számunkat arra a nyári időre, amikor azok nyaralnak, akikre vonatkozik — vagy: csupán nem beszélhetek erről!

Valami bizonyossá vált azonban. Elhangzott a legsúlyosabb vád: le voltunk ellenforradalmározva, s szégyen ide, szégyen oda, ezt vissza kellett utasítani Arany, Petőfi, Janus Pannonius, Kosztolányi, báró Kemény Zsigmond és a többiek nevében is.

A naptár kérélehetetlen volt: főszerkesztői értekezleten számon kérték a Mozgó Világon, hogy milyen április 4-i számot csinált, amiben mindenről szó van, csak a Szabad Népről nem. A miniszterhelyettes némileg bosszús lehetett munkatársaira, mert nem vették észre az ominózus publikációt, magam pedig már a Cinzanót is pokolba kívántam, csak akkor oldódtam föl, amikor kiderült, hogy megint hasunkat fogjuk röhögtünkben, mert filológiai válaszokkal semmisítettük meg a *Véleményezés* trióját, mely igazi marxista—leninistákból állt. Állítólag. — Öreg, mondtam rovatvezetőmnek —, azt az értesülést kaptam, hogy sikerrel járt reagálásunk. De az a bizonyos telefonhang azt is megsúgta: keményebb idők jönnek. Olyan ez, mint egy amerikai krimi: a gengszterek először csak puhatolózhatnak, a leggyöngébb embereket áldozzák föl!

Az augusztusi számban már ott volt Hajnóczy kisregénye, a Jézus menyasszonya, Swierkiewicz Róbert grafikai sorozata, mit tehattünk volna! — Attól függ, hány olimpiai aranyat szerzünk Moszkvában, ez már közhely! — nevetett föl valaki. — De az már botránykő lesz — tudtam be magamnak. Pedig jómagam csupán mint a VIT-pályázat versfelelőse állítottam össze Kancsal gyöngyszemek címmel egy kisded antológiát, melyből pontosan megtudhattam egy katona-versíró jóvoltából, mire számíthatunk: „Mert egyszer majd rájönnek még a művész-fejek, / hogy nem kábítani kell a nagy tömeget. / Hanem jót ígérni; / azt be is tartani, így leszünk erősek, / s le kell szorítani a munkaidőket. / Le egészen hatra, sőt, ha tovább megyünk / már a négy is elég lesz, állítom pihenünk / a többi hús alatt, hisz a földesurak, / kik annak idején nem dolgoztak semmit / csak szítták más vérit; / azok is megéltek.”

Kétségeimre — ezek után — pontos politikai választ a hosszú, forró nyár után kaptam. De ez már csak egy történet kezdetének a vége, amikor a Cinzano Vilmoskörtévé érik. Ősztől tavaszig.

(Folytatása következik.)

Teremtés és kísérlet

M. BULGAKOV KUTYASZÍV C. KISREGÉNYÉRŐL

„Ez csak káprázat, füst, fikció.” — mondja Preobrazsenszkij professzor, amikor a forradalomról, helyesebben az „összeomlásról” vitatkozik Bormental doktorral. „Aztán meg mi az a szabadság? Káprázat, füst, fikció... Ezeknek a szerencsétlen demokratáknak a lázálma.” — vélekedik Gömböc, a kóbor ebből intelligens úrikutyává szelidített másik főhős.

Forradalom és demokrácia, összeomlás és szabadság így válik értelmét veszte, üresen kongó fogalommá, vagy éppen „agyrémmé” egy kivételes képességű tudós okfejtésében éppúgy, mint egy jó felfogású, gyakorlatias kutya súlyos előérzetekkel terhelt töprengésében. A világ jelenségeit racionálisan mérlegelő tudós magabiztossága, intellektuális védettségtudata lefokozódik egy kiszolgáltatottságának tényét tudomásul venni nem akaró ösztönlény naiv önáltatásává.

Bulgakov kisregénye e groteszk „átrendeződés” fantasztikus víziója, s egyben a 20-as évek Oroszországa szellemi zűrzavarának különleges művészi interpretációja. Mindemellett remek olvasmány, melyben a *Morfium* című kötetből ismert önéletrajzi ihletésű orvos-alakok és *A Mester és Margarita* nagyformátumú hősei közötti átmenetként sajátos figurák „teremnek”. A gyógyító orvos, a felfedező tudós létjobbító szándékának csődje, s a gyakorlati életben elszenvedett kudarcainak tapasztalata után Bulgakov hősei már az emberi lét értelmébe vetett hit egyéb garanciáit igénylik a „teremtés” más lehetőségeit kutatva.

A *Kutyaszívben* hömpölyögnek az események, valami mindig történik, de a történés elveszti realitását, mihelyt értelmezni kellene. Nincs a dolgoknak rendje, logikája, nincs magyarázható előzmény és kiszámítható következmény. A fantasztikum úgy van jelen ebben a világban, mintha annak természetes állóják a kalucsniját, a lakóbizottsági tagok örökösen felbosszantják. Többek hető, felcserélhető. A kutya ember, a fiú — lány, a tudós — vámpír — csak nézőpont és látásmód kérdése. S mindez olyan magától értetődően. Vagy mégsem?

Tegyük egy kis kitérőt a cselekményre.

Preobrazsenszkij professzor a nagy híré moszkvai Kalabuhov-ház legtekinélyesebb lakója. Hétszobás lakásában egyedül él — operál és kísérleteket végez. Leginkább az emberi faj tökéletesítése érdekli, miközben mesterségesen fiatalít. A bolsevizmus elveszi az étvágyát, a házba költöztetett proletárok el-

Száz éve született Mihail Bulgakov. Az itt közölt írás egy Bulgakov-konferenciára készült. (A szerk.)

lopják a kalucsniját, a lakóbizottsági tagok örökösen felbosszantják. Többek között magánélete, hagyományos életvitele, a dolgok mintegy „eleve adott rendjének” megzavarásával. A Kalabuhov-ház romlása azonban visszafordíthatatlan és törvényszerű. A professzor minden tiltakozása, intézkedése, a legfelsőbb hatalmáknál való közbenjárása ellenére.

„Úgy fog menni minden, mint a karikacsapás. Először minden este kornyikálás, aztán a klozetban befagy a lefolyócsó, aztán megreped a gőzfűtés kazánja, és így tovább. Kampec a Kalabuhovnak.”

A professzor, a „tények és megfigyelések embere”, az „alaptalan hipotézisek ellensége” racionális okfejtésében látszólag mindenre magyarázatot ad. Ismereteiben, tapasztalataiban, a logikus gondolkodás biztosítékaiban bízva megfellebbezhetetlen ítéletet alkot a világról, magabiztosan rendezi maga körül az életet, tudatosan távol tartva magát a „külső” káosztól.

„Az összeomlás a következő: ha én ahelyett, hogy minden este operálnék, karénekelek a lakásomon, akkor nálam beköszönt az összeomlás. Ha bemegyek a vécébe és — már megbocsásson a kifejezésért — a vécékagyló mellé pisilek, és így fog tenni Zina és Darja Petrovna is, akkor a vécében bekövetkezik az összeomlás. Következésképp az összeomlás nem a klozetokban van, hanem a fejekben...”

A káosz azonban nem tiszteli az intellektust. Mind közelebről fenyegeti a professzor hermetikusan zártnak vélt világát, míg nem ott tör be, ahol a legkevésbé várható. Nem a külső kényszerére, hanem a belső kihívására — a személyes létben. A „saját dolgával foglalkozó” tudós tragikus vétséget követ el. Az általános emberi, az egyetemes nevében olyan területre merészkedik, mely már nem tartozik az egyén kompetenciájába, ahol nem az ember szándéka és akarata szerint alakul az élet, ahol az ember már nem felügyelheti az általa inspirált folyamatokat, s végül maga is áldozattá válik. Preobrazszenszkij kísérletező szeszélyének visszavonhatatlan következményeként démoni erőket szabadít fel, akaratlanul teremt, de teremtő géniusza csak hátborzongató szörnyszülettire futja. Gömböcből Gömbös polgártárs — „egy kedves kutyaából egy szemét ember” lesz.

Milyen mechanizmus működése teszi elkerülhetetlenné az „összeomlást”, mely a professzor fejében csakúgy végbemegy, mint az általa olyannyira gyűlölt „proletáréban”? A kisregény összes „emberi” és „állati” szereplője ugyanazon feje tetejére állott, felbolydult világban próbál magára találni, a léte biztonságát veszélyeztető erőkkal szembeszállni, vagy legalábbis védekezni. A fenyegetettségérzés, katasztrófa hangulat, az állandóság hiánya, egy bizonyos függőség egyaránt nyomasztja a tudós szűkebb és tágabb környezetét. Míg azonban a tudós függősége saját kisszerű, nyárspolgári világának túlértékelése, a világ jelenségeinek tisztán intellektuális reflektálási képessége, s a lét valós folyamatai közötti feszültségből fakad, addig a „tanítványok” és „teremtmények” már e szemlélet következményei, másodlagos lenyomatai, groteszk torzulásai. Egy *grandiózus kísérlet* alanya lesz ember és állat, a személyiség mikro- s a közösség makrovilága.

A professzor kísérlete modellértékű, egy méreteiben és hatásában is nagyobb, veszélyesebb vállalkozás kézzelfoghatóvá tétele, tárgyiasítása. Az önnön kivételes képességeiben feltétlenül bízó tudós önhittsége, zsarnoki kérlelhetlensége, széplelkű voluntarizmusa ugyanannak az aránytévészítő, életidegen, normasértő léthez való viszonyának a *személyes* változata, mely az általa megvetett „bolsevizmus” rendszerét, e *személytelen* „nagyvilágot” mind mélyebben

átjárja. A professzor ugyanúgy a legszemélyesebbet sérti, amikor az egyetemes emberi nevében az emberi agyakban vájkál, mint Svonder és társai, amikor a társadalmi igazságosság nevében jogot formálnak a magántulajdon feletti rendelkezésre, az (egyelőre csak a lakóteret érintő) „újrafelosztásra”. Végérvényesen felbomlik az egyensúly test és lélek, anyag és szellem között. A spirituszban tárolt hipofizis kézzel fogható anyag, lecsupaszított matéria, az „egész” rendszeréből kiszakított testdarab, az emberlét materiális töredéke, mely háttorzongatóan tudatosítja a halandóság visszavonhatatlanságát, a létezés végességét, az anyagiság korlátait. A kísérletező tudós épp ez ellen lázad, amikor az intellektus korlátlan hatalmában bízva meg akarja fiatalítani, tökéletesíteni, újra akarja teremteni az embert — bármi áron.

Ugyanígy nem vesznek tudomást korlátozott történelmi lehetőségeikről a proletárforradalom „kísérletezői”: köz- és önveszélyes elszántsággal, hévvel és konokul teremtik az új rendet, vállalják magukra az emberiség boldogításának misszióját. S e két dolog valahol nagyon is összefügg — a kisregény cselekményében is összekapcsolódva. A kísérlet — itt és ott — sarlatánságnak, manipulációnak bizonyul, a kiváltott folyamatok ellenőrizhetetlenné, az eredmény ropantul veszélyessé válik, a teremtés félresikeredik, démoni erők játékszerévé válik az ember.

Mert mi is történik? Egy jó képességű, sokat tapasztalt, szívós, ravasz és hiú, de ugyanakkor kedves és természetes lény — Gömböc — a tudós „szellemi” hatására elveszti „egyéniségét”, majd az operáció után egész fizikai lényé átalakul. Életősztöne, természetes kutyalénye, „jó szimata” fokozatosan eltompul a kényelemben, öntelt és fennhéjázó lesz, a sors kiválasztottjának érzi magát.

„Szép vagyok. Meglehet, hogy ismeretlen kutyaherceg vagyok inkognitóban — gondolta a kutya, miközben azt a kávészínű, elégedett képű, bozontos ebet nézegette, aki a tükör mélyén sétálgatott... Nagyon is meglehet, hogy a nagymamám félrelépett egy újfundlandival.”

A kitaszított, nyomorúságos helyzetben lévő kóbor eb feladja „függetlenségét”, „szabadságát” — az elementáris létkénszernek engedelmessé, kutyalényével teljes összhangban. A professzor manipulációját kényszerűen tudomásul veszi, időnként áttatja magát — de ösztöne titkon veszélyt sejtet:

„A kutya az összes itt lévő dolog közül legjobban a harapásost gyűlölte, és legjobban azért, ahogy ma nézett. Máskor bátran és egyenesen nézett, ma viszont oldalvást, csak hogy elkerülje a kutya tekintetét. Ma feszülten és hamisan nézett, és a szeme mélyén valami rossz, aljas dolog rejtett, ha éppen nem egy egész bűntény.”

A korábbi függő helyzetét mintegy pozitív élményként megélő kutyába (a professzor a „jótévő”, az „intenség”, a „kutyamesék varázslója”) csak az operáció előtti pillanatban hasít a felismerés: „Gonosztevő”.

De míg Gömböc eredendő józan ítélőképességét (l. olvasási készségének kialakítása) „jólétének” kiteljesedésével fokozatosan elveszti, addig a narrátor mindvégig ironizál, s a dolgok álságossága, hamissága már a kezdet kezdetétől érzékelhető. A professzor magasröptű eszme-futtatásai morálról, terrorról, meggyőzéstől stb. azonnal lelepleződnek tettei tükrében. Vegyük csak a „kutyacsalogatás” mikéntjéről vallott nézetét:

„— Hogy sikerült idecsalogatnia egy ilyen ideges kutyát, Filipp Filippovics? — kérdezte egy kellemes férfihang, és a nadrágszár a helyére csúszott. Dohányzag áradt szét, és a szekrényben csörömpölni kezdtek az üvegek.

— Kedvességgel. Az egyedüli módszer, amely megengedhető egy élőlényvel való bánásmódban. Terrorral semmit sem lehet elérni egy élőlénynél, bármilyen fokán álljon is a fejlődésnek. Ezt mindig is mondtam, mondom most is és fogom is mondani.”

Mi azonban tudjuk, hogy e tekintetben a „különleges krakkói” kolbász sem elhanyagolható tényező.

Anyagi és szellemi értékek, szempontok ilyen átrendeződése, összekuszálása a kisregény egész világának bizarrságát, groteszk voltát reprezentálja, ahol a meggyőzést a kolbász, a reményt egy megfelelő haláleset, a világ szellemi állapotát a kalucsni-helyzet jelenti. Ahol egy álszent módon csapdába ejtett szerencsétlen kóbor ebet „átnevelnek”, majd feláldozzák a „tudomány oltárán”. Ahol szerelmi kalandra vágyó hiú öreglányok és potenciaszegény öregurak megfiatalításának mindennapos (jól fizető!) rutinmunkája után a doktor beugrik a Nagy Színházba, az „Aida” második felvonására, s a „nagy kísérlet” közben is operáriákat dúdol.

E kaotikus világba lép be az új teremtmény, a látszólagos véletlen szülötte, a professzor „fő műve”, e XX. századi orosz Homunculus. A teremtő: Preobrazsenszkij. Már maga a név is egyértelműen utal a „Preobrazsényije Hriszta” — „Krisztus színeváltozása” mozzanatra — azaz Jézus élettörténetének arra a pontjára, ahol földi alakján átsugárzik örök lényé, kinyilvánul istensége. Bulgakov parodisztikus megjelenítése előtt idézzük fel Máté evangéliumát:

„... Jézus maga mellé vette Pétert, Jakabot és testvérét Jánost, s fölment külön velük egy magas hegyre. Ott elváltozott előttük, arca ragyogott, mint a nap, ruhája pedig olyan fehér lett, hogy vakított, mint a fény.” (17, 1—9)

Bulgakovnál:

„A mennyezet alatt egy fehér gömb úgy fénylett, hogy belefájdult a szemé. A fehér ragyogásban egy áldozatot bemutató pap állt, és félhangon a Nilus szent partjairól dúdolt. [...] az istenség tetőtől talpig fehérbe volt öltözve, és erre a fehérségre, mint egy stólat, keskeny gumiköpenyt húzott.”

Az orvos asszisztense, a hangsúlyozottan szép férfi, Bormental doktor naplójában bontakozik ki e véletlen teremtés a maga teljességében. A mesteréért rajongó tanítvány kezdetben szakszerűen tudományos feljegyzéseit fokozatosan váltja fel a hétköznapi ember döbbenete, zavarodottsága a nem várt fejlemények hatására. S az istenségkép is veszít ragyogásából...

„Új fejezet kezdődik a tudományban: létrehoztuk a homunculust Faust bármilyen retortája nélkül. A sebész kése életre hívott egy új emberi egyedtet. Preobrazsenszkij professzor — ön Teremtő. (Paca)” Majd később: „Az öreg szünet nélkül Klim kórtörténete fölött kotlik. Nem értem, mi a helyzet. Dörögött valamit arról, miszerint kár, hogy nem nézte meg a prospektúrán Csugunkin egész tetemét. Nem értem, mi a baj. Nem mindegy, kinek a hipofízise?”

„A vegykonyhában” különös emberi lény készült. A modern kori Faust és tanítványa, az okos és szorgalmas, de fantáziátlan Wagner-Bormental olyan „embergyurmát” produkált, mely messzemenően igazolja a mefisztói bölcsességet: „A saját teremtményeink / végül is a fejünkre nőnek.” A fokozatosan emberformát öltő Gömböc, azaz Poligraf Poligrafovics Gömbös a „létért epedő Homunculus” groteszk ellenpólusa. Wagner doktor teremtménye „Bár szellemi javakkal bőven ékes / testi alkalmassága vajmi kétes” — Preobrazsenszkij gyermeke („apuska!”) a feljegyzések szerint megfellebbezhetetlenül hús-vér alak.

„Azt követően, hogy levált a farka, teljesen tagoltan kiejtette azt a szót, hogy »söröző«. [...] Káromkodott. Káromkodása módszeres, folyamatos és szemmel láthatóan teljesen értelmetlen.”

Bormental doktor január 17-i bejegyzése szerint:

„... Gömböc külseje véglegesen kialakult.

- a) testalkata tökéletesen emberi;
- b) súlya 3 pud körül;
- c) alacsony növésű;
- d) feje kicsi;
- e) dohányozni kezdett;
- f) emberi táplálékot eszik;
- g) önállóan öltözik;
- h) folyékonyan beszél;

Mit tesz a hipofizis (paca).”

S a folytatás is törvényszerű — homunculusi: „Én meg kiruccanok a nagyvilágba / s az 'i' betűre pontocskát teszek.” P. P. Gömbös rövid pályafutása alatt elképesztő gyorsasággal sajátítja el a nagyvilág hatalmi pozícióinak birtokba vételét célzó módszereket — a jobblétre szenderült balaljkás alkoholista üres és primitív jelleme, csökevényes személyisége, s a macskagyülölő, ravasz kutya vad ösztönlénye „szervesül” a „Tisztogatási Alosztály” vezetőjének bőrzekés, angolcsizmás alakjában. Alaposan dokumentált, hivatalból támogatott hatalommániájának szabad utat engedve a professzor által oly gyakran emlegetett terror megtestesítője lesz — zűrzavart és káoszt teremtve mindenkori jelenlétével. Még a művelt, intelligens tudós is dührohamokban tör ki, rászokik a káromkodásra, papírfecnikkel aggatja tele arisztokratikus ízléssel berendezett lakását és lehamuzza a szőnyeget — egyszóval bekövetkezik az a bizonyos „összeomlás”. Elszabadul a pokol, egyre többet emlegetik a világvégét, az ördögöt, a sátánt, s „Úgy tűnik, ebben a lakásban minden balul üt ki — gondolta Bormental profétaian.”

A szabadon garázdálkodó démoni hatalom megfékezésére csak egy lehetőség adódik — ugyanaz a drasztikus megoldás, mely ezen erőt létrehívta — a „művi beavatkozás”, az operáció. A tévedését beismerni kénytelen tudós „Sokáig szívta második szivarját, a végét teljesen szétrágta, és végül tökéletes magányában, zölden, mint egy ősz Faust, felkiáltott: — Bizony isten, azt hiszem, rászánom magam.”

A kezdeti „wagneri” tudósi önhittség — „nem áll ellent a kísérletező / elmének a természet semmi titka, / s mindazt, mit szervesen hoz létre ő, / az ember kikristályosítja.” — kritikája is e második aktus, a létből való visszahívás aktusa, a dolgok eredendő rendjének helyreállítási kísérlete. Preobrazszenzkij rádöbben, hogy a lének van olyan szintje, mely az ember elől elzárt, racionálisan nem megközelíthető, praktikusán nem formálható.

„Íme, doktor, mi lesz abból, amikor a kutató ahelyett, hogy a természettel karöltve, tapogatózva haladna, erőltet egy kérdést, és fellebbenti a titok fátylát: nesze neked, itt van Gömbös, és edd meg, amit főztél.”

A professzor ezen újabb „nagy fölfedezése” már messze nem tudományos probléma csupán, az emberlét egészét érintő, globális kérdésként merül fel.

„Át lehet ültetni Spinoza vagy bárki más efféle hipofizisét, és egy kutyából különleges intellektust alkotni. De mi a francnak? — kérdezem én. Magyarázza meg nekem, legyen szíves, minek mesterségesen Spinozákat fabrikálni, ha bármelyik fehérnép megszülné, amikor csak akarja. Hisz madame Lomonoszov-

va is megszülte Holmogoriban a maga hírességét. Doktor, az emberiség saját maga gondoskodik erről, és evolúciós rendben minden évben makacsul, mindenféle szemétnak a tömegéből kiválasztva, tucatjával alkotja meg a lángelméket, akik megszerítik a földgolyót.”

A jelenségek felismerése, a tudás önmagában mit sem ér a dolgok lényegére, értelmére való rákérdezés nélkül. A professzor valódi felismerése nem a hipofízis működési mechanizmusának feltárása, hanem az az önkorlátozó létértelmezés, miszerint a világ tökéletesítése nem az egyes ember dolga, hanem az emberiség elrendelt kollektív missziója. A hétköznapi létben kiépült függőségi viszonyok, hatalmi manipulációk — bár tagadhatatlanul életveszélyesek —, nem kérdőjelezhetik meg a lét egészének örök törvényeit — mely szerint az embernek emberszíve, a kutyának kutyaszíve kell hogy legyen. A titok titok marad — nem vezet evolúciós út a „kutyától Mengyelejev kémikusig”.

A korábbi kisregényben, a *Végzetes tojásokban* az őstermészet, „a fagy istene közbeavatkozik”, s véget vet a tévedésből kikelesztett szörnyek toambo ásának. A *Kutyaszívben* a tudós kényszerül súlyos „korrekcióra”, kutyalétbe parancsolva vissza az embert. A cselekmény lezárul, a hipofízis a helyére kerül (vissza a spirituszba...), a történetnek azonban nincs igazán vége.

„A kutya szörnyű dolgokat látott. A nagy hatalmú ember csúszós kesztyűbe bújtatott kezét beledugta valami edénybe, elővett egy agyat — a makacs, állhatatos ember, aki egyre akart valamit, vagdosott, vizsgálgatott, hunyorgott és énekelt:

— A Nilus szent partjaihoz...”

A szellemi vétsége következtében függő helyzetbe került ember megoldása azonban ismét merőben dologi jellegű, szembesülése önmagával felszínes és ideiglenes. A tudós képtelen lemondani a világrend tökéletesítése érdekében vállalt praktikus szerepéről, intellektuális fölényéről, s így „megrendülése” is kisserű, bukása olyan csőd, melyből hiányzik a „felmentő” tragikum. A kockázatos lét vállalásának nyomasztó terhét és megrendítő szépségét megörökítő *A Mester és Margaritában* hangzik majd fel a bulgakovi „ecce homo” — idézzük most végezetül ezt:

„— Mire akarod, hogy esküdjem? — kérdezte most már nagyon megélenkülve a kötelékétől megszabadult fogoly.

— Mondjuk... az életedre — ajánlotta a prokurátor. — A pillanat éppen alkalmas, hogy megesküdjél rá, hiszen úgyis egy hajszálon függ, tudd meg.

— Talán bizony azt hiszed, te függesztetted föl, hégemon? — kérdezte a rab. — Nos, ha ezt hiszed, erősen tévedsz.

Pilátus összeresztent, és fenyegetően dűnnyögte:

— Én elvághatom ezt a hajszálat!

— Ebben is tévedsz — mondta a rab sugárzó mosollyal, kezével ernyőzve szemét a nap ellen. — Mert ugyebár, elismered, hogy csak az vághatja el a hajszálat, aki felfüggesztette!”

BAGI IBOLYA

Beszélgetés Litvániáról*

Tomas Venclova: Egy országból származunk, más vidékről, mert Czesław Miłosz Šetainiaiban, Litvánia földrajzi középpontjában (lengy.: Szetejnie) született, ahol mindamellett egy jelentős lengyel kolónia élt, talán már Vytautas idejétől fogva. Ezek elsősorban lengyel nyelvű területek voltak, ami az eredeti Litvániában, Žemaitija és Aukštaitija** határán inkább kivételnek számított. Én Klaipedában születtem, 26 évvel később, mint Czesław Miłosz. Kétesztendő voltam, amikor el kellett menekülnünk Hitler elől. A háborút követően számos viszontagság után érkeztem Vlnába, és ugyanazt a Vilnai Egyetemet végeztem el, csak más körülmények között. Az orosz megszállás idején az egyetem egész más volt, csak az épületei maradtak meg: kitűnő reneszánsz, barokk, klasszicista, nagyon szép épületek, bizonyosan nem rosszabbak a krakkói Collegium Maiusnál, csak egy kicsit más stílusúak. Megmaradt a könyvtár is, amely alapvetően lengyel nyelvű volt, és lényegében hozzáférhetetlen (*nevetés*). Ezen kívül minden teljesen megváltozott.

Hosszú időn keresztül nagyon keveset tudtunk az egyetem múltjáról, hagyományairól. Az egyetem litván volt, és ma is az. A lengyelek általában úgy tudják, hogy ezeket az országokat teljesen eloroszosították, ami alapjában nem igaz. Elég komolyan törekedtek erre, de sikertelenül. Litvánia, Lettország és Észtország is nagyon jól megőrizte a nyelvét. Az egyetem litván volt, de erősen szovjetizált. Mégis, ezen az egyetemen, éppúgy, mint számos más hallgatónak, sikerült áttörni a szovjetizáció felszínét, és egyszerűen normális egyetemistának, s ami ebből következik, normális embernek maradnom talán. Ez azonban nem mindig volt egyszerű. Később, már valamikor a hatvanas—hetvenes években lassan kezdett visszatérni a Vilnai Egyetem régi tradíciója, mindenesetre kevésbé hallgatták el. Bár ami azt illeti, sok mindent lehet erről mondani. Különös helyzet ez, hiszen az egyetem hihetetlen változásokon ment keresztül, mégis megmaradt ugyanannak. Egy kulturális egész, még akkor is az volt, amikor megváltozott az oktatás, a hallgatók nyelve és hasonlók. És most esetleg épp az egyetemünktől indíthatjuk a beszélgetést, ráadásul talán kronológiai áttekintésben.

Czesław Miłosz: Az én, a mi egyetemünk különféle alakváltozásokon ment keresztül, kezdve a Jezsuita Akadémiától.***

A Jezsuita Akadémián az előadások — feltételezem — latinul folytak, de volt lengyel, litván, észt, lett nyelvű lektorátus is. Az egyetemi Szt. János templomunkban volt egy prédikátor, aki litván nyelvű szentbeszédeket tartott. Ezt a XVII. század eleji hitszónokot és egyben litván lektort Širvydasnak vagy Szyrwidnek hívták, az ő tiszteletére írtam egy verset, ami lengyelül sosem jelent meg, de litvánul igen, az itt helyet foglaló Tomas Venclova fordításában. Először talán felolvasom lengyelül, ő pedig litvánul. Ez egyfajta közös mű: kölcsön-

* A krakkói Jagelló Egyetemen 1990. május 22-én elhangzott beszélgetés szövege.

** Žemaitija (lengy.: Żmudź) Litvánia északnyugati része, Aukštaitija (lengy.: Auksztota) Litvánia délkeleti része.

*** Báthori István alapította 1578-ban.

nösen fordítjuk egymást. A vers címe: „Filológia”. Nem véletlenül. Azért, mert szerintem Litvániát inkább a filológia teremtette meg, mint a történelem. Vagyis, a régi Litvánia bealkonyult, eltűnt, és a XIX. században, hogy úgy mondjam, a nyelv keltette új életre. Innen ered a nyelv jelentősége a litvánok számára. Szyrwid jezsuita volt, elég beteges, úgy emlékszem, tüdőbajban halt meg. Ő szerkesztette az első litván—latin—lengyel szótárt, amelyet 1612-ben adtak ki.

Konstanty Szyrwid vagy Konstantinas Širvydas volt az első kiemelkedő litván filológus, a szótár szerkesztője, és feltehetően ő írta azt a litván nyelvtant is, amely eltűnt (címe: „Clavis, linquae lithuanicae”, 1630?), és remek hitszónok volt, egy litván Skarga. Egyébként Skarga is tanított a Vilnai Egyetemen, ő volt az első rektora. Ez az időszak, a XVI—XVII. század volt az első aranykora a litván irodalomnak, mely akkoriban kizárólag, vagy szinte kizárólag vallásos irodalom volt, de nyelvi szempontból igen rendkívüli és fontos jelenség a mostani időszak számára, amikor is a nyelv egy új szinten próbál újjászületni. Azt is mondhatnám, hogy a fordításban helyenként igyekeztem Szyrwidre jellemző formákat, idiómákat használni, melyek kicsit különösen hangzanak a mai litván fülnek. No és szillabikus verselést, ami a litvánból került át a lengyelbe, és ma már szinte egyáltalán nem használják. De azt is meg kell mondanom, hogy a Vilnai Akadémia e korai korszakát nem lehet összevetni a hazafiság vagy nacionalizmus jelenlegi formájával — mindez egész másként festett. Volt egyfajta állami hazafiság, a Nagyfejedelemségnek, a Lengyel Királyságnak különböző állammodelljei éltek, nagy vita folyt arról, hogy melyik a jobb e modellek közül, de ugyanakkor az ember mintegy nemzetiségfelettinek, egy közös állam lakójának érezte magát. Az ember elsősorban európai volt, ezt követően a Köztársaság állampolgára, majd lengyel vagy litván, a Lengyel Királyság vagy a Nagyfejedelemség állampolgára. Remélem, hogy unokáink és dédunokáink idején még helye lesz valami ilyesminek, hogy az ember majd elsősorban európainak érezheti magát, ami nem fogja zavarni nemzeti identitását. De ezek súlyos, összetett dolgok voltak, a történelem folyamán módosultak, és épp ez a Lublini Unió problémája,* amit a lengyelek és a litvánok teljesen eltérően értékelnek. Úgy vélem, erről szólhatna néhány szót Czesław Miłosz.

Cz. M.: A lengyelek általában nehezen értik meg a litvánokban élő félelmeket, ezt a nyugtalanságot a lengyelekkel kapcsolatban. Azt, hogy egész másként viszonyulnak a Lublini Unióhoz, amely Lengyelországban mindmáig annak a szimbóluma, hogy ügyeinket a tolerancia, egyetértés szellemében oldjuk meg, hogy „szeressük egymást”, és így tovább. A Lublini Unió a litvánok számára katasztrófa volt, mivel a következményei szempontjából értékelik, vagyis: fokozatosan ellengyelesedtek a litván felsőbb társadalmi osztályok, melyek eleinte a Litván Nagyfejedelemségben főként óbeloruszul, az ország hivatalos nyelvén beszéltek. Otthon litvánul, de a Nagyfejedelemség nyelve az óbelorusz volt, és talán ez a nyelv volt az első lépcső a lengyellé váláshoz. A litvánok mindenestre elveszítették minden felsőbb társadalmi osztályukat, vagyis a tősgyökeres nemességet és az arisztokráciát, csak a litván nyelv maradt meg a parasztság nyelveként, amely — ellentétben például az ír vagy a gael nyelvvel — fennmaradt és újjászületett.

* 1569-ben kötötte a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség.

Az én egyetememen, azon, amelyiken tanultam, már kevés nyoma volt a Litván Nagyfejedelemségnek. Valamennyi volt, mert mégiscsak tanultam a Litván Nagyfejedelemség közigazgatási-politikai rendszerét, nem csak Lengyelországot. De Vilna már nagyrészt lengyel-zsidó város volt, a lengyel nyelv volt túlsúlyban, vagyis teljesen más volt, mint később, Tomas egyetemi éveim alatt. Meg kell értenünk a litvánok érzékenységét és teljesen eltérő nézőpontjukat. A litvánok ellengyeledése nem terv eredménye volt, egy hosszan tartó, fokozatos folyamatként ment végbe. Az én családom a XVI. században már beszélt lengyelül, az okiratokban az óbeloruszt használta, egy XVI. századi szabályos okirat, jogi okmány cirill betűs írással, óbelorusz nyelven kezdődött, átváltott lengyelre, majd cirill betűs óbelorusz jogi formulákkal végződött. De már a XVI. század valójában nagyfokú veszélyt jelentett a litván nyelv számára, és ez a folyamat úgy meg is erősödött, hogy a litván nyelv szempontjából talán a XVIII. század lett a legtragikusabb időszak, amikor bekövetkezett a nevek ellengyeledése, amely egyszerűen azért ment végbe, mert a lengyel hangzásuk szebbnek tűnt, magasabb társadalmi rangot adott. A litván félelmekről, nyugtalanító gondolatokról nem szabad megfeledkezni, ha a Lublini Unióról beszélünk.

T. V.: Igen, természetesen igaza van Czesław Milosznak, amikor arról beszél, hogy a litván felsőbb társadalmi rétegek ellengyeledése mintegy természetes úton, fokozatosan ment végbe. A litvánok körében azonban él egy — szerintem igen helytelen — elfogultság, hogy ebben időről időre valamilyen tervszerűséget lássanak, sőt, egy kicsit démonikus lengyel ármányt, aminek kezdetől fogva az volt a célja, hogy elnyomja Litvániát, és felszámolja a litván nyelvet. Szerintem ugyan ez ostobaság, mégis benne él a nemzettudatban, és ahhoz, hogy leküzdhessük ezeket a sztereotípiákat, számolni kell velük. És amint Czesław Miłosz említette, a XVI. és XVII. századot követően — a litván nyelv és írásbeliség aranykora után, amikor szigorúan a nemzeti nyelvet használták, mely egyetlen indoeurópai nyelvre sem hasonlít, s amelynek gyönyörű archaikus formái és gyönyörű archaikus szókészlete teljesen megmaradtak — eljött a XVIII. század, amikor a litván nyelv szinte eltűnt, részben, be kell vallani, a Vilnai Akadémia, és különösen a főiskola hatására, mely utóbbi már világi intézmény volt, a XVIII. században alapította a Nemzeti Nevelési Bizottság* az Akadémia részeként. Amikor a latint felváltotta a lengyel, amikor a litván tanszék teljesen eltűnt, nagyon kevés könyvet nyomtattak litvánul, hihetetlenül furcsa nyelvet használtak. Létezik egy fogalom: „pidgin English”, azt is mondhatjuk, hogy volt egy „pidgin Lithuanian”, vagyis lényegében minden szótó, minden szógyök lengyel volt, csak a nyelvtan maradt meg litvánnak.

Az elszlávosodott litván nyelv valójában már nem bírt különösebb értékkel mint nyelv, valami furcsa zsargonná vált, és kiszorult a magasabb iskolákból, a jobbfejta iskolákból, a sajtóból, a nyomtatásból, a közéletből. Az 1791. május 3-i alkotmányt, akárcsak a Lublini Uniót, a litvánok nemzeti identitásuk elvesztése kezdetének tartják, éppoly kevés jóindulattal fogadták. Hiszen a május 3-i Alkotmány csaknem megszüntette a Litván Nagyfejedelemséget. Az államnak görög katolikusnak kellett lennie, ebből következően kizárólag lengyelnek. A litván nyelvet csak mint egy dialektust, mint egy különleges helyi nyelvjárást túrték meg. Egy nyelvjárás, és semmi több. Ám a felosztások után Lengyelország helyzete nagyon komolyan megváltozott, a Vilnai Egyetem ismét je-

* Tkp. a lengyel oktatásügyi minisztérium.

lentős szerepet játszott a litván nemzettudat újjászületésében. Beszéltünk az írországi gael nyelvről, mely hasonlóképpen eltűnt az angol nyelv hatására. De valóban eltűnt, mert ma Írorszáiban csak valami isten háta mögötti falvakban beszélnek gael nyelven, s nem többen 35 ezer embernél, akik a mindennapi életben szintén inkább az angolt használják. Dublinban egy gael és tízegyhány vagy talán több tucat angol nyelvű újságot adnak ki. És a gael nyelvű újságot senki sem veszi. Litvániában ma egészen más a helyzet. A litván nyelv a legteljesebben él, és hihetetlenül eleven. A sajtó javarészt majdnem kizárólag litván nyelvű. Nekünk sikerült az, ami nem sikerült az íreknek. Ebben egyébként igen nagy szerepük volt a lengyeleknek. Köztük Mickiewicznek.

Cz. M.: Meg kell értenünk, hogy a litvánokat nyugtalanítja az a fenyegettség, hogy beolvadnak a szláv nyelvi környezetbe. Vonatkozik ez a lengyellé és az oroszvá válásra is. A litván nyelvnek az volt a szerencsétlensége, hogy nagyon nehéz volt, továbbá az, hogy a hatalmas, szláv népek által lakott területeket magába foglaló Litván Nagyfejedelemség nyelve az obelorusz volt. A litván nyelv erre nem volt alkalmas, túl nehéz volt. De egyúttal ez volt a szerencséje is, ezért állt ellen a lengyelesítésnek és az oroszosításnak is.

T. V.: Így van. Mindig nagyon büszkék vagyunk arra, hogy a litván nyelv, miként azt Ferdinand de Saussure mondta — a preklasszikus, vagyis Vergilius előtti latin szintjén áll. Szóltam a litván nemzettudat újjászületéséről, mely a XVIII. század után következett be, amikor a litván nemzeti identitás szinte teljesen eltűnt. S arról, hogy óriási szerepet játszott ebben Mickiewicz, a filomata mozgalom, részben Słowacki is, Kraszewski igen jelentős mértékben. Azok az írók, akik lengyelül írtak, ugyanakkor Litvániát tekintették hazájuknak vagy egy számukra nagyon fontos tájnak, mint például Słowacki, aki Ukrajnából származott, de mégis litván témákról írt. Egyetemre is járt Vilnában. Mickiewicz ráadásul tudott egy kicsit litvánul, ez kiderült, mert van három litván népdal, amit ő jegyzett le. És hibátlanul, vagy szinte hibátlanul jegyezte le, amit nem tudott volna megtenni, ha nem ismerte volna a nyelvet. És a fejedelmi Litvánia egész mítosza, majd a „Pan Tadeusz” történelmi Litvániája mindig is fontos volt a litvánoknak.

Mickiewiczet már a XIX. században fordították, és szinte ugyanolyan fontos volt a litván nemzettudat, mint a lengyel nemzettudat számára. Sokan legalább ugyanannyira a litvánok nemzeti prófétájának tartják, mint a lengyel népének; saját költőjüknek, költőkirályuknak érzik. Kisebb mértékben vonatkozik ez Słowackira, Norwidra, Kraszewskire és másokra. Az egyetemnek épp ez a nagy lengyel korszaka volt igen döntő hatással a litván nemzettudat újjászületésére, mert megadta Litvániának azt a csodálatos mítoszt, mely szerint szakrális tér, olyan tér, ahol az történik meg, ami a legfontosabb. A Vilnai Egyetemen élt egy másik mozgalom is ezzel egy időben, főként azoknak köszönhetően, akik személyesen ismerték Mickiewiczet, de arra törekedtek, hogy litvánul írjanak, új életre keltsék Širvydas, Daukšy nyelvét, az ősi vallási szövegek nyelvét, a még romlatlan, még eredeti litván nyelvet. Erről is beszélhetnénk, és úgy gondolom, Czesław Miłosz szólni fog erről, hiszen ő ismeri ezeket az írókat, és szokta verseiben idézni őket.

Cz. M.: Igen, volt az íróknak egy egész ilyen csoportja, némelyek két nyelven írtak, vagy a tiszta litvániságot képviselték, az ősök nyelvéhez való visszatérésre szólítottak fel, lengyelül — pl. itt van az én vidékem, a Nevėžis völgyének lengyel leírása Ludwik Jucewiczról. De voltak olyan költők, mint Poška, ez a žemaitijai nemes, az ő birtokán állt a „Pan Tadeusz”-ban leírt Baublis-tölgy.

Poška lengyelül és litvánul is írt, Paszkiewiczként ismerték, Poška-Paszkiewicz. fokozatosan visszavonultak. Időben közelebb hozzánk, Vilna környékén nyelv-sárgarigót jelent (lengy.: drozd), de a plébánia anyakönyvébe úgy jegyezték be, amikor megszületett, mint Drozdowski.

T. V.: Igen. És időnként úgy is írta alá a nevét, hogy Drazdauskas.

Cz. M.: Mindez igen érdekes a kutatás számára. Kevesen tudják, mennyire visszaszorult a balti elem a szláv nyomására a történelem folyamán. A régészek kutatásai szerint a baltiak igen messzire eljutottak, egészen Moszkva alá, majd fokozatosan visszavonultak. Időben közelebb hozzánk, Vilna környékén nyelvi változás ment végbe, ami azon alapult, hogy volt két falucska: az egyik litván nyelvű, a szomszédos falucska — belorusz, egymás között házasodtak, a belorusz használata könnyebb és elterjedtebb volt, és egy idő múlva a litván falucska belorusszá vált. Majd a következő, vagy az eggyel követő nemzedék idejére a belorusz falucska lengyellé lett. Az soha nem történt meg, hogy egy litván falu lengyellé vált. Ez mindig csak néhány nemzedék alatt a beloruszokra keresztül ment végbe. Fontosak ezek a folyamatok, hogy megértsük, mi történt, ha a Vilnától délre eső lengyel nyelvű területekről van szó. Van némi igazság abban, amit a litvánok az ottani lakosság ellengyelesedéséről tartanak, de természetesen nem fogadhatjuk el azt, hogy akik lengyelül beszélnek, azoknak litvánul kelljen beszélniük.

T. V.: Elvileg igen. A litván nép tudatába nagyon mélyen beleivódott a balti elem történelmi visszaszorulása, sokat írtak erről a történészek, nyelvészek — így aztán mindenkiben nagy a félelem ettől a feltartóztathatatlannak és fatálisnak érzett visszaszorulástól. Ha egy ember, mondjuk, valamikor haldoklott, de túlélte, akkor örökre emlékezetében marad a haldoklás. Ezt senki sem felejtí el. A litván nép éppígy soha nem felejtí el, és valószínűleg sosem fogja tudni elfelejteni, hogyan haldoklott a XVIII. században és még a XIX. század elején is. Habár később újjászületett, ez a halálos betegség mégis nagyon elevenen él az emlékezetében. De azt mondanám, hogy most egy kicsit mindenestre megfordult a helyzet, noha ennek nincs minden litván a tudatában. Vilna például feltűnően megváltozott demográfiai szempontból. Manapság főként litván város, részben orosz — vannak orosz betelepülők, valamint néhány, bár nem sok régi orosz, még a cári időkből, akik jelentős mértékben ellitvánosodtak. Vilnában a lengyel elem ma már inkább eltűnőben van, a lengyelek aránya nem több 15 százaléknál, ráadásul nem is mindegyikük beszél lengyelül. A lengyel elem Vilna környékén, és leginkább Vilnától délre, Šalčininkai vidékén maradt fenn, amiről az utóbbi időben elég különös felfogás él. Ezekben a falucskákban, ahol — mint azt már említettük — először a litvánról belorusz nyelvre váltottak, majd lengyelre, még ha igen lassan is, egy ellentétes folyamat megy végbe. Ez inkább egy természetes, kényszer nélkül zajló folyamat, mert a trocki vagy swicieai járásban a litván elem erősödik anélkül, hogy a hatóságok törekednének erre, mivel az újjászületés előtti időkben, vagyis Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev idején természetesen nem támogatták ezeket a folyamatokat, inkább nehezítették. Annál inkább helye van a litván elem beszűrődésének és megerősödésének Vilna környékén. Ezzel tisztában kell lennünk. Vilna és vidéke ma erőteljesebben litván, mint volt a háború előtt.

Cz. M.: Hozzá kell még tenni, hogy a Vilnától délre élő lengyel népesség nagyon erős oroszosodásnak van kitéve. Magam is láttam annak a kislánynak a füzetéről készült fényképet, aki orosz betűkkel írta le a lengyel imádságot

(ez az oroszosodás külön téma, érdemes lenne beszélni róla), de szellemi oroszosodásról is beszélhetünk, ha a mentalitásról van szó.

Ezek a területek a párt legkonzervatívabb rétegének a támaszai. A Moszkva-barát kommunista párt támaszai, és ennek a konzervatív rétegnek az ellenőrzését bizonyítja a legutóbbi nyilatkozat, a Moszkvához intézett felhívás a litván függetlenség ellen. Ez valóban képes hosszú időre megmérgezni a litvánok és a lengyelek kapcsolatát. A szejm vilnai küldöttei szerencsére Litvánia függetlenségére szavaztak, de a többség Šalčininkai oldalán áll, és ez a többség idegenkedik, ha a függetlenségről van szó.

T. V.: E ponton, miként azt már más alkalommal mondtam, mint litvánok, magamra kell vennem az ördög ügyvédje szerepét. Az, amit ma a lengyelek Šalčininkai környékén tesznek, természetesen teljesen elfogadhatatlan. Talán Targowica* óta nem fordult elő, hogy a lengyelek Moszkvához fordultak volna segítségért. Évszázadokon keresztül ez elképzelhetetlen volt. Hogy ez mégis megtörtént, mérhetetlen szerencsétlenség mind a litvánok, mind a lengyelek számára. Ám másrészt, gyakorta azt gondolom, nagyon fel kell ahhoz bősztíteni az embereket, hogy ilyen ostoba, szerencsétlen lépésre szánják el magukat. A litvánok egy része valószínűleg azzal idegesítette a lengyeleket, hogy azt hangoztatta, ezeket a területeket vissza kell litvánosítani, hogy ők nyelvükkel együtt térjenek vissza a litván kultúrához, amely néhány évszázaddal korábban uralkodó volt ott —, hogy mindenáron visszatérjenek. Úgy vélem, ez szintén helytelen. Beszéltem, írtam erről, és nagyon vegyes reagálásokkal találkoztam litván részről. Hiszen mindkét oldalon régi mítoszok, sztereotípiák rejlenek, melyek jelenleg elég erősen fékezik Litvániát a teljes függetlenség eléréséhez vezető úton. Nem tudom pontosan, hogyan lehet ez ellen küzdeni, csak arról beszélek, én miképpen látom ezt a kérdést.

Cz. M.: Szeretném itt hozzátenni, hogy mi, Tomas és én igen hasonló helyzetben vagyunk. Mert a lengyelek azt vetik a szememre, hogy litvánbarát vagyok, Tomast pedig azért hibáztatják a litvánok, hogy lengyelbarát.

T. V.: Lényegében igen. Félig tréfásan még azt is mondhatnám, hogy amikor magánúton találkozunk Czesławval Amerikában, akkor kölcsönösen „diplomáciai udvariaskodásokkal” élünk. Arról van szó, hogy amikor beszélgetünk, Czesław nem a „Wilno” elnevezést használja, hanem a „Vilnius”-t. Én pedig, viszonzva ezt neki, a lengyel nevet, a „Wilno”-t használom (*nevetés*). Szerintem épp ez az a diplomácia, ami nekünk, litvánoknak és lengyeleknek segítségünkre lehetne az adott pillanatban: arra törekedni, hogy mindig a másik fél álláspontján legyünk. Arra törekedni, hogy mindent megértsünk az ellenkező oldal helyzetéből. Azt mondanám még, hogy a litván hazafiság, éppúgy, mint a lengyel hazafiság, minden tekintetben hasznos, de a litván hazafisághoz hasonlóan időről időre felbukkan benne egy sovíniszta hév, egész a vallásháborúk szellemében. Mert a nyelv is játszhatja a vallás szerepét.

Vegyük például a Vilnai Egyetem korszakának egy íróját, Mickiewicz idejéből. Volt egy litván történész, Daukantastnak hívták, néha Dowkontnak írta alá a nevét. Mickiewicz ismerőse, talán egyenesen jó barátja volt. Ugyanazokat az előadásokat látogatták, és Daukantas litvánra fordította Mickiewicz „Żywila”-ját, nem tudva egyébként, hogy Mickiewicz az írója, mert a „Żywila”, ez a rövid, korai kis elbeszélése név nélkül jelent meg. Nos és ez a Daukantas, aki

* 1792-ben lengyel mágnások egy csoportja Katalin cárnót „hívta be” Lengyelországba az 1791. május 3-i alkotmány megdöntésére.

lengyel tudós lehetett volna, megesküdött az ostrobramai Istenanya előtt, hogy soha, soha az életben egyetlen szót sem ír le más nyelven, mint litvánul. Ő lett az első litván történész, kicsit még naiv, de a litván nemzeti mozgalomnak igen fontos alakja volt. Később, a XIX. század végi nemzeti mozgalom nagyon sokat merített belőle. No és Litvánia, különállóságát deklarálva, mindenekelőtt Lengyelországtól való különállását hangsúlyozta.

Épp ez időből ered a mély litván—lengyel konfliktus, mely már a XIX. században kialakult, és komoly konfliktus — bár, hála Istennek, nagyobb vérontás nélküli — maradt a XX. században. Igen érdekes helyzetek adódtak. Például Smetana, a független Litvánia elnöke, litván paraszti származású, Aukštaitijából, nem túl messze Czeslaw Milosz szülővidékétől, csak egy kicsit keletebb-ről. Smetana alapjában véve elég erősen lengyelelles volt, és talán nem ok nélkül, de úgy mondják, otthon főként a lengyelt használta, mert a felesége lengyel nemesasszony volt, szintén inkább litvánbarát beállítottságú. Hihetetlenül zavaros helyzetek voltak ezek, és talán mind a mai napig nagyon zavarosak. Vagy vegyük Oskar Miloszt, akiről sokkal jobban tud beszélni Czeslaw.

Cz. M.: Oskar Milosznak nem voltak nyelvi problémái, mert franciául írt, és nem kellett választania a lengyel és a litván között. Litvánnak vallotta magát, miközben valójában nem tudott litvánul. Valahol már megírtam, miként lett litván. Tagja volt az I. világháború előtt működő Párizsi Lengyel Művészek Társaságának, és eszébe sem jutott, hogy litvánnak tartsa magát. De a versailles-i béketárgyalások folyamán, amikor a jobboldali lengyel delegáció nem akarta Litvánia függetlenségét elismerni, szörnyen feldühödött, és azt mondta: „Ha így, akkor én litván vagyok!” Ezzel kezdődött a dolog. Fontainebleau-ben a sírján litvánul és franciául áll a felirat, mely így szól: „A független Litvánia első párizsi képviselője.”

T. V.: A litvánok franciául író nagy litván költőnek tartják, habár állítólag életében egyetlen szót sem írt le, sőt, talán nem is ejtett ki litvánul. Vannak ilyen dolgok. Amikor ezekről beszélünk, nem feledkezhetünk meg a vilnai kérdésről. A litvánok mindig is történelmi fővárosuknak, a Nagyfejedelemség fővárosának, Gediminas fővárosának tartották, és annak tartják mind a mai napig, ősi litván földön épült fővárosnak — és mindez igaz. Amikor Żeligowski Lengyelországhoz csatolta Vilnát, ez óriási csapást jelentett a litvánok számára. A világtörténelemben talán egyedülálló helyzet ez, hogy egy állam fővárosa egyúttal egy másik nép, egy másik állam számára is nagyon fontos kulturális központ, kulturális főváros. A vilnai kérdés a két világháború között rendkívül éles probléma volt Litvánia számára: ez volt az oka, hogy nem voltak diplomáciai kapcsolataink. Beleírták a litván alkotmányba, hogy Litvánia fővárosa az ideiglenesen lengyel megszállás alatt levő Vilna. Amíg ezt a kérdést nem rendezik, átmenetileg Kaunas a főváros. Kaunasnak tehát nagyon különös helyzete volt. Ez a vilnai mítosz hosszú éveken keresztül óriási szerepet játszott a litván képzeletben. És amikor végül visszakapták a litvánok, amikor nagyon tragikus körülmények között győzött a litván konokság, az úgynevezett történelmi ironia erejével kezdett minden megváltozni. Vilna ma a litván állam fővárosa, és annak is kell maradnia. Nagyon jól értem a lengyel Wilno iránti lengyel vágyakat, és szükségesnek tartom, hogy a lengyeleknek szabad bejárásuk legyen oda, hogy ápolhassák saját kulturális örökségüket és így tovább. Csak hát amikor lengyel környezetben, különösen az idősebb nemzedékek körében állandóan „a mi Wilnónk”-ról beszélnek, természetesen, hogy ez ellenkezést, gyanakvást és valamiféle idegenkedést ébreszt a litvánokban. Úgy vélem, érdemes lenne ezt el-

kerülni, ami végül nem csak Litvániának, de Lengyelországnak is a javára válna. Hiszen az a Lengyelország, amelyiknek egy baráti, szabad és független Litvánia a szomszédja, csakúgy, mint egy szabad és független Belorusszia, szabad és független Ukrajna, az a Lengyelország kétségtelenül jobban fogja magát érezni, mint az, amelyiknek egy hatalmas Oroszország a szomszédja. Abban is reménykedem, hogy idővel a határok kérdése Közép-Európában éppúgy megszűnik, mint ahogy csaknem megszűnt Nyugat-Európában. Ott igazából senkit sem érdekel, hová tartozik Strasbourg, hogy francia város-e vagy német. Francia és német város is, mindegyikük számára elérhető. Bizonyos értelemben Nyugat-Európa fővárosa. Remélem, hogy valami ilyesmi fog történni a mi országainkban is.

Cz. M.: Szeretnék néhány szót szólni a két világháború közötti Vlnáról. Tény, hogy lengyel népesség által lakott enklávé volt, mely Litvánia iránt nem viseltetett nagy rokonszenvvel. Volt itt egy kisebb csoport, az úgynevezett „óslakosok”, akik azt mondták: Vilna a Nagyfejedelemség fővárosa volt, azt akarjuk, hogy továbbra is a Nagyfejedelemség fővárosa legyen, mi idevalósiak vagyunk, és nem akarunk sem lengyel, sem belorusz sovinizmust. Sajnos, ezt az örökséget szétszaggatták, vagyis minden nemzetiség igényt tart a városra. De ez egy kisebbség volt.

Ha a Józef Mackiewiczet ért támadásokról van szó: tanúja voltam, hogyan is kezdődött. Mackiewicz elsősorban tulajdonképpen mint a nem litvánbarát „Gazeta Codzienna” szerkesztője bukott meg: a litván cenzúra tette tönkre. Mert Mackiewicz minduntalan visszatért a Nagyfejedelemség motívumához. De a lengyel lakosság nagyobb része mindenestre ellene volt ennek a koncepciónak. Tudatában kell lennünk, milyen tragikus az olyan enklávénak a helyzete, mint Vilna, mint Lemberg.

T. V.: Azt mondhatjuk, hogy az óslakosok programját néhány lengyel bizonyos értelemben folytatja. Például van a litván parlamentnek egy küldötte, Czesław Okińczyc úr, aki a Znad Wilii c. lapot adja ki. Ennek a lapnak a programja közel áll a régi óslakosok programjához. Meg kell mondani, hogy a litvánok igen keveset tudnak ezekről a régi lengyel elképzelésekről, amelyek inkább kedvezőek voltak Litvániára nézve, elvetettek mindenfajta sovinizmust, köztük a lengyelt is. Nagyon keveset tudunk erről, jobban kellene ismernünk, mert épp ez az a tradíció, ami egymáshoz közelíthet minket, segíthet az évszázadok során felhalmozódott terhek lerakásához.

Cz. M.: Nagyon érdekes, hogy a mi egyetemünk Mickiewicz idején szabadkőműves volt. Az én időmben éppúgy voltak szabadkőműves összejövetelek éjszakánként az egyetemen, és azt mondanám, hogy az óslakosok nacionalizmus elleni ideológiája nagymértékben kapcsolódott a szabadkőművességhez. Egyébként el kell mondanom, hogy nem tudtam a különböző páholyok létezéséről. Csak később mesélte el egy volt professzorom — Stanislaw Swianiewicz, a közgazdaság-tudomány professzora, aki egyébként talán Katyú egyetlen élő tanúja —, hogyan és hol tartották összejöveteleiket. De ő nem volt szabadkőműves, buzgó katolikus volt.

T. V.: El kell mondani, hogy a két világháború közötti időszakban Kaunasban is élt a szabadkőműves mozgalom, és alighanem a litván értelmiség jelentős százaléka odatartozott. De a háború után vagy teljesen kiirtották mindezt az orosz hatóságok — ahogy egyébként minden egyebet —, vagy valahogy nagyon mélyen a föld alatt maradt meg, amiről nincs tudomásom. Csak annyi, hogy a szabadkőműves-páholy épülete, amit „Szenvedélyes litván”-nak hívtak, ma is

áll, és valamiféle tisztelet övezi. Valamint, ezt tréfának szánom, van egy különleges koktél, aminek szintén „Szenvedélyes litván” a neve (*nevetés*). S talán ez minden, ami a mai Vlnában azokból az időkből fennmaradt.

Jan Bloński: Hatalmas ez a kérdéskör, és olykor némelyek számára nehezen elfogadható, mindkét fél részéről mérlegelést és a jó szándék szabályainak betartását követeli. Úgy vélem, hogy az ilyen nagyon világos és pontos megközelítés azonban, amit Czeslaw Miłosz és Tomas Venclova ajánl, nagyon sokat segíthet abban, hogy a jövőben megértsük és javítsuk kapcsolatainkat. Úgy vélem, ez az egyetlen és helyes út, amely igen reményteljes. Csak egy dolgot sajnállok, hogy — miként az általában az ilyen összejöveteleken történik — a politika felfalja a kultúrát. Nagyon kíváncsi lennék, hogyan látják Önök a múlt kulturális eredményeit? A lengyel romantika nagyrészt az ottani határvidéken született meg, ugyanakkor Lengyelországban a litvánok inkább nem romantikus, hanem megfontolt, szívós emberek hírében állnak. Ezek az általános dolgokon kívül, melyekkel kezdték — egyébként nagyon helyesen — van még a dolgoknak egy széles köre, melyek az emberben testet öltő gondolkodás, történelem szférájába tartoznak. Miben áll valójában a határvidék hagyománya, a litván hagyomány a lengyel tradícióban? Hatott-e, és ha igen, miként, a lengyel kultúra a litvánra? Úgy vélem, mélyebben, mint ahogy azt maguk a litvánok elismerik. Ezen nincs mit csodálkozni: mi ugyanezt tettük a német hatásokkal. Ez az egész kérdéskör igen nagy lehetőségeket ad a töprengésre, gondolkodásra és a kutatásra is.

T. V.: A lengyel romantikával kapcsolatban. A súlyos történelmi viszonyok miatt igazi, nagy romantika sosem fejlődött ki litván nyelven. Azok az írók, mint például az itt említett Poška-Paszkievicz vagy Strazdas-Drozdowski, inkább klasszicista szellemben írtak, többé-kevésbé sikeresen utánozva mondjuk Krasickit vagy körének íróit. Érezhető volt a szarmatizmus, a XVII. századi irodalom hatása. Igen érdekes jelenség, hogy a litván irodalomban a romantikát tulajdonképpen a lengyel romantika jelentette. Épp Mickiewicz műveinek litván fordításai, amelyekből számos készült még a XIX. században, játszották a litván romantika szerepét. A „Grażyna”, a „Konrad Wallenrod”, az „Ősök” fordításai és társaik. Később realisztikusabb lett a litván irodalom. A két világháború között, a húszas években Litvániában olvasták, ismerték a Skamandritákat. A XX. század talán legnagyobb litván költője, Henrikas Radauskas, aki emigrációban halt meg, kétségtelenül inkább a Skamandriták, mint bárki más hatása alatt állt (talán egy kicsit az orosz akmeisták hatása alatt is, mert tudott oroszul). De a litván irodalom természetesen más, mert a litvánoknál nem alakult ki egy teljes társadalom — arisztokráciával, polgári réteggel, értelmiséggel, parasztsággal. A legutóbbi időkig alapvetően (nem túl differenciált) paraszti társadalom volt, s csak a szovjet időkben lett városi társadalommá. Mindazzal együtt, ami ebből következik. Ezért aztán a litván irodalom modellje vagy paradigmája nagyon különbözik a lengyel irodalométól. Ami nálunk hiányzik, azt időről időre helyettesítik a lengyel irodalmi fordítások, melyeket szintén az örökségünk részének tekintünk. Litván részről is történnek kissé komikus dolgok, amikor a kevésbé felvilágosodott emberek azt mondják; tessék, „a lengyelek ellopták tőlünk Mickiewiczet”, „a németek ellopták tőlünk Kantot”, és így tovább, és így tovább. Még azt is mondják, hogy „az oroszok ellopták tőlünk Puskit”, mert Puskinnek egy nagyon távoli őse tényleg litván volt, aki átment orosz területre. Én természetesen úgy vélem, hogy az olyan írók, mint Mickiewicz nagymértékben mindkét ország közös örökségének számítanak.

Jerzy Jarzębski: A régi köztársaság kultúrája, a területi sajátosságok ellenére nagyrészt egységes volt: a litván és a lengyel kultúra akkoriban erősen összemósódott. Attól kezdve elég határozottan eltávolodtak egymástól. A mai litván kultúrában mi állhat közel a lengyelekhez, mi lehet hasznos, érdekes, érdeklődésre számot tartó — és fordítva, mit rejthet a lengyel kultúra a litvánok számára?

T. V.: Könnyebb ehhez a kérdéshez a lengyel hatások felől közelítenem, hiszen Miłoszt, Gombrowiczot és a XX. század más nagy lengyel íróit olvassák Litvániában, és ha nem is rögtön, de egy bizonyos idő után érezhető lesz ennek a hatása. A lengyel nyelv több évtizeden keresztül lényegében az Európára nyitott ablak szerepét játszotta Litvániában. Mert az európai, valamint az amerikai irodalom elsősorban lengyel fordításokon keresztül jutott el Litvániába. És a litván értelmiségnek (egyébként az oroszoknak is) meglehetősen nagy része tanult meg lengyelül, hogy fogalma legyen arról, mi történik a világban. Az, hogy Litvánia civilizáltabb ország, hogy az átlag litván jóval többet tud a világ kultúrájáról, mint egy átlag orosz vagy belorusz vagy grúz — az nem kis részben Lengyelország érdeme.

Ami a litván irodalmat illeti, nagyon nagy kár, hogy semmi sem ismert belőle, nincs kinyomtatva, lefordítva. A litván irodalom most természetesen kissé elzárkózó beállítottságú, a folklorisztikai, mitológiai, történelmi értékeket ápolja, ami nem mindig a legmegfelelőbb út a nemzeti lényeg megmentésére. Volt egy olyan tendencia, aminek most már valószínűleg vége, hogy Litvániából egy — a saját hagyományait igen, de azon kívül semmit sem ápoló — indiánrezervátumot csináljanak. Hiányzik nálunk az ironikus, a nihilista, a mindent és mindenkit megkérdőjelező irodalom, és a lengyel irodalomnak mondjuk épp az a válfaja, amit Gombrowicz művel, nagyon hasznos lenne. De várni kell egy kicsit Gombrowicz műveinek fordításaira, mert az egyetlen fordítást, amit ismerek, egy barátom, Wirgilius Čepaitis készítette húsz évvel ezelőtt, a maga örömeire. Čepaitis most a Sajudis kiemelkedő alakja, ő fordította Mrożeket is. Írtam egyszer valamikor arról, hogy Litvánia és Lengyelország kölcsönösen azt tartották egymásról, hogy olyan értékek megtestesítői, ami a másik számára elérhetetlen, vagy ráadásul tilos — mert Litvánia Lengyelországnak egzotikum volt, szakrális tér (Mickiewicznél, de éppúgy Miłosznál is). Olyan, mint az elveszett paradicsom, amit valamiképp újra kell teremteni. Litvánia számára Lengyelország mindig a világ civilizációjában való részvétel megtestesülése volt, vagyis a világ civilizációja Lengyelországon keresztül jutott el Litvániába. (A litván motívumok pedig Lengyelországon keresztül jutottak el a világba.) Valószínűleg ez továbbra is így lesz.

Cz. M.: Szeretném, Tomas, ha röviden elmesélnéd, hogyan ismerkedtél meg könyvemmel, a „Szülőföldi Európá”-val? Miként történt ez?

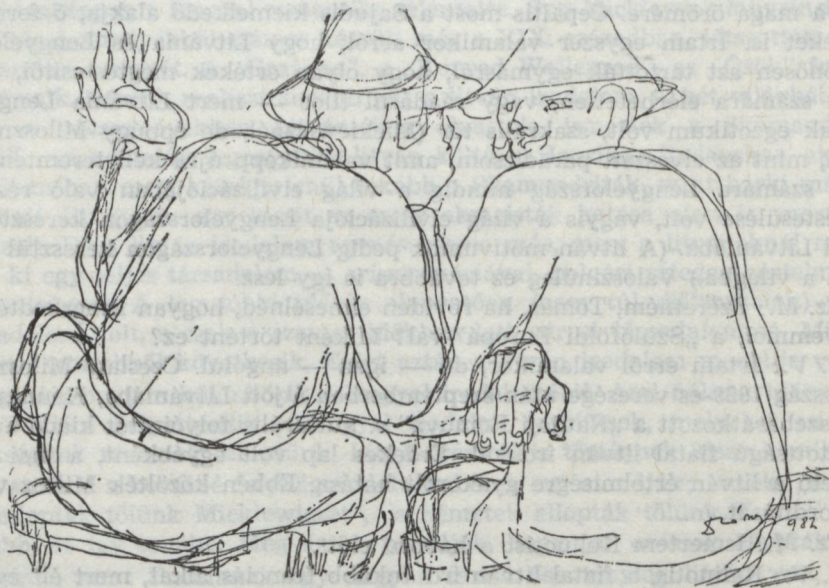
T. V.: Írtam erről valamikor, de — igaz — angolul. Czesław Miłosz Lengyelország 1939-es veresége után szeptemberben átjött Litvániába, Kaunasba, és ott összebarátkozott a „Naujoji Romuva” c. kulturális folyóiratot kiadó európai beállítottságú fiatal litván írókkal. Érdekes lap volt egyébként, a mai napig érezhető a litván értelmiségre gyakorolt hatása. Ebben közölték Miłosz verseinek fordítását.

Cz. M.: Ismertem Keliuotist a háború előtt.

T. V.: Keliuotis, a fiatal litván író inkább franciás alkat, mert élt egy darabig Párizsban, ott összeismerkedett Sartre-ral, Picassóval és a többiekkel, visszatért Kaunasba, és kiadott egy inkább avantgárdként emlegetett fo-

lyóiratot, ahol szintén megjelent Milosz műveinek fordítása. Keliuotis később természetesen légerekbe, börtönbe került, nemrég halt meg Vilnában, mérhetetlen szenvedésekkel teli élet után. Élete tele volt nagy szenvedésekkel, és sajnos, nagy kompromisszumokkal is. Fennmaradtak visszaemlékezései, amit most jelentettek meg az emigrációban, és legutóbb, kicsit rövidített formában itthon is. Innen, ebből az „Új Romuva”-ból ismertem meg Milosz verseit litván fordításban, és rögtön megéreztem — habár a fordítások nagyon szerencsétlenek voltak —, hogy kiváló költő. Van egy barátom, Juozas Tumelis, aki most jelentős szerepet játszik a litván nemzeti mozgalomban, Širvydas aranykorának, Litvánia XVI—XVII. századi korszakának legjobb szakértője. Tumelis levelekben kapta meg a „Szülőföldi Európá”-t. Vagyis, kitepték a könyvből a lapot, beletették egy levélbe, és elküldték Vilnába. Később, néhány nap múlva kitepték a következő lapot, berakták egy újabb levélbe — és így másfél év alatt átszállították az egész könyvet (*nevetés, bravó*). Akkor olvastam el a „Szülőföldi Európá”-t és írtam is róla. Egy padon ültem a Neris partján, mint általában, előttem a városi villanytelep, hogy senki se vegye észre, hogy tiltott könyvet olvasok, mert ezen a padon soha senki sem ült rajtam kívül. És éppen a villanytelep előtt ülve olvastam el azt a részletet, hogy amikor az orosz csapatok bejöttek Vilnába, Milosz épp erre a padra ült le a villanytelep előtt: a folyót nézte, és arra gondolt, milyen mérhetetlen katasztrófa ez. Ugyanezt a folyót néztem egy darabig, voltaképpen ugyanazt a tájat, és elgondoltam: igen, valóban mérhetetlen katasztrófa, de maga a tény, hogy ez a könyv, még ha ilyen különös módon is, visszajutott, annak a hírnöke, hogy a katasztrófa véget ér. Ennek vagyunk most épp tanúi.

ÉLES MÁRTA fordítása

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Ők híven kihallják...”

1928 ÉS/VAGY 1932 ILLYÉS GYULA ÉS JÓZSEF ATTILA
KÖLTŐI MAGATARTÁSFORMÁJÁBAN

Nagyanyámnak: Szava Máriának

Az irodalom írja a maga történetét, s ez a „történet” mindenkor független attól, amit az úgynevezett irodalomtörténet — a történelemtudománytól sosem függetlenül — megfogalmaz. Annak tehát, aki egy korszak gondolkodásába, világlátásába, poétikai szemléletébe akar beelátni, nincs más dolga, mint a különböző állítások, tételezések kusza erdejében megtalálni egy olyan ösvényt, amely elvezet az eredeti „történethez”, amit nevezünk „immanens irodalomtörténetnek”! „Nincs más dolga” — írtam, pedig tudván tudom, hogy valójában — a költővel szólva — mennyire nehéz „csalás nélkül szétnézni könnyedén”! (József Attila)

Mert milyen nehézségekkel is kell számolnia annak, aki éppen a — nevezük így! — modern magyar irodalom, a modern magyar költészet történetét kívánja „megszelídíteni”, aki az „immanens történet” megírásához kíván hozzájárulni? Nem tud mit kezdeni az ún. korszakhatárokkal, hiszen fel kell tennie a kérdést, mi is történt, történt-e egyáltalán valami a magyar irodalom *saját* történetében 1905-ben, 1919-ben vagy éppen 1945-ben?! 1905 helyett jó esetben ajánlja az 1908. esztendő, amikor a *Nyugattal* fórumot teremt magának a modern magyar irodalom, vagy elgondolkodik az 1913-ban megjelent *Modern költők antológiájának* a fordító-szerkesztő Kosztolányi bevezetőjében hangoztatott — nem kevés jogos öntudatot mutató — jelentőségén, vagy azt mondja: igen, 1919 májusában jelent meg Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regénye, amely sokakat indított később’ útjára. Igen, ám jutott-e valakinek is eszébe e regényhez kötni a korszakhatárt, s lehet-e, lehetne-e egy immanens irodalomtörténetben akár e regénynek is ilyen jelentősége?! Jól tudjuk, hogy egészen más jelenségekhez kötődnek a határok, mint ahogy 1945 sem mondható korformáló esztendőnek, még akkor sem, ha csupán csak intézménytörténetben gondolkodnánk, hiszen a műhelyek-fórumok működnek, nem változnak meg, csak 1948-ban. De az immanens irodalomtörténet nem intézménytörténet, tehát még csak így sem szabad érvelnünk! Mindezek után azonban fölvetődhet a jogos kérdés: ezek szerint a modern magyar irodalom (költészet) egységes tömb lenne a huszadik században? Szó sincs róla, s ezt a korszak költőiről írott monográfiák sem állították soha, még akkor sem, ha igazodtak is a fent jelzett határokhoz, csakhogy a monográfiákkal is az volt (az a) baj, hogy nem „találkoznak”, konzekvensebben fogalmazva: a korszak jelentősebbnek ítélt költőiről születtek ugyan összefoglaló, az életmű egészét átlátni szándékozó munkák, azonban nem íródtak kor-

szakmonográfiák, kritikátörténetek, s ezek híján az a bizonyos ösvény nagyon járatiannak látszik, még akkor is, ha örömeinkre voltak néhányan, akik — látszen bár, de — megfogalmazták, hogy a két világháború közötti költészet-történetben van egy sajátos váltás, amely valóban korformálónak látszik. Magam 1983-ban így fogalmaztam: „A József Attila-i mű szerves része egy irodalomtörténeti folyamatnak, amelynek immanens története éppen az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején jelez sajátos váltást. E fordulatot szokás a »második nemzedék« tájékozódásának és világgépének végleges kialakulásához, a Nyugat szerkesztésében bekövetkezett személyi és irodalompolitikai változásokhoz, valamint az 1929-i Ady-vitához kapcsolni. Ezekben egy általánosabb ízlésváltozás nyer kifejezést.¹ 1928 és 1932 valóban határt jelentenek, bizonyíthatja ezt az 1928. évi *Fiatal költők előadóstje* és az annak nyomán (is) 1932-ben megjelent seregszemle, az *Új Anthologia*.² Az ízlésbeli változást jelzi az is, hogy míg a Nyugat költőinek (az első „nemzedéknek”) műveiben szokatlanul nagy szerepet kapott a költői én s általában az individuum, a személyiség érvényesítése, addig a felfokozott személyesség után a tárgyiasabb költői szemlélet, a mitologikus szimbolizmustól elszakadó stílus jellemzi az új nemzedék igényét.³ E fordulatnak a szükségességét a kor Vörösmartyja: Babits is érezte, és megfogalmazta az 1928. december 14-én megrendezett előadóst bevezetőjében.”⁴ Eddig az önidézet! S lássuk, mit is vett észre Babits Mihály ekkor! Nemzedékváltást látszik észlelni, ami *akkor és ott* érthető is. A rövid bevezető érzelke-hetővé teszi, hogy Babits még nem békelt meg az avantgarde költészet gondolkodásával, hiszen azt írja: „Az ének akadozik ma, a Vers prózává lesz”, saját nemzedékének költőjéről pedig azt írja, hogy „volt idő, ... hogy kacér magányosságot affektált”. A szerinte új nemzedékről szóló soraiban ugyanakkor a mai olvasó egyértelműen viszontlátja mindazt, amit „eltanult” és elfogadott Julien Bendától: „Thamyris és Marsyas kelnek versenyre a szent Múzsákkal, s Apolló vaksággal és zavarral sújtja a vakmerőket; az Író, a Szellem embere, nem eszménye többé a Századnak, helyébe a harc és a sport hősei, a Testi Élet bajnokai lépnek. Különös válaszüton áll napjainkban a fiatal költő: vagy áruulójává lesz a Szellemnek, melynek öréül hivatott, a Magasságnak, mely szent küldöncül küldte; s a Harcos Élet szenvedélyeinek kiszolgálójává, a köznapi zsurnalizmus olcsó katonájává törpül; vagy megmarad éhenhaló pap, s misszionárius, kire nem hallgat senki se, s ki talán nem is érdemel meghallgatást, mert semmit sem tud mondani vagy adni az Életnek és Kornak.”⁵ *Az írástudók áruulásának* gondja ugyanúgy kihallik e sorokból, mint a későbbiekből a bendai eszményeknek való megfeleltetés szándéka, amikor úgy véli a bevezető szerzője, hogy az új nemzedékben van egy „egész csapata a fiatal írástudóknak, akik hű papok, s misszionáriusok, s mégis közel tudtak maradni mindannyiunk le-törpült életéhez — fiatal gyóntatók, akik tudják legsötétebb titkainkat, s mégsem veszítették el hitüket a Szellem magasságaiban. Kevesen hallgatnak ma még rájuk: de ők hiven hallgatnak mindenkire: kihallják népük szívének primitív dobbanását, az emberi önzés lihegését s a proletár külvárosok jaját, de a jobb jövőbe futó Ember ládbogását is, sőt az angyalok zenéjét, melyet eltakar, de el nem olt ez a földi lárma.” E versekből Babits kihallja nem csak „az Ég üzenetét”, hanem „az eleven Föld erős szagát is”,⁶ legalábbis így fejezi be a fiatal költőkről szóló ajánlását, amely a *Nyugat* 1929. januári első számában jelent meg, érdekes módon a 67. oldalon, s szemben vele a 66-on a következő hirdetéssel: „A Nyugat új ajándéka; Babits Mihály 25 éves jubileumára Babits Mihály plakettje, amelynek megmintázását — mint az Ady-plakettét — ugyancsak

Beck Ö. Fülöp szobrászművész vállalta. A plakett bolti ára 30.— pengő lesz. A Nyugat minden előfizetője, aki a folyóiratot az 1929. évre megrendeli, még ha az előfizetési díjat negyedévi részletekben egyenlíti is ki, a Babits Mihály emlékérmét ingyen kapja." Azt hiszem, bármennyire „történetietlen”, végül is nem kérdés, kire-kikre gondolhatott Babits, amikor a népük szívének primitív dobbanását megérző — Illyés Gyula, Erdélyi József —, az emberi önzés lihegését kihalló — Szabó Lőrinc, Berda József, Németh Andor —, s a proletár külvárosok jaját megéneklő — József Attila, Simon Andor —, őt akkor jó értelemben vett meglepetéssel érő költői magatartásáról beszélt. Hogy Babits igazi irodalmi szerkesztő volt, azt bizonyíthatja — akarva-akaratlanul — az az antológia, amely — már akkor is nagy késéssel — 1932-ben jelent meg a *Nyugat* kiadásában, Babits szerkesztésében, s amely az 1928-i esten szereplő költők száz versét tartalmazta. (Külön tanulmányt érdemelne a kérdés, ki miért maradt ki, illetve szerepelt éppen több vagy kevesebb verssel, mint az esten?!) Mindenesetre: négy évvel az Est után érzékelte Babits, hogy „a líra nem halt meg”,⁷ hogy az új nemzedék: „új módja az érzésnek és látásnak.” Az *Új Anthologia* költőiről szólva éppen az az érdekes, hogy formai szempontokat hangsúlyoz: „Hangjuk első pillantásra nem látszik korszerűbbnek. Ami újat, forradalmi formában mutatnak, azt még az előttük járóktól örökölték.”

Mégis láttatni próbálja azt is, amit önmagától idegennek tart, illetve, amit örömmel üdvözöl, mert úgy véli, hogy a hozzá-hozzájuk való „visszatérés” a korabeli modernség igazolása lehet, legalábbis ez olvasható ki a következő megnyilatkozásából: „Az új nemzedék inkább kezd visszatérni már a kötöttebb és konzervatív, sőt egészen ősi formákhoz.”⁸ Jólásba is bocsátkozik, amikor úgy véli, „az új nemzedék lírája mélységesen pesszimista vagy naivul és petőfiesen forradalmi, mindenesetre egyszerű lesz, puritán és tárgyias.”⁹ Formatörténeti szempontból lényeges, hogy Babits szerint „az új nemzedék nagy cselekedete” nem más, mint „a magyar hangsúlyos verselés rehabilitálása”. Ehhez köti a költői magatartást befolyásoló meggondolásait is, melyek szerint „a népies magyar költészetnek nemcsak versformái, hanem már-már elerőtlenedett műfajai is újraifjúnak itt és mai szint kapnak: a népi életkép, a *tárgyias epika*.”¹⁰ (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.) Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Babits pontosan érzékeli, s egyébként meg is nevezi azt a folyamatot, amelyet — az ő szavával élve — ma is „új népiességek” nevezünk. Talán nem véletlen, hogy meglátását igazolandó Sárközi György *Fiataloknak*, Erdélyi József *A szarvasokká vált fiúk* című verse mellett éppen a *Három öreg* című Illyés-verset idézi példaként. Úgy véli, a költő — mint Illyés — a világítélet álmával szívében „a hivatottság teljes pátozával szólal meg”, s a vers Babits szerint elől jár „az egyszerű és ősi érzések kultuszában, a cikornyák és külsőségek megvetésében, a szegénység szeretetében, a szabad természet mély átérésében, melyhez hasonló előzőiknél hiába keresnénk”, s a következő részt idézi:

*Most ébredek reá,
mért kellett nekem tanulnom
mért kellett egykor zokogva
idegenbe kiindulnom.*

*Azért kellett talán
dalolni száz holt parasztnak
és tűnődni szántás közben
hogy egykor én megszólaljak.*

*Tán azért nyelte le
haragját régmúlt időben
egy jobbágy vad ura előtt
hogy még én se feledhessem.*

*Csattogott az ostor
a jobbágy ajkát harapta,
hogy az a jaj egykor fényes
hanggal szálljon a magasba.*

*Nemet intek én is
s kiáltok is e világra
és kiáltva és biztatva
nézek egy új pirkadásba.*

*Cselédházak népe,
történelem mostohája,
kerekedj föl a pusztából
egy új nagy honfoglalásra.*

*Itt állok a földön
amely neked ígértetett,
nyögő fa vad vihar előtt
hajladozok, integetek.*

*Repüljetek szavak,
kiáltsátok ti emlékek,
zúdulj föl nép, sutorogd szét,
hogy a nevedben beszélek.”¹¹*

Babits fantasztikus érzékeléssel választja ki éppen ezt a verset — amelyet egyébként magában az antológiában nem is közölt —, érzékelte ugyanis azt a folyamatot, ami — minden látszólagossága ellenére — valójában igazán modern gondolkodásra vallott a korban, azt tudniillik, hogy Illyés egy elbeszélő költeményben szól arról a világról, melyet érdemesnek tartott az általa történt „megszólalásra”. Ugyanakkor hadd hívjam fel a figyelmet a modern magyar líra egy jelentős irodalomtörténeti pillanatára, „egy különös honfoglalásra”,¹² arra, amikor ugyanebben az esztendőben, 1932-ben, a *Korunk* decemberi számában együtt-egyszerre jelent meg Illyés Gyula *Hősökről beszélek* és József Attila *Invokáció* című műve. Illyés a zsellérek-parasztok, József Attila a munkások küldöttjeként szólal meg. Erre figyelt föl Gaál Gábor is, a *Korunk* főszerkesztője, amikor így emlékezett vissza az 1932. esztendőre: „Csak a dolgokra figyeltünk, s nem a kitalálásra. A költészetet, a verset is csak akkor soroltuk a lap közleményei közé, amikor a magyar versben, épp a mi kezdeményezésünkre, Illyés Gyulával és József Attilával, akik innen is indultak, megjelent ismét a magyar költészetben az életközösségbeli, a *társadalmias látománya*.”¹³ (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.)

A *Nyugat* költőinek felfokozott személyességét Illyés és József Attila nemzedékének „társadalmias látománya” váltja fel, ezt gyakran hangsúlyozta irodalomtörténet-írásunk is, ritkábban szólva azonban arról, hogy ugyanakkor mégis „én-költészet” is egyúttal e nemzedék életműve, még ha nem is a babitsi értelemben. A lírai személyesség költészete ez, mégpedig annak a feladatnak megfelelően, amelyet éppen Illyés útmutatását követve így fogalmazott meg

Csoóri Sándor: „... úgy írni verset, ahogy a legbensőbb titkait bízza rá az ember a barátjára... Riadtan figyeltem föl a saját verseimben és másokéban is valami kiábrándító személytelenségre. Személytelenségen ez esetben nem azt értem, hogy nem írunk személyes dolgainkról, hanem azt, hogy nem a legszemélyesebből írunk... Legismertebb példa Villoné, a bordélyházi balladáival. Illyés írja: ha Villon nem a legközelebbi barátjának szánja ezeket a verseket, bizonyára százezret finomabbak, visszafogottabbak: több bennük a szerelmi máz, az önsajnálát, a testiséget eltakaró lírai pára, vagyis a múlandóbb anyag... példája nem csupán egyéni példa, de filozófiai és esztétikai is. Azt bizonyítja, hogy a költészetre érvényes talán leginkább az ellentétek dialektikája. Az a legközösségibb vers, ami — már-már végtelenen — a legszemélyesebb.”¹⁴ De honnan jön e jellegzetes költői magatartásforma, honnan e személyesség? Válaszul újabb kérdés következhet csak: miért, milyen szándékkal, milyen elképzelésekkel jön haza Illyés? Akkor tér haza Franciaországból, amikor a hozzá hasonló avantgarde költők is el akarták hagyni Párizst, hogy „egzotikus” országot válasszanak maguknak, mert úgy vélték, a civilizációnak, Európának „vége”, s Kelet felé és a „primitivitás” felé kell hogy induljanak. S ekkor — ne csodálkozzunk! — ugyane szándéktól vezérelve Illyés a saját hazáját s a „pusztát” választja magának. Amikor 1926 nyarán hazaindul, Landler Jenő és Lukács György felszólítására Bécsben megszakítja útját: a beszélgetésben úgy érzi, sarokba szorították, mégis ragaszkodik elképzeléseihez, amelyeket így fogalmazott meg vitapartnereinek: „Meglepően sok közös jegy lévén a nép művészi szemlélete és a legújabb művészi kifejezési formák között, kísérletet kellene tenni a kettő mintegy közlekedőedényszerű összekapcsolásával. Új képeit Picasso, új márványait Liphitsz a néger művészet megértése, átértése alapján alkotta. Természeti törvény — izlés-visszaközlekedés tehát, hogy a négereknek viszont Picasso művei tessenek, illetőleg csakis azok tessenek. Ez kiszámíthatatlan jelentőségű, mert hisz a gyarmati népek forradalmi felszabadítása épp most van soron. A két forradalom — a társadalmi és a művészi — találkozása itt máris biztosított! De voltak Európának is gyarmati sorsú népei. Igen, a Duna-völgyiek! De most ez előnyt is kínál, kulturálisan!”¹⁵ Nos, ezek után egyáltalán nem találok furcsának, hogy Illyés hazatérte után felfedez egy irodalomszociológiai tény, azt, hogy az olvasni nem tudó cselédek is ismerik: mintegy „hallva” olvassák azokat az elbeszélő költeményeket, amelyeket — úgymond — „ponyvaként” árulnak a heti piacon, mint a *Ludas Matyit*, a *János vitézt* vagy a *Toldit*. S ha Illyés úgy döntött, hogy az „övéiről” ír az „övéinek”, akkor bármilyen furcsának tűnhet is, konzervativizmusával lesz igazán modern, azaz: ebben az esetben döntése az elbeszélő költemény műfaja mellett tulajdonképpen csak látszólagos „visszalépés”, csak látszólagos konzervativizmus, valójában nagyon is „modern” gondolkodásra vall. Az idézett esztendőben Illyés három ilyen típusú művet ír: *Három öreg*, *Ifjúság*, *Hősökről beszélék* címmel. E „paraszt-triptichon” — a megnevezés Babitsé(!) — valóban, mint a szakirodalom (Béládi Miklós, Tamás Attila, Tüskés Tibor)¹⁶ mondja, csak ekkor és csakis ekkor születhetett meg, kissé naivnak mutakozó világképét az 1932 után született és az 1935-ben *Szálló egek alatt* címen egybegyűjtött tárgyiasabb szemléletű versek váltják fel. Feltételezem ugyanakkor, hogy hatása nem maradt el, mert amikor azt mondom, hogy a *Jónás könyve* éppen elbeszélő költemény formában történt megírásához is hozzájárulhatott, akkor egyúttal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az itt lejátszódó „műfajbresztés” kölcsönös és nemzedéktől független, azaz; úgy vélem, a *Jónás könyve* megszületé-

sében nem csak a *Zarathustra* és az *Írástudók árulása* munkál, hanem az is, hogy Babits felméri az illyési műfajválasztás jelentőségét, s ő maga is a minél szélesebb olvasóközönségnek szóló „formát” választja. Az „Egyik-másik szívben Jónás szava még kicsírázik” sor pedig emlékeztet az Illyés-triptichon válságérzetet legyőzni szándékozó végkicsengésére! Hogy Babitsot foglalkoztatták Illyés — külön füzetben megjelentetett — művei, arra nem csak az *Új Anthologia* bevezetése bizonyíték, de az is, hogy külön cikket szentel a *Három öregnek a Nyugat* 1932. március 1-jei számában, abban, amely helyet ad egyúttal az *Ifjúságnak* is. Babits fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „a költő messziről jött haza s még magával hozott valami távolságot, ami legfőképpen humorában nyilvánul” meg, kiemeli annak jelentőségét, hogy Illyés mintegy visszaidézi Arany és Petőfi versformáit, azokat, amelyek szinte lesüllyedtek a könnyű műfajba, itt — szerinte — a legjellemzőbb versforma „a kényelmes, intim alexandrin”, a ritkás és hanyag rímekkel, melyeknek „sokszor oly kedves ízük van . . .”. Háromtétéles zeneműnek tekintí a triptichont, s úgy véli, hogy ez „a magyar népi líra főnixének új megéledése”. Ezek után csodálkozhatunk-e azon, hogy személyes vallomásba fordul át a tanulmány: „Az Illyés otthona az enyém is” — mondja Babits, s ez nem csak a „táj”-ra vonatkozik, de a költői magatartásra is, hiszen így fogalmaz: „S amint e költő otthona az enyém, nem idegen tőlem költői hitvallása és iránya sem. Noha nekem más úton kellett áthaladnom: a magyar líra eljövendő útját és kilátásait én is arrafelé sejtettem, amerre ő (Erdélyivel együtt) már-már megtalálni látszik.”¹⁷

Ha azt mondtam, hogy az illyési életműben az igazi váltást az 1932 után írt s majd 1935-ben és 1937-ben kötetbe gyűjtött versek jelentik, akkor ez egyértelműen igaz József Attilára is, ugyanis ő is megszűnik az *Invokációra* emlékeztető verseket írni 1932 után, megszületik a korábbi gondolkodásával leszámoló *Elégiája* és éppen ettől — 1932—33-tól — kezdve írja eszmélkedő típusú „felismerésverseit”. S ettől kezdve válnak gyakorivá költői gondolkodásában a spirál szerkezetű versek, amelyeknek megformálódása szintén Babits költészetével kapcsolható össze, ugyanis József Attila éppen *Az Istenek halnak, az ember él* című kötetről írt bírálatában fogalmazza meg, milyen is a spirál szerkezetű vers: „a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szalagúton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szalagúton fölfelé haladva észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már főtebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden iránya felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívú éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között.”¹⁸ Itt jegyzem meg, hogy József Attila ugyanebben a bírálatában hasonlóan gondolja végig a versek motivikus megformálódását is: „. . . az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének változtatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak, s ez a harmadiknak. Majd az első újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gazdagabban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacs-

kán egymás jelentését és jelentőségét — a végire érve már csak egyetlenegy mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű.”¹⁹

Ugyanakkor, s ez tűnik igazán érdekesnek, József Attila nem sokkal e bírálat megírása után, s attól kezdve szinte törvényszerű következetességgel épp a jelzett módon építi fel az „eszmelet” típusú verseit is.

Mindennek pontos követése azonban már egy újabb tanulmány, későbbi munka feladata, mint annak bizonyítása is, hogy az 1930-as évek elejihez fogható költészettörténeti paradigmaváltásra majd az 1960-as évek derekán-végén kerül sor Pilinszky, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc, Kormos István, Illyés Gyula s mások költészetében, illetve az 1968-as és az azt közvetlenül követő nemzedéki sereglésben. Ez az újabb paradigmaváltás szervesen összefügg a korábbival: egyrészt azt újítja meg, arra hivatkozva is látenszen, másrészt éppen attól határolja el magát szigorú következetességgel.²⁰

JEGYZETEK

1. Vö.: A magyar irodalom története, Akadémiai, 1966: 1929-re teszi, *Bóka László*: A magyar irodalom története a két világháború között. In.: Válogatott tanulmányok. Magvető, 1966. 1113.: 1928 és 1932 közé.

2. Új Anthologia. Fiatal költők 100 legszebb verse. Összeállította *Babits Mihály*. Nyugat-kiadás, 1932.

3. Vö.: *Pomogáts Béla*: A tárgyias költésztől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Irodalomtörténeti Könyvtár 36. Akadémiai, 1981. 157—63: is inkább az 1932. év mellett látszik dönteni.

4. Vö.: *Szigeti Lajos Sándor*: A József Attila-i teljességigény. Motívumértelmezések. Magvető, 1988. 37—39.

5. *Babits Mihály*: Bevezetés. Nyugat, 1929. január, 1. sz.

6. Uo.

7. Új Anthologia. Im. 5.

8. Uo. 6.

9. Uo.

10. Uo. 7.

11. Uo. 10.

12. *Gaál Gábor*: A *Korunk* évtizedeinek margójára. Idézi *Kántor Lajos*: Alapozás. Kriterion, 1970. 238.

13. Uo.

14. *Csoóri Sándor*: Múzsapiac. In.: A költő és a majompofa. Magvető, 1966. 163—4.

15. *Gara László*: Az ismeretlen Illyés. Occidental Press, 1965. 49.

16. Vö.: *Béla Miklós*: Illyés Gyula. Kozmosz Könyvek. Magvető, 1982., *Tüskés Tibor*: Illyés Gyula. Szépirodalmi, 1983. *Tamás Attila*: Illyés Gyula. Akadémiai, 1989.

17. *Babits Mihály*: Három öreg. Illyés Gyula verse — a szerző kiadása — Fáy Dezső rajzaival. Nyugat, 1932. márc. 1., 5. sz. 283.

18. *József Attila*: Az Istenek halnak, az ember él. Babits Mihály új verseiről. A Toll, 1930. jan. 10., 10—23., ill.: Tárgyi kritikai tanulmány. Babits Mihály verseskötetéről. Az író kiadása. In.: József Attila Összes Művei III. 58.

19. Uo.

20. Elhangzott 1991. április 12-én, Pécsen a Paradigmaváltás (?) az 1920/30-as években című konferencián, melyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a JPTE Irodalomtörténeti és Irodalomtudományi Tanszéke szervezett.

Egy lenyűgöző regény Kolozsvárról*

„Tudja, mi a baj...? Az, kérem, hogy a tanult emberek néha esernyőként borulnak a világra, az árnyék meg ikertestvére a ködnek. S a ködben össze lehet téveszteni a humoros grimaszokat a maga inkvizitori demokráciájával.” — hallhatjuk Doktor B. szavait a kisvárosi borbélyműhely mindennapos traccsolása során. S már ott is állunk Sigmond István regényének sűrűjében. Egy tűntetően köznapi mozzanatokkal mélységeket feltáró drámai világban. Ahol minden jól ismert, mégis pillanatonként meghökkentő. Ahol jovialitások álcaiban lépdél a tragédia — mint idézett fecsegés során —, végtelen politikai, erkölcsi alapkérdések bukkannak fel.

A *Félrevert harangok* témája talán nem is lehetne közismertebb. A már-már elkoptatott szüzsé ez: a két világháború közötti kisváros útja a fasizmusig, a faji megkülönböztetés árnyalatainak crescendója ártatlanok haláláig, kaotikus rombolásáig; a bizalom, az emberiesség csődjéig. Mégis, egészen új az, ami e kereten belül itt kirajzolódik. Máságának külső színezete csupán, hogy a kisváros erdélyi, s így szerepet kapnak például az unitárius egyház, s más, jellegzetes vonások. Lényegét érintően új az, hogy a mítoszértékűen felfogott példázat középpontjában a kisebbségi és zsidókérdés összefonódása áll, úgy, mint történelem és lelkiismeret egymástól elválaszthatatlan kutyaszorító. A regény „fő”-szereplőjének, két pólusának tekinthető: az ártatlan áldozat, Friedmann úr, a kegyszeráros, a „zsidó nemzetiségű és magyar anyanyelvű román állampolgár”, akit éppúgy nem hagy el az emberi méltóság képviselése, mint jogos balsejtelmei; és Göröngyi Dénes harangozó, aki nem élheti túl az égre kiáltó gáztettet, a kegyszeráros megölését, a lelkiismeret jóvátehetetlen kiütését, s tehetetlen válaszul kétségbeesett önmagát köti fel a harangkötélre. Halálával adván súlyt a végveszélyt hirdető félrevert harangoknak.

Mindez önmagában még nem haladná meg a történelmi tragédia ismert irodalmi megjelenítésének határait. Ám az író ezt az oratóriumkomolyságú lírai kiáltványt szokatlan, merőben új fiktivitással hitelesíti, teszi sokszólamúvá.

Különös, sőt külön világot teremt. Joggal nevezik értő olvasói „panoptikum”-nak, „groteszk galériá”-nak, „kisváros kistörténet”-ének, „szürke provincializmus”-nak (Kántor Lajos, Mózes Attila, Kisgyörgy Réka). Ez a tízezer lakosú B. városka néhány mondat erejéig nyer földrajzi, történelmi elhelyezést (a leprástáboráról híres Tichilestitől ötszáz kilométernyire van; 1937. október

* Sigmond István: *Félrevert harangok*. Szépirodalmi, 1990. (Eredeti, cenzúrázott változata: Kriterion, 1987.)

15-ét jegyez fel a harangozó noteszébe a cselekmény kezdetén). Hasonlóképpen a múlt is egyetlen precíz dátum és színhely tragikomikus rituális felidézésében van jelen: 1918. január 9-éről emlékeznek meg évente a borbélyműhely törzsvendégei, mivel ezen a napon esett el a figaró fia a galíciai Grodeck, Lemberg közelében. De ez a két meghatározott időpont, helyszín egy-egy jelzés csupán, ürügy, bemérési pont az elrugaskodáshoz, a speciális írói valóság teremtéséhez. (Talán nem is esetleges, hogy éppen egy kitűnő író társ — Mózes Attila — kéri számon, miért követ el „erőszakot... a történelmen”? S ugyanó csúsztatásokat, túlzásokat, szélsőségek túlhajtását véli felfedezni. Úgy látom, hogy a másféle írói utakon portyázó pályatárs szakmai vaksága ez, amely ugyanakkor egy negatív oldalú telitalálat.)

Hiszen Sigmond István regényének pikáns varázsa éppen *különös önelvűség*ben rejlik. (A „különös” éppoly hangsúlyos, mint az „önelvű”.) S ennek az autentikusságnak sarkalatos pontja az, ahol és ahogyan eltér a szó szerinti történelmi időtől, földrajzi helytől, s hasonlóképpen az egyéb közösségi és egyéni emberi viszonylatok szokásos rendjeitől is. Nem tesz ő erőszakot — egyszerűen: más. Eltérő, maga teremtette dimenziókban mozog. A história, a helyzetkép elemeiből életre hív egy „sigmondi” világot, egy sehol sincs, ám bárhol-lehetne-kisvárost, amelyben az egyes figuráktól a történésekig minden a maga módján kvázi-valószínű. Jóval élesebb, karikírozottabb, sírnivalóiban nevetségesebb, ellenállhatatlan humorában komorabb: beszédesebb, mint egy-egy élő, lehetséges modell. Az író kemény, összetéveszthetetlen vonásokkal elrajzol. S a fontos az igekötő.

Egyetlen, igen sajátosság szemszöveget lelt, teremtett magának Sigmond, innen látjuk embereit, színhelyeit, dramaturgiáját. Önnön törvényei szerint szerveződik ez a világ, amelynek megvannak a maga speciális társalgási formái, gesztusai, elbeszélő módja. Mindez egységes, különöc egységet alkot.

Akár egy-egy szóval is jelezhető ez az egység. Például mondhathatjuk: itt minden KICSI. Aprók, bagatell jellegűek többségükben a regény eseményei. A kisváros, a kisvilág magánérdekű, helyi érdekű mozzanatai játsszák a főszerepet. A történelmi változások helyi botrányként, pletykaszinten tükröződnek. Borbélyüzleti csevegést hallunk, kugliversenyen elnyerhető szüleányi csók körül csapnak össze az indulatok, fűszeresek ebédjén tör ki botrány, legtöbbit emlegetett ünnepi esemény az Unitárius Nőszövetség teadélutánja. Hasonló jellegűek a színterek is: kocsmá, szatócsbolt, szobafestőék konyhája — a történések színhelyei. A szereplők is nyilvánvalóan a kisváros kisemberei: kocsmáros, fűszeres, borbély, harangozó. De már itt felfigyelhetünk egy alig észrevehető, következetes módosításra. Arra, hogy ez, a Hašek, Hrabal, avagy Chaplin, Menzel kisembereivel, kisvilágaival rokonítható közeg ebben az esetben a provincialitásnak újabb hangsúlyjaival gyarapszik. Helyzetek, események, alakok esetében egyaránt még ezen a kisszerűségen belül is, mindig a mellékessel, a másodlagossal találkozunk, mintegy a tényleges, a fontosabb képviselésében. Az emlegetett, különböző egyházak papjai alig bukkannak fel, helyettük a három felekezet közös harangozója beszél és cselekszik; a helyi fertőt, „alvilágot” egyetlen hölgy személyesíti meg, az is sánta; rendőrfőnök helyett komisszárt látunk: nagyformátumú árulók helyett sunyi, amatőr besúgókat; az egészségügyet egy angyalcsináló bábaasszony jeleníti meg; a földöntúli, a csodaélmény a fűszeresek kislányának szépsége formájában tűnik fel. S hasonlóképpen: templomi jelenetnek nem lehetünk tanúi, hanem mellette, kívül, a harangtoronyban játszódik a történet nyitó- és zárófejezete, mint ahogy a történelmi ha-

gyomány ünnepélyes ápolását, egyben a főter főszerepét egyetlen „hősi halott” magánmellszobra és magánkultusza jelképezi (miközben e sorkatonai halálának hősi volta is erősen megkérdőjeleződik). Az első világháború másik, élő memem-tója — netalán valóban „hős”? — magatehetetlen, rokkant, hibbant koldus; Bóbó, aki nevét onnan nyeri, hogy csupán ennyit tud mondani. Ő a főter sarkán álló, egyik állandó tanú, arra alkalmas alany, hogy a gyerekek hólabdával dobálják, vagy — mintegy jelképesen — feje tetejére állítsák. A másik szemtanú, a Kisasszony, aki messzelátójával kíséri mohó figyelemmel az utcán és ablakok mögött történeteket, kerekesszékek és szigorúan titkolt előéletéhez láncolva, szintén tehetetlen, passzív, álrésztevő. S míg hősi tettektől távolabb álló, kisebb kisemberek, jelentéktelenebbek — talán már nem is lehetnének a regény figurái — (mintha csupa statisztát látnánk), aközben megtehetődik ez a mellékesség. Kisemberek kis életein belül is az apró, a kuriózumszerű, a rikitóan partikuláris kerül előtérbe, ezekről esik legtöbb szó. Passziók, bolondériák, amelyek önmagukban is komikusak: Zámbo úr faliórájának kakukkja, Stancz Egon postagalambjai, kuglizás, a táncoktató Ófelségének küldött cipői. A realitás mikronjai csaknem határtalan képzelgéssel, a skrupulózus aprólékos-ság lendületes nagyzóással társul e kedves monomániákban. Merész, paradox elbeszélésmód tanúi leszünk. Az író úgy és addig ecseteli, színezi, duzzasztja a kiemelt részleteket, mígnem kicsapnak kicsiségük medréből. Éppen apró voltak okán válnak felfokozottá, váratlan nagyságúvá.

A jelentéktelenbe költözik a jelentős. A tüntetően hangsúlytalan lesz hangsúlyos. A végletes kicsinyítéssel (mintegy miniatürizálással) megjeleníti a láthatatlan „nagyot”, illetve a szélsőséges nagyítással felszínre hozza a kicsiségekben megbúvó, látatlan aljasságot vagy méltóságot. Például a végletekig kiszigerelt, sokgyerekes mosónő: Bidloné felöltöztetése a szomszédoktól összeadott „báli” öltözékbe, amikor a Kisasszonyhoz készül szolgálatba; majd az uszályos szoknyával kínlódó, botladozó menetelése, hanyatt esése harsogó derűltég közepette, a sajátos közeli képek sorozataként nevetségességében megrázóvá lesz, a kálváriajárás egyedi változatává. (Miközben saját kisfiának is „a röhögéstől el-lilult a feje”, „Bidloné ijedten hátrafordult, az uszály duplanyolcas tengerész-bogot készült kötni a lábára, amitől ... egyensúlyérzéke felmondta a szolgálá-tot, s teljes testhosszban elzuhant.”)

A példa jelezheti azt is, hogy a kiemelt kicsinyítés—nagyításhoz hasonlóan találkozhatunk a nevetséges és tragikus paradoxonjaival is. A Sigmond-regény túlnyomó többségében komikus epizódok láncolatát tárja elénk. Mégis, ezek által, s ezek mögött a legsötétebb tragédiák bontakoznak ki. Jelenetek és párbeszéddek, figurák és előadásmódok virtuózan szípkázó, fanyar szellemességükkel sodornak magukkal. Ha előbb a naggyal helyet cserélő kicsiséget emeltem ki, akkor most a csúfondáros főszerepét kell aláhúzni — az ünnepélyessel, s főként a patetikussal szemben. Mintha csupa paródiát látnánk. Karikírozás már maga a névadás is, átmenet a „beszélő” és „hallgató” nevek között, általában nemzetiséget, vallást képviselő, mások jelképes utalást rejtő, de főként, mindig hang- és hangulatfestő (Göröngyi Dénes a „rög”-re utal, Friedmann Jakab a békére, Sztancz Egon postás, vagy Dalián Félix kocsmáros, Hikkel fűszeres, Édes bácsi elnevezései gunyorosságot és atmoszférát érzékeltetőek).

Valamennyi említett (és nem említett) paradoxon-paródia jelleg összetalál-kozni látszik egy síkon, a szakraális vonatkozásokban. A címadás, s magának a harangnak a vezérszimbólum-jellege is erre utal (s az is, hogy ugyanez az Istent jelképező, szent jelkép nevezetetik „Isten ünnepi fülbevalói”-nak is, s

összehasonlítódik a joggal rossz hírű Sánta Betty hatalmas kebleivel is, máskor Betty szeknyája terítődik rá, éppen a szeretkezés idején). De túl ezen — ahogy a történelmi emlékezés magánceremóniaként jelenik meg —, úgy a regény kezdetén és végén is egy-egy különös rituális mozzanat szerepel: gyónás, illetve halotti beszéd. Az előbbit karikatúráként tüntetheti fel az, hogy nem a plébános, hanem a harangozó a gyóntató; a bűnvalló hölgy a kisváros örömlánya; s minderre koronát tesz a jelenet befejezése, amikor a bűnbánó lelkű Betty ott helyben elcsábítja az istenhívó egyházfit. A halottbúcsúztatásnál hasonlóan felbukkannak a profanzáló módosítások. Templom helyett kocsmában zajlik a szertartás, a gyászra, a halottra peharukat írtik, halotti táncot lejtenek, tapsolnak imádkozás pótlásául. A pap helyett ismét a harangozó beszél, s mivel a megboldogultról kiderült, hogy mások életére törő, aljas besúgó volt, maga a szónoklat is a szokott méltatás ellentéte.

Ezek a szerkezetileg is kiemelkedő, profanzált rituálék több hasonlóra is ráirányíthatják a szemünket. Arra, hogy szinte valamennyi szereplőnek megvan a maga különös, sőt blaszfémikus „szertartása”. Ahogy Zámbo úr ragaszkodik fia halála évfordulójának rituáléjához, levele felolvasásához, hasonló ritmikus-szállóval ismétli ki-ki a maga monomániás mondókáit, szokásait, akár a már említett passzióktól Dalián Félix kocsmáros nagymosás idején kikövetelt nemi erőszakjáig. S az egymás vesszőparipáit jól ismerő polgártársak megadóan szemet hunynak vagy részt vesznek ezeken a ceremóniakon, avagy más, titkos tevékenységek hallgatólagos elrejtésében (ilyen a Kisasszony múltja, melynek titkos részesei; Betty szalonjának látogatása, mely nyílt titok stb.).

Ugyanakkor felfedezhetjük — különösen a kötetet nyitó-záró „szentségtörések” esetében —, hogy az ironizált, köznapiasított ünnepiesség éppen a profán ellenpontozással nem egyszerűen elveszti, de új szinten vissza is nyeri hitelességét. Hiszen például a gyónást felszenteletlen ember hallgatja, s a gyónó hölgy legkevésbé sem tekinthető szeplőtelennek, mégis szavai nyomán el kell fogadnunk gyermeked hitét, mely szerint saját tevékenységét misszióként fogja fel. A harangozó bűnbe esése is más jeleget ölt, amint tanúi leszünk kettejük meghitt, őszinte emberi kapcsolatának; Göröngyi Dénes szerelme kibontakozásának. A halotti tor is, minden profanitás ellenére mélyen ünnepélyes: a legsötétebb gyász megnyilatkozása („Századunk a szabadság kihűlt koporsója”), egyben „utolsó vacsora” is, a magát önként feláldozó harangozó halál előtti búcsúzása. Új, más szintű szakralizálódás történik.

Sigmond István regényének különös vonzereje éppen a vázolni próbált anomáliák szétválaszthatatlanságában van; az ehhez meglelt egyedi kompozícióban, ahogy személyeinek személytelen egyedisége, történetének köznapi ünnepiessége szorosan összefonódik egymással, s a szervesen, egységükből fakadó, kisszerűt nagyszerűvé transzformáló elbeszélésmódban torzító-nemesítő, könny-fakasztó humorban.

Mindezért, nem tudom, olvastam-e ennél istentelenebbül istenes könyvet, kegyetlenebbül kegyeset, irgalmatlanabbul irgalmasat, élvezetesebben borzasztót, elrémisztőbbet és elangyalítóbbat. Folytathatnám a végletpárok sorolását, akár csak belső összefüggéseinek számtalan finom rétege számlálását.

Végezetül azt kell elárulnom, hogy mióta — csak először, majd újra — olvastam a *Félrevert harangokat*, nem szabadulhatok a nevezetes szállóige felidéződésétől: „*Uraim, le a kalapokkal!*” — Kiváló, nagy mű született. (Magvető, 1990.)

SZELES KLÁRA

Péter és Lili Mariannánál — Esterházy-kalauz

MARIANNA D. BIRNBAUM BESZÉLGET ESTERHÁZY PÉTERREL

Amikor megláttam az „új Esterházy-könyvet”, fölröhögtem. A kép, a borító színe. Jó volt fogni, no és a szaga. Őt mindig aznap este, hogy végig érezzem a könyv szagát, ami semmiképp nem illat. Ugyan a szerző Marianna D. Birnbaumot jelöli, de erre csak annyit kérdezhettem, „Lili, Te vagy az? Hát addig szemérmetlenedtél, hogy magaddal társalkodsz nyílt színen?” És a könyvet bírván se zavar igazán, hogy ki ő. Szerepe legföljebb annyi, mint azoknak az embereknek a szerepe, akiknek a szövegéből egy-egy csipetnyit — mint az Earl Greyből — magába szórt.

Itt most le kell vezetnem a dialógusok hagyományából, miféle dolgot is művelnek azok ott a papíron, és ki/mi, kinek/minek a kivetítése vagy helyettesítése. Nem teszem. Úgy gondolom, hogy ez a könyv az *önmagával készült riport* műfaji megjelölést kapja, ha mindenképp a látható formának megfelelően (ti., a párbeszéd kérdezz/feleleljenek megfelelően) akarom érteni a könyvet. Ki készítette önmagával ezt a riportot? Erre a kérdésre több válasz kínálkozik. A szövegek — a kérdések, válaszok és az idézetek — egyrészt egy Esterházy Péter nevű író szövegei, de ugyanakkor egytől egyig egy Marianna D. Birnbaum nevű professzornő szövegei, és egyben az én szövegeim is. A kérdésekre is vonatkozik ez a megállapítás, hiszen a kérdések sztereotipikusak, kicsit érzik rajtuk az irodalmár informáltságának felhangja, de szerencsére „tudományos”-nak nem kell nevezni. Szóval azt hiszem, annak az egyénnek az önmagával folytatott beszélgetése ez a könyv, aki „bírja” azokat a szövegeket, amelyek szerzősége Esterházy Péteré. Persze ebből tautológia keletkezik, hiszen a kérdések olyanok, amelyek az Esterházy-szöveg tudásával, annak hatására lettek, és ugyanakkor a megválaszolások is Esterházy-szövegekkel történik: az egyik fajtája az „Esterházy interjúalany-pózbán” szöveg, a másik pedig az Esterházy-szövegekből idézett szövegek. Mindez aztán a könyv, mely íme, az Új. Csak éppen az égvilágon semmi „új” nincs benne, vagy ha van, az azonos a már elmondott, leírt szöveg megismérlésével.

Ez a könyv önparódia, azt a technikát alkalmazza önmagán, amit a jeles skribler mások szövegein alkalmaz: most maga a szöveg idéztetik; csakhogy van ennek egy olyan következménye, amely kissé ízetlenné teszi a Mester szövegét itt. Ha a szövegbe ékelt kölcsönzéseket tekintjük, az esetben, ha azokat fölismeri az olvasó, akkor valami olyan érzést kelt bennünk, mikor olvassuk azokat, mintha azt mondanánk: „Szóval Te is láttad az Istent?!” Közösséget teremt a szövegben/a szöveggel rejtőzködő-takarózó és a szövegbe épp belerejtőző (az olvasó) között. Ez a közösség valami szeretetfélével ajándékozza meg az embert, míg olvas. De attól tartok, hogy ennek a szeretetélménynek a műfajok határt szabnak, ugyanis, mikor éppen a riportkönyvben József Attila-idézetet akadtam, hiába volt az a jobb oldalon, ahol „szépirodalom” van többnyire, nem éreztem, hogy szeretnék, inkább jött számra a „Hogy merészelsz!”. Ugyanis a riport a szövegeket, lévén, hogy riport, ami a jelent és az ittenit illeti, idekötí az ittbe és mostba, a figuráknak hirtelen világra mutatójuk lesz, hirtelen ilyeneket mondhatunk: „Ez így van, láttam,” vagy hogy „De hát ez nem igaz!”

Megszűnik az a keret, hogy irodalom van a papíron, amely mindent megenged. S ami eddig kölcsönzés volt, arra pontosan a riport aktualitása miatt kérdezi a riportert, hogy „lopás”-é. Mert ha nem irodalom, akkor bizony az egyszerűen a más szövegének a használata. Es ha itt és most illetőségűvé válik az amúgy kiváló alkotás, akkor abban, ha József Attilát idéznek, szóba jöhet a „Hogy jön ez ide?”, és a merészség kérdése. Igen, úgy gondolom, hogy Esterházy még nem lakik a Parnasszoszon, várjon sorára, míg istenekkel társalkodhat. Ugyanakkor mégis azt kell mondanom, hogy ezt a kérdést nem lehet megválaszolni, mert amikor ezt teszem, magam olyan (tév)képzeteket alkalmazok, amelyek előítéletesek, kereteseek, ostobák.

A világ és a szöveg viszonya most különben is nagyon megkeveredett az Esterházy-szöveg számára, hiszen „ő” nekünk a tündérmese volt, ami elborzasztott, gyönyörködtetett és éltetett; amiről tudtuk, hogy nem igazán tündérmese, hanem az, amit élünk; csak amikor éljük azt, se nem gyönyörködtet, se nem éltet — se nem beszélünk róla *így*. S kinek ne lenne kedvére önmaga semmiségeből mítoszt csinálni, ahol a kicsi nagy lesz? Meghatározó volt az elmondás ideje, így az elmesélt történet, ami amúgy néha elég rövid és lényegtelen, öszszefonódott az elbeszélés történetével és az olvasással, mint olyannal, ami maga is egy/a történet része. Mintha élni mernék, mertünk *volna*. Mostanra az elmondás ideje odavan, az elmondás helye és körülményei félig-meddig szintén, a „mintha éltünk volna”-ból a volna a mostnak csak azt mondhatja, hogy „de nem tettük”. Megvan a lehetősége, hogy devalválódjék ennek a nagyon bennünk élő szövegnek az értéke, s ezt csak hangsúlyozza az a tény, hogy most a szövegek szövevénye egy riport vagy kalauz keretébe ágyazódik, és imígyen aktualizálódik; vagy igaz, vagy hamis lesz, amit itt mondanak.

Nem véletlen, hogy ennek utána az írónak föltett kérdésekből igen sokra valami tőle megszokott és általunk kedvelt idétlenséget válaszol — vagyis nem válaszol. Igen, de *itt* kellene, hogy válaszoljon, mert ez most nem az ő fikciója, hanem riport. Ugyanakkor nem válaszolhat, hiszen a személyiségét illető kérdések arra ösztönzik, hogy mondja el azt az *igazi történetet*, amely ő maga, vagy mert mi köze hozzá a kegyes olvasónak, vagy mert minden művében elmondta, és akkor most is megsűgja a jobb oldalon. Nem az író, hanem a kérdező hívja föl figyelmünket ez utóbbi eshetőségre, amikor „korai”, igen egyszerű értelmű utalásokat tartalmazó szövegekből idéz. Talán itt kell rámutatnom az egyetlen határozottan szerencsétlen kijelentésére, amikor is hangsúlyozza távolágát a pszichologizálástól. Édes Úr, ha ez így volna, akkor minek írna? Ez különben sem a Maga dolga, nem a Maga lelke, hanem a miénk használja gyógyírnek ezt a mérget, amit itt Ön kikever.

Sajnálom, hogy megint visszatérek az idézetekre, de van még egy jelentőségük, amely ezt a kalauzt is meghatározza valahogy. Az idézetek eredete a Mester szövege, aki lehet Pilinszky vagy esetleg az Isten, és amikor fölsoroltatnak a *nevek*, akkor mindig tudjuk, ki ő, aki ez a szöveg, amit olvasunk. Ő ezeknek a szövegeknek az olvasata, a Fia, a szeretete vagy gyűlölete. Az idézett szövegek azonban nem csak Esterházy Mester szövegei, hanem a mieink is. Hatásuk olvasáskor alighanem azonos, mint íráskor. Csak azzal bonyolódik nekünk, olvasóknak a helyzetünk, hogy Mester-szövegünkké lesz az Esterházy Péter jegyzete szöveg is. Atyánk, törvényünk ő, akihöz képest vagyunk és olvasunk később. Talán megsejtette az író, hogy ha megelőzi a bennünk különben úgylis létrejövő utalásokat más szövegekre, akkor meggyorsítja azt a folyamatot, amelyben az ő szövege lesz az egyike a könyveknek (görög szóval: a

bibliának). Teszi ezt valószínűleg azért is, hogy tisztázhassa, ki fia-borja ő az irodalom nevű szövegösszefüggésben, meg azért is, hogy tisztázza, neki lesz fia-borja utánzóí és olvasói között. A nevek szabályrendszerrel adnak ki, amely elmondja, mikor lehet még nevetni, meg, hogy mit miként... Helyettesíti mindazon szokásoknak a kialakulását, ami szükséges lett volna egy Esterházy-kultusz létezéséhez. Ám mindezek mellett le is számolnak, vagy talán inkább el is számolnak a (nagy/kis) elődökkel, hogy aztán színre léphessen az ő örökösük, a mesterek tanítványa, a Tanítvány, aki, mint minden tanítvány, fölér a mesterek világát, nehogy epigonnak tartsák, és hogy ő maga is lehessen. Azzal, hogy megelőzi az irodalomtörténészeket abban, hogy kimutassák a hatásokat, hisz maga megvallja azokat, alkalmat talál saját helyének a kijelölésére is. Nem tudom, miért méltatlankodik, ha esetleg amazok már el se próbálják mondani őt mint az irodalom történetének a részét, hisz hozzászoktunk, hogy a történetnek ez a metaszintje is készen van az irodalmi történettel együtt. Lehet, hogy valami akaratlanul munkáló aggodás készteti erre? Vagy talán az, hogy nem lesz kit Atyjául lenni az irodalom történetének az írásakor?

Az a tény, hogy ez a kalauz Esterházy-idézeteket dolgoz az Esterházy-szövegbe, megszorítja az elébb elmondottakat. A Mester-szöveg ugyanis immár ő maga, mármint a szöveg, amire ő maga írta rá a nevét. Az ezt idéző szöveg, vagyis Marianna D. Birnbaum montázsa szintúgy a szövegekben rejlő Esterházy Péter lesz. Vagyis önmaga eredetivé válik. Ez azzal kecsegtet, hogy megpillanthatjuk őt, csak hogy a képek, amelyek efelé visznek, mind egyenként elrejtik, mert azok a saját szövegei. Nem történik semmi, csak játszunk, azt játsszuk, hogy a szöveg neve rejtély, hiába tudom kimondani. S így végeredményként létrejött megint egy olyan szöveg, amely ment a valóságtól, amely egyenrangú a többi Esterházy-szöveggel, része ennek az isteni baromkodásnak, amit nagyon szeretek. (*Magvető, 1991.*)

ZSÉLYI FERENC

Hámori Róbert: Egérderby

Igaz is, miért ne fogadhatná meg az olvasó a — cím által is sugallt — biztatást: adja át magát a versengésnek, élvezze a vetélkedés izgalmát, s épüljön tanulságaiból?! S ha a futam nem egyenlők között zajlik, s az esélyek eleve kiosztáltak? Ha a szülői nemtörődőség miatt állami gondozásba sodródott fiatalember küzdelme helyzete javításáért meglehetősen kilátástalan? Mi lehet akkor e nemtelen játszma figyelemmel kísérésének belső indítéka? Van-e valami féle — számunkra feldolgozandó — tanulsága az ilyen fatális irányultságú sorsnak, a csupán veszteségtudatunkat mélyítő, s újra ismételhető gyakorlatoknak? Ráadásul, hogy a szerző maga is kimondja: „Hasonló sztorikat nap mint nap hall az ember, s mind ugyanazt az alaphelyzetet variálja.” Bár e kijelentés igazságtartalma bajosan vitatható, mégsem valószínű, hogy befogadói szempontból az élmény hitelét, az átélés optimumát — gyakorisághoz fűződő — megfontolások döntően befolyásolhatnák. Bár igaz, hogy mindennapjaink öszszegző érvényű tapasztalatai apró ismétlődések révén épülnek fel, s tudatosulásunk folyamatjellegébe magától beleértődik az egymásra következők sorában

rejlő azonosságok, nemritkán makacs visszatérések tanulsága is. (Ennek megfelelően a különbözőések, s valójában maga a fejlődés is csak egy ilyen sorozatba illesztve definiálhatja önmagát, szerkesztheti meg — a szubjektum világra vonatkozásában értett — lét-koordinátáit.) Másrészről viszont az is tény, e mindennapok óhatatlanul személyes viszonyrendszerében az is magától értetődő, hogy sem az ismétlődésjelleg, sem a hasonlóság nem lehet önmagában érvényes minősítő tényező. Hisz a hallott vagy átélt „sztorihoz” fűződő kapcsolatunk valójában annak modális részében (azaz a személyes érintettség felhangjaiban) realizálódik.

Irodalmi mű esetében azzal a különbséggel tán, hogy e hatás megteremtését vagy illúzióját — azaz a közvetlenül adott világ bonyolult relációrendszerét — itt az alkotó által kialakított poétikai rend (alkalomadtán: többlet) váltja fel, s koordinálja. E rend létrejöttének — főként egy deklarált regényforma esetében — fontos összetevője aztán (egyéb, itt nem részletezhető követelmények mellett) annak immanens volta. Azaz, a műben megvalósuló viszonyrendszer önmagára vonatkoztatva is értelmes kell legyen ahhoz, hogy az olvasó saját világának egy lehetséges alternatíváját láthassa meg benne. A személyes érintettségnek ez az illúziója persze csak abban az esetben juthat érvényre, ha létrejöttét a mű *belső* erővonalai mentén regisztrálhatjuk, azaz, ha ennek megvalósulását nem zavarja semmilyen — mégoly segítő szándékkal ránk tukmált — külső viszonyulás kényszere sem.

Az alkotói távolságtartás megvalósultsági fokára, a szerző, a narrátor és a regényhősök elkülönültségének — a mű *belső* önállósága szempontjából értett — optimumára gondolok. Arra a *belső* szerveződés által biztosított poétikai hitelre, melynek megléte az olvasót nem készíti arra, hogy — az illúzió érdekében — minduntalan művön kívüli relációk adta igazolást kelljen igénybe vennie.

Könnyen belátható, hogy — az imént említett távolságtartás csaknem tökéletes hiánya folytán — az *Egérderby* esetében ez a kikényszerített olvasói odafordulás igenis létezik, s magát a szerzőt, Hámori Róbertet aposztrofálja. Kinek műve, ennek megfelelően, inkább mondható magánügynek, személyes emlékek sorozatának, mintsem közérdeklődést érdemlő, jól formált regénynek. Ezt az érzésünket még tovább erősíti az író-narrátor-főhős (a különneműséget illetően az olvasás folyamán végig kétségek merülnek föl) környezetéhez való viszonyulásának önsajnálaton alapuló, narcisztikus jellege is. Magától értetődő, hogy mindeme tapasztalatok negatívan befolyásolják a legodaadóbb indíttatású hozzáállást is, hiszen a fenti anomáliák mindvégig bizonytalanságban hagynak nem pusztán afelől, hogy mennyire vegyük komolyan az imígyen elénk zuhintott szenvedéstömeget, de a konkrétan felvetett társadalmi környezet s egyéni felelősség bonyolult viszonylatrendszerének megítélésében is. (Azaz, a könyv címénél maradvá: nem tisztázható egykönnyen, hogy vajon tényleg a vétlen kiszolgáltatottság felelőseit megnevező *egérderby* folyik előttünk, s nem csupán egy önsajnálattal vívott küzdelem hivatlan részesei vagyunk.)

Ez az a hely viszont, ahol az olvasónak önmaga kiindulópontjával kapcsolatosan is kételyek kell, hogy felmerüljenek. Lehet, hogy eddigi fenntartásai csupán egy szűk körű — túlzottan tárgyilagos (netán realista orientációjú) követelményrendszer — nézőpontjából fogalmazhatók meg? S előfordulhat, hogy egy más indíttatású — a műben megmutatkozó *belső* személyességhez, egyfajta lírai *eredetiséghez* kötődő — szemléletmód megváltoztatná tapasztalatainak negatív értékirányultságát is? Hiszen meglehet, hogy egy olyan attitűd, mely fő-

ként a megélt tapasztalat (itt: szenvedés) személyes hitelére összpontosít, már a szerző egyedi látásmódjának, sajátos értelmezésének érvényesülését konstatálhatja.

Míndezek tudatában sajnáljuk aztán igazán, hogy e kompenzáció vágyától hajtott újabb megközelítés sem engedi fenti véleményünk lényegi módosítását. A regényben ugyanis ez a feltételezett egyediség sem a némiképp lirizálódott hőstípus megalkotásánál, sem gondolati szempontból nem érhető igazából tetten. Már az alapvető érzékletek, mindennapos tapasztalatok műbe építésének szintjén kétségeink támadnak a megélt sajátosságok *mélységét* illetően (különösen az oly kitüntetett gyakorisággal megidézett szegedi városrészletek esetében. Itt — kevés kivételtől eltekintve — a megjelenítések eredetisége nem éri el egy szerény bedekker vagy egy rutinszerű útibeszámoló színvonalát sem). Ugyanez vonatkozik a hő(s)ök életmegnyilvánulásainak gondolati kiterjesztését célzó kísérletekre is: az átélt megpróbáltatásokból természetesen következő 'saját elvonatkoztatások' helyét ugyanis egyfelől Kafkát idéző (s olykor nem kellően megemésztett) utánérzések, másfelől a francia egzisztencialisták eszmevilágának megindokolatlan idecitálása foglalja el. (Míndezek vélhetően azoknak a hamisan csengő, gyakorta iskolás modorú öngazolásoknak a háttéréül szolgálnak, melyek tömege amúgy is túlzottan terheli már a narratív erőteret.)

Fenti disszonancia ellenére mégis a személyesség az a pont, ahol a mű képessé válik önmaga korlátainak meghaladására. A hő(s) megformálásának átéltségi foka ugyanis esetenként oly erős, a belőle fakadó impulzusok pedig annyira spontánok és eredetiek, hogy néhol sikerül áttörni a korábban gerjesztett közhelyek falát. Ilyenkor az egyébként szerencsésen könnyed tollal létrehozott s gördülékeny íráskészségről tanúskodó szövegben hiteles emberi tartalmak (gondolatok, érzések) csillannak meg. E pillanatokban, amikor a mű egészét átható ifjú indulat a maga nyers intenzitásában jelenik meg (ledobván az önsajnálat vagy a gyámoltalan másra mutogatás álarcát), az olvasó végre szembesülhet a sztoriszinten felvetett problémák őt érintő vetületével is. Emberi s szülői felelősségével, hivatali rendünk elidegenedésével s azzal a beszűkültséggel, önzéssel, mely normális kapcsolatra való alkalmasságunk legnagyobb jelenkori gátja. S amelynek meghaladása nélkül valóban csak egerek vagyunk, „sarokba szorított állatok, egész testünk rángatózik, a szánk véres habot túr, futnánk, de nincs hová és nem tudjuk merre.”

Bár a szerző következő gondolata könyvének az egérmetaforához való többszörös kötődését is mintha megkérdőjelezné, az olvasóban mégis az egér-lét meghaladásának vágya s a befejezéssel magával is hangsúlyozott boldog menekülés lehetősége fogalmazódik meg summázat gyanánt. S annak hite, mely e — sajnos kiadásra még nem egészen érett — kötet nyilvánvaló erényei folytán mégis ígéretesebb folytatást remél. Mert mindenképpen bízni szeretne abban, hogy Hámori Róbert következő munkái már nem idézik elé többé a hatvanas évekbeli 'szubjektív' prózairók botladozásait, s a szerző önmaga (s egyben korosztálya) számára is érvényes kifejezési lehetőséget talál. (Hisz, ha csak e megelőző nemzedékre következő Esterházy, Hajnóczy vagy Nádas Péter művészetét említjük, már az is egyféle igazolásnak fogható fel. Példaértékűen mutatja, hogy az akkori — jórészt közös — világérzékelés is mily különböző irányokba volt képes kiforrni magát.) (Eötvös Kiadó, 1990.)

SZERDAHELYI ZOLTÁN

Szerkesztői asztal

A Magyar Írószövetség folyóiratainkat bemutató sorozatának részeként május 27-én a Tisztáj szerkesztőivel, Annus Józseffel, Olasz Sándorral és Vörös Lászlóval találkozhattak olvasóink és szerzőink. Az írószövetség klubjában a szerkesztési elvekről, a kiadási feltételekről és irodalmunk helyzetéről

Koczkás Sándor főtítkár beszélgetett lapunk képviselőivel.

*

Tisztáj-est volt június 5-én a csongrádi Városi Könyvtárban. Lapunkról Olasz Sándor, a könyvhétéről Vörös László, a könyvkiadásról Annus József beszélt.

Elhunyt Grezsa Ferenc

Mély megdöbbenéssel tudatjuk, hogy lapunk főmunkatársa, Grezsa Ferenc egyetemi tanár, a kiváló irodalomtörténész 1991. június 12-én súlyos betegség következtében, 59 éves korában elhunyt.

Főmunkatársunktól lapunk következő számában búcsúzunk.

Ára: 25 Ft